

А. А. ХАШИМОВ
Ш. А. МАДЖИДОВ
Н. М. МУМИНОВА

**ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ ВА
МОЛИЯЛАШТИРИШ**

33(045) 371119

X-33 Хашимов А.А.

Инвестиция сарни
машин элчил ба
сони сэлтгүүлн

Угв кутаниа

2014

45,000 сум

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ ТЎҚИМАЧИЛИК ВА ЕНГИЛ САНОАТ ИНСТИТУТИ

А.А. ХАШИМОВ, Ш.А. МАДЖИДОВ,
Н.М. МУМИНОВА

ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА МОЛИЯЛАШТИРИШ

Ўқув қўлланма

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим
вазирлиги томонидан 2014 йил 3 мартдаги 79-сонли
буйруққа асосан 79-010 рақам билан рўйхатга олиниб
нашрга тавсия этилган

«SHARQ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ – 2014

УЎК: 330.322.(075)
КБК: 65.9(5У)-56
X – 33

33(075)
X-33

Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат
институту ректори,
техника фанлари доктори,
профессор **Қадам ЖУМАНИЯЗОВ** тахрири остида

Илмий муҳаррир:

Х.Х. Камилова – ТТЕСИ проректори, профессор

Тақризчилар:

Н.Х. Хайдаров – ТМИ проректори, и.ф.д., профессор;

С.Н. Юлдашев – ТТЕСИ, “Менежмент” кафедраси мудири, и.ф.н., доцент.

X – 33 Хашимов А.А., Маджидов Ш.А., Муминова Н.М.

Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш. Ўқув қўлланма. – Тошкент: «Sharq», 2014. – 248 б.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастури бозор иқтисодиёти талабларига жавоб бера оладиган рақобатбардош дарслик ва ўқув қўлланмаларнинг янги авлодини яратиш ва фойдаланишни тақозо этади.

Ушбу ўқув қўлланмада инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштиришни назарий ва амалий асослари кенг ёритилган.

Ўқув қўлланма 5230900 – “Бухгалтерия ҳисоби ва аудит” (пахта, тўқимачилик ва енгил саноат) таълим йўналишидаги бакалаврлар, 5A230201 – “Менежмент” (пахта, тўқимачилик ва енгил саноат) мутахассислигидаги магистрлар, иқтисодиётга йўналтирилган факультетлар талабалари, катта илмий ходим-изланувчилар, шунингдек, касб-хунар коллежларининг шу соҳадаги ўқитувчилари ҳамда корхоналарнинг иқтисодий бўлим ходимлари учун мўлжалланган.

ISBN 978-9943-26-122-8

УЎК: 330.322.(075)

КБК: 65.9(5У)-56

ISBN 978-9943-26-122-8

© «Sharq» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси
Бош тахририяти, 2014.

SDVO
resu...
inv N 371-119

УДК: 330.322.(075)

ББК: 65.9(5У)-56

X – 33

Под редакции ректора Ташкентского института
текстильной и легкой промышленности,
д.т.н., профессора **Кадама ЖУМАНИЯЗОВА**

Научный редактор:

Х.Х.Камилова – проректор ТИТЛП, профессор;

Рецензенты:

Н.Х. Хайдаров – проректор ТФИ д.э.н., профессор;

С.Н. Юлдашев – заведующий кафедрой «Менеджмент»
ТИТЛП, к.э.н., доцент

X – 33 Хашимов А.А., Маджидов Ш.А., Муминова Н.М.
Организация и финансирование инвестиций. Учеб-
ное пособие. – Тошкент: «Sharq», 2014. – 248 стр.

В национальной программе по подготовке кадров поставлены конкретные задачи по созданию и эффективному использованию нового поколения учебников и учебных пособий, отвечающих требованиям рыночной экономики и реалиям сегодняшнего дня.

В данном учебном пособии широко освещены теоретические и практические основы организации и финансирования инвестиций.

Учебное пособие предназначено для бакалавров, обучающихся по направлению 5230900 – «Бухгалтерский учет и аудит» (хлопковой, текстильной и легкой промышленности), магистрам по специальности 5А230201 – «Менеджмент» (хлопковой, текстильной и легкой промышленности), старших научных сотрудников – соискателей, студентов экономического факультета, а также преподавателей и работников экономических служб предприятий.

ISBN 978-9943-26-122-8

УДК: 330.322.(075)

ББК: 65.9(5У)-56

UO'K: 330.322.(075)

KBK: 65.9(50')-56

Kh – 33

Edited by **Kadam JUMANIYAZOV**,
rector of Tashkent institute of textile and light industry,
doctor of technical sciences, professor.

Scientific editor:

Kh.Kh.Kamilova – *vice rector of TITLI, professor.*

Reviews by

N.Kh.Haydarov – *vice rector of TFI, doctor of economic sciences, professor.*

S.N.Yuldahsev – *head of chair the "Management" of TITLI, candidate of economic sciences, assistant professor.*

Kh – 33 Khashimov A.A., Madjidov Sh.A., Muminova N.M.
Organization and financing investment. Textbook. –
Tashkent: «Sharq», 2014. 248 page.

The main tasks of cadre teaching national program are writing and effectively using new textbooks which are suitable to present requirement and market economic.

Theoretical and practical principles of organization and financing investments are widely presented in this textbook.

This textbook is written for bachelors who specialize for "Book keeping and audit" – 5230900 (cotton, textile and light industry), for masters who specialize for "Management" – 5A230201(cotton, textile and light industry), high scientific specialists, students of economic departments, teachers and workers of economic sections.

ISBN 978-9943-26-122-8

UO'K: 330.322.(075)

KBK: 65.9(50')-56

*«...инвестицияларсиз модернизация ҳам,
янгилашиш ҳам бўлмайди»*

И.А. КАРИМОВ

К И Р И Ш

Мамлакатимизда инвестицион сиёсатни шакллантириш ва амалга ошириш иқтисодий ислохотларнинг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади.

Инвестицияларни жалб этишда, аввало, ички манбаларни сафарбар этиш ҳисобидан иқтисодиётимизнинг муҳим тармоқларини жадал модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш, транспорт коммуникацияларини янада ривожлантириш ва ижтимоий инфратузилма объектларини барпо этиш ҳал қилувчи устувор йўналишга айланди.

Мустақиллик йилларида бу йўналишда мамлакатимизда муҳим натижаларга эришилди: республика-мизда 2012 йилда 2011 йилга нисбатан 14 фоиз кўп, яъни 11 миллиард 700 миллион АҚШ долларига тенг миқдордаги инвестициялар ўзлаштирилди, бу ялпи ички маҳсулотнинг қарийб 22,9 фоизини ташкил этади.

Шу борадаги умумий қўйилмалар ҳажмида хорижий инвестициялар ва кредитлар улуши 2 миллиард 500 миллион АҚШ долларини, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар миқдори эса 79 фоизни ташкил қилди.

Президентимиз «...мамлакатимизда таркибий ўзгаришлар ва юксак технологияларга асосланган замонавий тармоқлар ва ишлаб чиқариш соҳаларини жадал ривожлантириш сиёсатини 2013 йилдаги асосий устувор йўналиш сифатида давом эттиришни тақозо қилмоқда.

Бу ўринда гап ишлаб чиқаришни диверсификация қилиш ва мамлакатимиздаги хом ашё ва ресурсларга бой мавжуд манбалардан оқилона фойдаланиш асосида юқори қўшимча қийматга эга бўлган юксак технологик маҳсулотларни ишлаб чиқаришни таъминлайдиган истиқболли иқтисодиёт тармоқлари ҳақида бормоқда.

Ана шу мақсадларга эришиш учун 2011–2015 йилларда Ўзбекистон саноатини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари туғрисидаги дастур тасдиқланди. Ушбу дастур саноат соҳасида умумий қиймати қарийб 50 миллиард АҚШ долларини ташкил этган 500 дан ортиқ йирик инвестиция лойиҳасини амалга оширишни кўзда тутди»¹.

Ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган яна бир муҳим устувор йўналиш – чет эл инвестицияларини кенг жалб қилиш, хорижий инвесторлар учун янада қулай шароитлар яратишга улкан эътибор қаратилмоқда.

Ўзбекистонда инвесторлар учун ўта қулай инвестицион муҳит, имтиёз ва преференциялар тизими яратилган. Иқтисодиётимизга жалб қилинаётган хорижий инвестициялар ҳажми йилдан-йилга ортиб бораётгани ҳам бунинг ёрқин далилидир.

Кўриниб турибдики, инвестициянинг республика-миз иқтисодиётидаги ўрни катта. Шу нуқтаи назардан, инвестиция тушунчаси бозор иқтисодиётининг асосий тушунчаларидан бири бўлиб, унинг моҳияти ва аҳамияти катта эканлиги билан ажралиб туради.

---

¹ Каримов И.А. «Бош мақсадимиз – кенг қуламли ислохотлар ва модернизация йўлини катъият билан давом эттириш». Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг 2012 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якуналари ҳамда 2013 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси. «Халқ сузи», 2013 йил 19 январь.

Бу тушунча кенг камровли бўлиб, иқтисодчи олимларнинг инвестицияга доир турли ёндашув ва қарашларини ўз ичига олади.

Тавсия этилаётган ўқув қўлланма Олий таълимнинг 230000 – «Иқтисод» соҳасидаги 5230900 – «Бухгалтерия ҳисоби ва аудит» (пахта, тўқимачилик ва енгил саноат) таълим йўналишидаги бакалаврлар, 5A230201 – «Менежмент» (пахта, тўқимачилик ва енгил саноат) мутахассислигидаги магистрлар учун мўлжалланган бўлиб, инвестицияларни, уларнинг иқтисодий моҳияти ҳамда макро (микро) иқтисодиётни ривожлантиришдаги аҳамияти; инвестицион фаолият ва инвестиция дастури; давлат инвестиция дастури; иқтисодиётда хорижий инвестицияларнинг аҳамияти; реал инвестицияларни молиялаштириш; инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришнинг муҳим шакллари (лизинг); инвестиция лойиҳаларини баҳолаш ва инвестиция қарорларини қабул қилиш услубияти ва услуби; инвестицияларни лойиҳавий молиялаштириш; инвестиция таваккалчиликлари ва уларни пасайтириш йўллари кабиларни ўз ичига олади.

Мазкур ўқув қўлланма «Бухгалтерия ҳисоби ва аудит» (пахта, тўқимачилик ва енгил саноат) таълим йўналиши ўқув режасидаги «Инвестицияларни ташкил этиши ва молиялаштириши» фанининг дастури асосида яратилган.

Ў БОБ.

“ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА МОЛИЯЛАШТИРИШ” ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ ВА МАЗМУНИ

1.1. Инвестициянинг иқтисодий тушунчаси ва иқтисодиётни ривожлантиришдаги ўрни

Миллий иқтисодиётни эркинлаштириш ва уни барқарор ривожлантиришда инвестицияларнинг ўрни муҳимдир. Республикамиз Президенти таъкидлаганидек, «...биз истеъмомли эмас, балки инвестицияларни кўпайтирдик. Бугунги кунга келиб, бу сиёсат ўз самарасини бермоқда»¹. Шу нуқтаи назардан, инвестиция моҳиятини туғри ва тула талкин этиш катта аҳамият касб этади.

Инвестиция иқтисодий категория сифатида иқтисодий тизимнинг макро ҳамда микро даражасида кенг ишлатилади. Ҳозирги кунда иқтисодчи олимлар томонидан бу иқтисодий категорияга турлича таърифлар берилган бўлса-да, лекин назарийчи ва амалиётчиларни қондирадиган инвестицияга берилган ягона таъриф мавжуд эмас.

Замонавий иқтисодий адабиётларда ҳамда илмий тадқиқотларда инвестиция таърифига доир турлича қарашлар мавжуд. Бу манбаларда инвестицияга бе-

---

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизлик-ка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт қафолатлари. – Т.: «Ўзбекистон», 1997. – 192-193 б.

рилган таърифлар, асосан, капиталларни ошириш ёки жорий даромад (фойда) олиш манбаи сифатида талқин этилган. Албатта, бозор иқтисодиёти шароитида инвестиция субъектлари инвестицияларни жалб этиш орқали капиталларини ёки даромадни (фойдани) кўпайтиришдан манфаатдор. Шу билан бирга, айрим ҳолларда, ноиқтисодий мақсадлар учун ҳам инвестициялардан фойдаланишлари мумкинлиги етарли даражада ўз ифодасини топмаган.

Иқтисодий адабиётларда «Инвестиция» билан «Капитал қўйилмалар» тушунчаси бир хил, ўхшаш деб ифодаланган, яъни инвестиция асосий воситаларга капитал маблағларнинг қўйилиши сифатида эътироф этилган. Маълумки, инвестиция айланма активларнинг ўсиши, турли молиявий инструментлар ҳамда номоддий активларга ҳам йўналтирилади.

Бу тушунчага қуйидагича таърифлар берилган: «Капитал қўйилмалар, бу – хўжаликнинг такрор ишлаб чиқаришини кенгайтириш ҳамда унинг сифатини яхшилашга йўналтирилган харажатлар мажмуидир»;

«Капитал қўйилмалар асосий воситаларни такрор ишлаб чиқариш, кенгайтириш ҳамда уларнинг сифат таркибини яхшилаш харажатларининг мажмуидир»;

«Капитал қўйилмаларга асосий воситалар фойдаланишга топширилгунга қадар уларни сотиб олиш учун корхонанинг сарфланган харажатлари киради».

Капитал қўйилмалар инвестициянинг таркибий қисми сифатида қаралиши мақсадга мувофиқ.

Айрим таърифларда инвестиция «узок муддатли қўйилмалар», деб таъкидланади. Дарҳақиқат инвестициянинг айрим турлари, биринчи навбатда, капитал қўйилмалар, акциялар бўйича инвестиция ва бошқалар узок муддатли характерга эга, лекин инвестиция қисқа муддатли бўлиши ҳам мумкин, масалан, облигациялар, қисқа муддатли молиявий

қўйилмалар, бир йил муддатгача бўлган давр учун муомалага чиқарилган депозит сертификатларига йўналтирилган инвестициялар.

Инвестициядек мураккаб иқтисодий категория тушунчасига Ўзбекистон Республикасининг «Инвестиция фаолияти тўғрисида»ги Қонунида «Инвестициялар – иқтисодий ва бошқа фаолият объектларига киритиладиган моддий ва номоддий неъматлар ҳамда уларга доир ҳуқуқлар», деб таъриф берилган.

Инвестицияга доир таърифларга хорижий иқтисодчи олимлар: «Инвестициялар – жорий лаҳзада муайян бир қийматликдан келажакдаги (балки ноаниқ бўлган) қийматлик учун воз кечишдир» яъни «келажакда фойда олиш учун бугун пулдан ажралишдир»; «Инвестиция, бу – анча узоқ муддат тугагандан кейин келажакда даромад олиш мақсадида ресурсларнинг сарфланиши»; «Инвестициялар – бу капитални жойлаштиришнинг шундай усулики, у капитал қийматининг сакланиши ёки ўсиб боришининг таъминлаши ҳамда даромаднинг ижобий миқдорини келтириши лозим»; «Инвестиция, бу – келажакда кўпроқ истеъмол қилиш шароитига эга бўлиш учун эртанги кунга қолдирилган нарса. Унинг бир қисми ҳозирда ишлатилмайдиган, захирага қолдириладиган истеъмол буюмлари бўлиб, бошқа қисми эса бу ишлаб чиқаришни кенгайтиришга йўналтирилган ресурслардир»; «Инвестиция, бу – моддий захираларнинг кўпайиши, ишлаб чиқариш воситаларининг жамғарилиши ва ишлаб чиқаришга харажатлардир»; «Инвестициялар фақат бир мамлакат ичида шу мамлакат фуқаролари ва ташкилотлари томонидан эмас, балки чет давлатлар ва уларнинг корхона, ташкилотлари томонидан ҳам қўйилиши мумкин. Улар хорижий инвестициялар деб аталиб, миллий иқтисодиётга хорижий мамлакатлар валютаси, яъни пул маблағлари, қимматбаҳо қоғозлар, кредитлар кўринишидаги ка-

питал кўйилмаларининг барча шаклларида намоён бўлади»; «Маҳсулот сифатини яхшилаш ёки кўп миқдорда маҳсулот ишлаб чиқариш учун янги объектларни яратиш, модернизациялаш, қайта таъмирлашга капиталларни йўналтириш» каби фикрларни илгари сурганлар.

Ўзбекистонлик иқтисодчи олимлар томонидан: «Инвестициялар, бу – назарда тутилган ва тутилмаган, аммо эҳтимоли бор таваккалчиликлар ҳамда кўзланаётган самараларни баҳолаш асосида, ўз ва ўзга маблағлар қийматини капиталлашуви ва жамғарилишини таъминлаш мақсадида молиявий ва реал активларга боғланиши»; «Инвестициялар, бу – мулк шаклидан қатъи назар, тадбиркорлик асосида фаолият юритаётган жисмоний ва юридик шахслар ёки давлатнинг иқтисодий ва ижтимоий самара олиш мақсадида ўз ихтиёридаги молиявий, моддий ва интеллектуал бойликларини қонун доирасида бўлган ҳар қандай тадбиркорлик объектига сарфлашидир»; «Инвестициялар нафақат қимматли қоғозларни молиялаштириш, балки асосий воситалар, айланма маблағларга сарфланган маблағларни ўз ичига олади»; «Инвестициялар, бу – давлат, юридик ва жисмоний шахсларнинг даромад олиш ва (ёки) бошқа ижобий самарадорликка эришиш мақсадида мамлакат ичкарасида ва ташқарисида янги корхоналар ташкил этиш, фаолият кўрсатаётган корхоналарни кенгайтириш, кўчмас мулк, акциялар, облигациялар ва бошқа қимматли қоғозлар ҳамда активларни сотиб олишга йўналтирилаётган молиявий маблағлари, мулкий ва интеллектуал бойликдир»; «Инвестиция, бу – фойда (даромад) олиш ёки ижтимоий самарага эришиш мақсадида, давлат, ҳуқуқий ва жисмоний шахслар (инвесторлар) томонидан чекланган имкониятлардан самарали фойдаланиб, чекланмаган эҳтиёжни қондириш учун иқтисодиётнинг турли соҳаларига

маълум муддатга сарфланган барча турдаги бойликдир» сингари инвестиция тушунчасининг турли томонларини илмий изланишларда ифодалашган. Таърифларда инвестиция тушунчасининг ўхшаш ва ўзаро тўлдирувчи томонлари ўз ифодасини топган. Иқтисодчи олимларнинг фикрлари таҳлили шундан далолат берадики, инвестициялар назарий ва амалий жиҳатдан мураккаб ва кўп аспектли хусусиятига эга бўлган иқтисодий категориядир.

Инвестицияга қуйидагича таъриф берилиши мақсадга мувофиқ: *Инвестиция, бу – капиталнинг барча шакллари хўжалик фаолиятининг турли объектларига фойда олиш мақсадида киритилиши ҳамда бозор тамойилларига асосланган таваккалчилик, ликвидлик ва вақт омилига боғлиқ бўлган иқтисодий ёки ноиқтисодий самара олишидир.*

Шундай қилиб, «Инвестиция» ва «Капитал қўйилмалар» тушунчалари моҳиятининг ёритилишида уларнинг ўзаро ўхшаш жиҳатлари ва фарқларига, яъни капитал қўйилмаларнинг инвестициялар таркибий қисми эканлигига эътибор бериш лозим.

1.2. Инвестицияни назарий ва иқтисодий мазмуни ва инвестицияларнинг зарурлиги. Инвестициянинг шакллари

Иқтисодий назария ва инвестицион жараёнларни амалга оширишда инвестицияларни турли қўринишини белгиловчи юздан ортиқ тушунчалар мавжуд.

Инвестицияларни самарали бошқариш, тармок бўйича илмий асосланган инвестицион сиёсатни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш мақсадида инвестицияга доир терминларни тизимлаштириш ва таснифлаш лозим. Бу борада иқтисодчи олимларнинг турли қарашлари мавжуд.

Иқтисодий адабиётларда инвестициялар куйидаги хусусиятига кўра таснифланган: ишлатилиш соҳаси; амалга ошириш муддати; тури; ишлатилиш йўналиши; ҳажми; ишлатилишнинг функционал соҳаси бўйича. Жумладан инвестициялар: реал (капитал қўйилмалар); молиявий (портфелли) инвестициялар; номоддий активларга инвестициялар бўлишлик фикрлари илгари сурилган. Ўзбекистон Республикасининг «Инвестиция фаолияти туғрисида»ги Қонунининг 3-моддасида мўлжалланган объектга кўра, инвестициялар: капитал, инновация ва ижтимоий инвестицияларга бўлинади.

Иқтисодчи олимларнинг илмий рисолаларида инвестицияларнинг турли хусусиятларини инобатга олган ҳолда тизимлаштирилиши ва таснифланиши илмий ва амалий жиҳатдан асосланган. Инвестициялардан фойдаланиш самарадорлигини оширишни аниқлашда юқорида келтирилган таснифланишлар етарли даражада эмаслиги кўринмоқда.

Шу нуқтаи назардан, инвестициялар (1-расм)да келтирилган хусусиятларига қараб таснифланиши мақсадга мувофиқдир.

Капитал қўйилиш объектларига кўра: инвестициялар реал ва молиявийга бўлинади.

Реал инвестициялар асосий воситаларни вужудга келтириш, товар-моддий бойликлари захирасини оширишга қўйиладиган капитал, яъни корхоналарни бунёд этиш ҳамда уларнинг бир маромда ишлашини таъминлаш учун етарли миқдорда захираларни барпо этишга йўналтириладиган инвестиция миқдоридан иборат.

Молиявий инвестициялар эса даромад олиш мақсадида инвестицияларни турли қимматли қоғозларга (акциялар, облигациялар, банкларнинг депозит сертификатлари ва бошқалар) қўйилиши назарда тутилади. Масалан, ипакчилик тармоғидаги ҳиссадор-

1-расм. Инвестицияларнинг таснифланиши

Капитал кўйилиш объектларига кўра:	Инвестицион жараёнларда иштирок этиш хусусиятига кўра:	Такрор ишлаб чиқариш йўналишига кўра:	Даромадларнинг боғлиқлик даражасига кўра:	Инвестор-корхоналарга булган муносабатга кўра:
Реал; молиявий.	Бевосита; билвосита; интеллектуал.	Ялпи; реновация; соф.	Ишлаб чиқариш; автоном.	Ички; ташқи.
Амалга ошириш муддатига кўра:	Биргаликда амалга оширилишига кўра:	Даромадлиқ даражасига кўра:	Таваккалчилик даражасига кўра:	Ликвидлик даражасига кўра:
Узоқ; ўрта; қисқа.	Боғлиқ булмаган; узаро боғлиқ булган; бир-бирини инкор этувчи.	Юкори; ўрта; кам; даромадсиз.	Таваккалчиликсиз; паст; ўрта; юкори.	Юкори; ўрта; паст; ноликвидлик.

А.А. Хашимов, Ш.А. Маджидов, Н.М. Мушнова

Инвестицияланадиган капиталнинг мулкчилик шаклига кўра:	Инвестициялаш жараёнида капиталнинг ишлатилишига кўра:	Худудлар буйича капитални жалб этиш манбаларига кўра:	Инвестицияланадиган капиталнинг худудлар (бозорлар) буйича йўналтирилишига кўра:	Корхона активларини яратишга кўра:
Хусусий; давлат; хорижий; аралаш.	Дастлабки; реинвестициялар; дезинвестициялар.	Миллий; хорижий.	Ички; халқаро.	Якка тартибда; стратегик.
Тармоқ буйича йўналтирилишига кўра:	Узаро боғлиқлик даражасига кўра:	Қушимча инвестициялар		Жорий инвестициялар
Тармоқларнинг классификаторларига асосан, тармоқлар кесими ва фаолият доирасида.	Якка ҳолда ажратилган; ташқи омилларга боғлиқ булган; ташқи омилларга таъсир этувчи.	Ишлаб чиқаришни кенгайтиришга; узғаришларни амалга оширишга; инвестиция жараёнини рационализация қилишга; маҳсулот ишлаб чиқаришнинг янги дастури бажарилишини таъминлашга; ишлаб чиқаришда диверсификацияни амалга оширишга; хавф-хатарнинг олдини олишга.		Капитал ва бошқа таъмирлашларни амалга ошириш; дастгоҳларни алмаштиришга йўналтириш.

Инвестицияларни ташкил этиш ва мольдаштириш

лик жамияти шаклида фаолият кўрсатаётган «Кумуш» ҲЖнинг 35 % акциясини Буюк Британиянинг «Кардхил Инвестмент Компани Л.Т.Д.» компанияси, «Алишер Навоий тўқимачилик» ҲЖнинг 43,3 % акциясини Афғонистоннинг «Старс Компани Лиметед» компанияси, «Мустаффо» ҲЖнинг давлат улуши ҳисобидан 25 % акциясини Чехиянинг «Клуб-97» фирмаси томонидан сотиб олиниши орқали инвестициялар киритилган.

Инвестициялар инвестицион жараёнларда иштирок этиш хусусиятига кўра: бевосита, билвосита ва интеллектуал инвестицияларга бўлинади.

Бевосита инвестициялар инвестор томонидан капитал қўйилмаларни тўғридан-тўғри инвестицион объектларга йўналтирилишини назарда тутлади. Одатда, бевосита инвестициялар бошқа корхоналарни устав фондига капиталларнинг қўйилишида намоён бўлади.

Билвосита инвестициялар инвесторлар томонидан воситачи молиявий ташкилотлар орқали капитал қўйилмаларнинг қўйилиши тарзида ифодаланади. Масалан, ипакчилик тармоғидаги қиймати 6,5 млн. АҚШ долларини ташкил этган 4 та пиллакашлик корхоналарини модернизациялаш лойиҳасининг 85 % и Корея Республикасининг «Эксимбанк»и томонидан молиялаштирилди.

Интеллектуал инвестициялар патентлар, лицензиялар, ноу-хаулар, ходимларни тайёрлаш ва қайта тайёрлашга инвестицияларнинг йўналтирилишини назарда тутлади. Ҳозирги кунда тўқимачилик тармоғида инвестицияни бу туридан етарли даражада фойдаланилмайди.

Такрор ишлаб чиқариш йўналишига кўра: инвестициялар ялпи, реновация ва соф инвестицияларга бўлинади.

Ялпи инвестиция маълум давр ичида асосий воситалар ва номоддий активларни вужудга келтириш учун сарфланадиган инвестицион капиталнинг умумий ҳажмини ифодалайди. **Реновация инвестицияси** асосий воситаларни қайта тиклашга қўйиладиган капиталнинг ҳажмини ифодалайди. Миқдорий жиҳатдан реновация инвестицияси маълум даврдаги амортизация ажратмалари суммасига тенглаштирилади.

Соф инвестиция асосий воситаларни такрор ишлаб чиқаришни кенгайтириш учун инвестицияланадиган капитал ҳажмини ифодалайди. Миқдорий жиҳатдан соф инвестиция маълум даврдаги ялпи инвестициядан барча турдаги амортизацияланадиган капиталларнинг амортизация ажратмаси суммасининг айирмаси сифатида ҳисобланади.

Даромадларнинг боғлиқлик даражасига кўра: инвестициялар ишлаб чиқариш ва автоном инвестицияларга бўлинади.

Ишлаб чиқариш инвестицияси жамғариш ва истеъмол орқали соф даромад олиш динамикасини ифодалайди.

Автоном инвестиция соф даромад (фойда)нинг шаклланишига бевосита боғлиқ бўлмаган капитал қўйилмаларни ифодалайди. Технологик жараёнларни такомиллаштириш учун йўналтириладиган инвестиция бунга мисол бўлади.

Инвесторларнинг корхоналарга бўлган муносабатига кўра инвестициялар ички ва ташқиқа бўлинади.

Ички инвестиция инвестор-корхоналар ўзларининг операцион активларини кўпайтиришга капитални йўналтиришини ифодалайди.

Ташқи инвестиция капитални бошқа корхоналарнинг реал активларига қўйилишини ифодалайди.

Амалга ошириш муддатига кўра: шартли равишда узок – 10 йил ва ундан кўп; ўрта муддатли – 5 йилдан

SDV Arbobot-resurs markazi
371 119

10 йилгача ва қисқа муддатли – 1 йилдан 5 йилгача гуруҳларга бўлинади. Масалан, пиллакашлик корхоналарига, асосан, қисқа муддатли инвестициялар киритилади.

Инвестициялар биргаликда амалга оширилишига кўра: боғлиқ бўлмаган, ўзаро боғлиқ бўлган ва бир-бирини инкор этувчи инвестицияларга бўлинади.

Боғлиқ бўлмаган инвестициялар инвестицион дастур доирасидаги инвестицион лойиҳанинг таркибига кирувчи ўзаро боғлиқ бўлмаган объектларга капитални йўналтиришни назарда тутаяди. Масалан, пиллакашлик корхонаси қурилиши жараёнида инвестицияларнинг пилла чиқиндиларини қайта ишлаш целини барпо этишга жалб этилишини шулар қаторига киритиш мумкин.

Маълум бир кетма-кетликда жойлашган ва ўзаро боғлиқ бўлган инвестицион объектларга **ўзаро боғлиқ бўлган инвестициялар** киритилади. Масалан, пиллакашлик корхонасидаги саралаш ва пилла ўраш цехларига шундай кўринишдаги инвестициялар йўналтирилади.

Бир-бирини инкор этувчи инвестициялар ўхшаш технологиялар ва маҳсулот турларини муқобиллик асосида танлашга қаратилган инвестициялардир.

Инвестициялар даромадлилик даражасига кўра: юқори, ўрта, кам ва даромадсиз инвестицияларга бўлинади.

Юқори даромадли инвестициялар инвестицион бозорлардаги ўртача фойда меъёрига нисбатан юқори соф инвестицион фойда даражасини таъминловчи лойиҳаларга капитал қўйилишини ифодалайди.

Ўрта даромадли инвестициялар инвестицион бозорларда шаклланган фойда меъёрига мос келадиган, соф инвестицион фойдани олиш имкониятини

берадиган лойиҳаларга капитал қўйилишини ифода-
лайди.

Кам даромадли инвестициялар соф инвестицион
фойданинг даражаси, унинг ўртача меъёридан кам
бўлган объектларга инвестициялар йўналтирилишини
ифодалайди.

Даромадсиз инвестициялар инвестор томонидан
фойда олмаслик мақсадида инвестицион объектлар-
ни инвестициялашни ифодалайди. Одатда, бундай
инвестициялардан ижтимоий, экологик ва бошқа
ноиктисодий самара олиш мақсад қилиб қўйилади.

Инвестициялар таваккалчилик даражасига кўра:
таваккалчиликсиз, паст, ўрта ва юқорига бўлинади.

Таваккалчиликсиз инвестициялар ҳисобланган,
реал, соф инвестицион фойда олиниши кафолатлан-
ган ёки капитални йўқотиш хавфи бўлмаган инвес-
тицион объектларга маблағлар қўйилишини ифода-
лайди.

Паст таваккалчиликли инвестициялар бозор-
даги ўртача хавф-хатар даражасидан паст бўлган ин-
вестицион объектларга капитал йўналтирилишини
ифодалайди.

Ўрта таваккалчиликли инвестициялар бозор-
даги ўртача хавф-хатар даражасига мос келадиган
инвестицион объектларга киритилган капитал.

Юқори таваккалчиликли инвестициялар бозор-
даги ўртача хавф-хатар даражасидан юқори бўлган
инвестицион объектларга капитал қўйилишини ифо-
далайди.

Ликвидлик даражасига кўра: юқори, ўрта, паст,
ноликвидли инвестицияларга бўлинади.

Юқори ликвидли инвестицияларга жорий бо-
зорда ўз қийматини йўқотмаган ҳолда, қисқа муддат
ичида (одатда бир ойгача) пул шаклига айлантириш
имконияти мавжуд бўлган инвестицион объектларга
йўналтириладиган инвестициялар қиради.

Урта ликвидли инвестициялар жорий бозорда ўз қийматини йўқотмаган ҳолда, одатда, бир ойдан олти ойгача бўлган муддат ичида пул шаклига айлантириш имконияти мавжуд бўлган инвестицион объектларга киритиладиган инвестициялардир.

Паст ликвидли инвестициялар жорий бозорда ўз қийматини йўқотмаган ҳолда, узоқ муддатдан кейин (ярим йил ва ундан кўп) пул шаклига айлантириш имконияти мавжуд бўлган инвестицион объектларга киритиладиган инвестициялар.

Ноликвидли инвестициялар деганда алоҳида амалга ошириш имконияти бўлмаган ва инвестицион бозорлардаги барча мулк таркибига биргаликда киритиладиган инвестициялар тушунилади.

Инвестицияланадиган капитал мулкчилик шаклига кўра: хусусий, давлат, хорижий ва аралаш инвестицияларга бўлинади.

Хусусий инвестициялар жисмоний шахслар, шунингдек, нодавлат мулк шаклига эга бўлган юридик шахслар томонидан капиталларни тўқимачилик корхоналарига қўйилишини ифодалайди.

Давлат инвестициялари капиталларни давлат бюджети ва бюджетдан ташқари давлат фондлари ҳамда давлат корхоналари томонидан қўйилишини ифодалайди.

Хорижий инвестициялар чет эллик инвесторлар фойда (даромад) олиш мақсадида тадбиркорлик фаолияти ва бошқа турдаги фаолият объектларига қўшаётган мулкий бойликларнинг ва уларга нисбатан ҳуқуқларнинг, шунингдек, интеллектуал мулкка нисбатан ҳуқуқларнинг барча турлари чет эл инвестициялари ҳисобланади.

Бойликларнинг бирламчи ёки такрор қўшиш шаклининг бирон бир тарзда ўзгартирилиши уларнинг инвестиция сифатидаги моҳияти ўзгаришига олиб

келмайди. Масалан, ҳозирги кунда йилига 145 тонна хом ипак ипини ишлаб чиқариш қувватига эга бўлган «Хуа-Лу» хорижий пиллакашлик корхонаси 100 % хорижий инвестиция асосида ишлаётган корхона ҳисобланади.

Аралаш инвестициялар инвестиция объектларига хусусий ва давлат капитали қўйилишини ифодалайди. Масалан, ипакчилик тармоғида фаолият кўрсатаётган 6 та қўшма корхона аралаш инвестиция асосида ташкил этилган бўлиб, уларнинг 64,1 % ини хорижий инвестициялар, қолган 35,9 % ини эса «Ўзбекенгилсаноат» ДАК улуши ташкил этади.

Инвестициялаш жараёнида капитал ишлатилишига кўра: дастлабки инвестициялар, реинвестициялар, дезинвестицияларга бўлинади.

Дастлабки инвестициялар ўз маблағи ҳамда қарз шаклидаги молиявий ресурслар ҳисобига инвестицион мақсадлар учун қайта шаклланган капитал ишлатилишини ифодалайди.

Реинвестициялар инвесторнинг фаолияти натижасида олинган фойдани (даромадни) муомалага киритиш.

Дезинвестициялар инвестицион мақсадлар учун қайта ишлатмаслик шарти билан илгари киритилган инвестицион капитални инвестицион оборотдан ажратиб олиш жараёнини ифодалайди. Масалан, корхона кўрган зарарни қоплаш учун йўналтирилган инвестиция.

Худудлар бўйича капитални жалб этиш манбаларига кўра: миллий ва хорижий инвестицияларга бўлинади.

Миллий инвестициялар мамлакатимиздаги турли инвестицион объектларга корхоналар ёки давлат ташкилотларининг капитали қўйилишини ифодалайди.

Хорижий инвестициялар республикамиздаги инвестицион объектларга хориждаги юридик ёки жисмоний шахсларнинг капитали қўйилишини ифодалайди. Бундай инвестициялар давлат томонидан кафолатланган ёки тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестициялар шаклида киритилади. Масалан, ҳозирги кунда пиллакашлик корхоналарига тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестициялар киритилмоқда.

Капиталнинг худудлар (бозорлар) бўйича йўналтирилишига кўра, инвестициялар ички ва халқаро инвестицияларга бўлинади.

Ички инвестициялар мамлакат ичидаги турли шаклдаги капиталларнинг қўйилишини ифодалайди.

Халқаро инвестициялар (ёки халқаро бозордаги инвестициялар) мамлакатдаги турли шаклдаги капиталларни унинг ташқарисида қўйилишини ифодалайди.

Корхона активларини яратишга кўра: янги барпо этиладиган корхоналар ёки улар таркибида барпо этиладиган шуъба корхоналар активларини яратишини ифодалайди. Булар, ўз навбатида, якка тартибдаги ва стратегик инвестицияларга бўлинади.

Якка тартибдаги инвестициялар корхонанинг жорий фаолияти давомида янги ишлаб чиқариш объектларини барпо этиш учун ишлатиладиган инвестиция.

Стратегик инвестициялар стратегик инвестицион лойиҳаларни амалга ошириш учун йўналтириладиган инвестициялар.

Тармоқ бўйича йўналтирилишига кўра таснифланишда, тармоқлар кесими ва фаолият доирасида инвестицияларнинг тақсимланиши назарда тутилади. Бундай таснифланиш давлат томонидан тармоқлар бўйича инвестициялаш жараёнини бошқаришда ҳам-

да тармоқларнинг инвестицион жозибадорлигини баҳолашда қўлланилади. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 15 ноябрдаги ПҚ - 512 сонли қарорида 2006–2010-йиллар мобайнида хорижий инвестициялар киритиш асосида ипакчилик тармоғи ривожлантирилиши белгиланган.

Ўзаро боғлиқлик даражасига кўра: якка ҳолда ажратилган, ташқи омилларга боғлиқ бўлган ва ташқи омилларга таъсир этувчи инвестицияларга бўлинади.

Якка ҳолда ажратилган инвестициялар бошқа инвестицияларга эҳтиёж қолдирмайдиган қўйилмалар.

Ташқи омилларга боғлиқ бўлган ва таъсир этувчи инвестициялар ўзаро боғлиқ бўлиб, улар инфляция даражаси, ижтимоий инфраструктура, ишлаб чиқаришнинг мавжудлигига ва бошқа омилларга боғлиқ бўлган капитал қўйилмалар.

Кўшимча инвестициялар ишлаб чиқаришни кенгайтиришга, ўзгаришларни амалга оширишга: инвестиция жараёнини рационализация қилишга, маҳсулот ишлаб чиқариш янги дастурининг бажарилишини таъминлашга, ишлаб чиқаришда диверсификацияни амалга оширишга ва хавф-хатарнинг олдини олишга инвестициялар йўналтирилишини ифодалайди.

Жорий инвестициялар капитал ва бошқа таъмирлашларни амалга ошириш ва дастгоҳларни алмаштиришга инвестициялар йўналтирилишини ифодалайди.

Тармоқ хусусиятларини инобатга олган ҳолда, ишлаб чиқилган ва тавсия этилаётган инвестицияларнинг таснифланиши инвестицион жараён иштирокчилари (инвесторлар, тижорат банклари, кредит муассасалари, давлат, корхоналар ва бошқа молиявий институтлар) учун иқтисодий ахборот манбаи сифатида инвестицияга доир қарорларни қабул қилиш учун хизмат қилади.

1.3. Давлат инвестицион сиёсати

Ўзбекистон Республикаси Инвестиция дастурига киритилган лойиҳаларни тайёрлаш ва уларнинг амалга оширилиши устидан давлат мониторинги инвестиция дастурига киритилган инвестиция лойиҳаларининг амалга оширилишини бошқариш ва назорат қилишнинг асосий механизми ҳисобланади.

Инвестиция дастурига киритилган лойиҳалар ва таклифлар бўйича маълумотлар банкини шакллантириш мониторингнинг асосий вазифалари ҳисобланади.

Бунда қуйидагиларга эътибор бериш лозим:

- республика инвестиция дастурига киритилган ва биринчи навбатда, хорижий инвестицияларни жалб этиш ҳисобига амалга ошириладиган инвестиция лойиҳаларининг ўз вақтида ва самарали рўёбга чиқарилишини таъминлаш;

- давлат бошқаруви органларининг, инвестиция жараёни бошқа катнашчиларининг фаолиятини мувофиқлаштириш, уларнинг инвестиция лойиҳаларини, улар тулик тугаллангунга қадар, амалга ошириш билан боғлиқ масалаларни ўз вақтида ҳал этиш юзасидан жавобгарлигини ошириш;

- инвестиция лойиҳалари ҳаракатига уларни амалга оширишнинг барча босқичларида тўсқинлик қилаётган омилларни аниқлаш ва ўрганиш, шу жумладан, инвестиция лойиҳаларининг амалга оширилиши билан боғлиқ бўлган турли масалаларни кўриб чиқиш муддатларини ўзгартириш йўли билан барга раф этиш бўйича тезкор чора-тадбирлар кўриш;

- инвестиция лойиҳалари тасдиқланган ҳажмлар ва муддатларга қатъий риоя қилинган ҳолда инвестиция лойиҳалари ташаббускорлари ва ваколатли банклар томонидан маблағлар билан ўз вақтида таъминланиши устидан назорат қилиш;

- инвестиция лойиҳаси бўйича хорижий шериклар олдида қабул қилинган мажбуриятларнинг бажарилишига кумаклашиш;

- инвестиция муҳитини такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш.

Аниқ дастурга эга ва Ўзбекистон Республикаси Инвестиция дастурининг таркибий қисми бўлган инвестиция лойиҳалари мониторинг объекти ҳисобланади.

Инвестиция дастурининг таркибий қисми бўлган устувор инвестиция таклифларининг йиғма рўйхатига киритилган лойиҳалар бўйича маълумотлар банкни шакллантирилади. Унда:

- инвестиция лойиҳасининг ташаббускори томонидан тасдиқланган инвестиция лойиҳаларининг аниқ дастурига киритилган инвестиция лойиҳаси паспорти;

- ҳар бир инвестиция лойиҳасини амалга оширишнинг инвестиция лойиҳалари ташаббускорлари томонидан Ташки иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги билан келишилган ҳолда тасдиқланадиган режа-жадваллари;

- устувор инвестиция таклифларининг йиғма рўйхатига киритилган инвестиция таклифлари бўйича ишлаб чиқиладиган янгидан бошланаётган устувор инвестиция лойиҳаларини олға суриш чора – тадбирлари дастури.

Инвестиция дастурига киритилган инвестиция лойиҳаси ташаббускори томонидан ҳар ойда тақдим этиладиган ахборот асосида шакллантирилади.

Инвестиция лойиҳаси паспортида инвестиция лойиҳаси ташаббускори, хорижий шерик, лойиҳанинг умумий киймати ва барпо этилаётган ишлаб чиқаришнинг лойиҳадаги қуввати, маҳсулотни экспорт қилиш, маблағ билан таъминлаш манбалари ва схемаси бўйича прогноз кўрсаткичлар, лойиҳанинг қопла-

1.3.1-жадвал

Вилоятлар кесимида ишга туширилган объектлар

Худудлар номи	Лойihalар сони	Маҳсулот/куват	Лойihalанинг қиймати (млн. USD)	Янги иш ўринлари
Қорақалпоғистон Республикаси	4	Ип калава – 12,2 минг тн. Трикотаж матоси – 1,5 минг тн. Трикотаж буюмлари – 1,8 млн. дона Тикув буюмлари – 0,6 млн. дона	16 375,3	700
Андижон	3	Ип калава – 5,0 минг тн. Трикотаж матоси – 2,5 минг тн. Трикотаж буюмлари – 1,3 млн. дона	11 703,3	584
Бухоро	3	Ип калава – 1,0 минг тн. Мато – 7,5 млн. п. м. Тикув буюмлари – 0,5 млн. дона	3 970,0	220
Наманган	4	Ип калава – 8,4 минг тн. Тикув буюмлари – 2,0 млн. дона	12 427,0	440
Самарқанд	2	Ип калава – 0,9 минг тн. Трикотаж матоси – 0,2 минг тн. Трикотаж буюмлари – 1,2 млн. дона	2 663,6	117

Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш

Сирдарё	2	Ип калава – 7,25 минг тн.	10 000,0	175
Тошкент	4	Ип калава – 11,3 минг тн. Тикув буюмлари – 1,8 млн. дона	60 084,0	800
Фарғона	2	Ип калава – 8,0 минг тн. Буюлган ип калава – 2,0 минг тн.	18 500,0	150
Хоразм	2	Ип калава – 5,5 минг тн.	26 100,0	200
Тошкент ш.	2	Ип калава – 8,0 минг тн.	21 000,0	350
Жами:	28	Ип калава 60,5 минг тн., Мато 7,5 млн.п.м., Трикотаж матоси 6,2 минг тн., Трикотаж буюмлари 3,7 млн. дона.	194,8	3 736

ниш ва қарз маблағларини қайтариш муддатлари тўғрисидаги ахборотлар, шунингдек, зарурат бўлганда, хорижий инвестициялар иштирокида ташкил этилаётган корхона бўйича маълумотлар ифодаланади.

Режа-жадвалда янги ташкил этилаётган корхонанинг техник-иқтисодий асосланишини ишлаб чиқиш, экспертизадан ўтказиш ва тасдиқлаш, рўйхатдан ўтказиш (зарурат бўлганда), асосий контрактни тузиш ва рўйхатдан ўтказиш, инвестиция лойиҳаси бўйича Вазирлар Маҳкамаси қарорини тайёрлаш ва қабул қилиш, кредит битимларини имзолаш, лойиҳа-смета хужжатларини ишлаб чиқиш, келишиш ва тасдиқлаш, миллий ва хорижий валютада маблағ билан таъминлашни бошлаш, ишлаб чиқариш майдонларини ва инфратузилма объектларини куриш, технологик асбоб-ускуналарни ўрнатиш, корхонанинг

лойихадаги қувватга чиқиши бўйича аниқ муддатлар тўғрисидаги ахборотларни ўз ичига олади.

Чора-тадбирлар дастури Халқаро молия ва иқтисодий институтлар ҳамда донор мамлакатлар иштирокида Инвестиция лойиҳаларини тайёрлаш ва амалга ошириш регламентига мувофиқ ишлаб чиқилади ва инвестициялашдан олдин инвестиция лойиҳаларининг техник-иқтисодий асосланишини тасдиқлаш ва маблағ билан таъминлашнинг аниқ манбаларини белгилашгача бўлган ишлар мажмуасидан (уларни бажаришнинг прогнози муддатларини кўрсатган ҳолда) иборат.

Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги ҳар ойда:

- хорижий инвестициялар ва кредитлар иштирокидаги инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш тўғрисида Давлат статистика ишлари дастурида белгиланган ҳажмда ва муддатларда тақдим этиладиган йиғма статистика ахбороти бўйича – Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси томонидан;

- марказлаштирилган инвестициялардан, шу жумладан, Ҳукумат кафолати остида жалб этиладиган хорижий инвестициялар ва кредитлардан фойдаланиш бўйича – Молия вазирлиги ва тижорат банклари томонидан;

- хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарни давлат рўйхатидан ўтказиш бўйича – Адлия вазирлиги томонидан;

- хусусийлаштирилаётган корхоналар акциялари пакетини хорижий инвесторларга сотиш, мулкда давлат улуши бўлган хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар фаолияти бўйича – Давлат рақобат қўмитаси томонидан;

- кичик ва хусусий бизнес соҳасидаги, шу жумладан, жалб этилаётган хорижий кредит линиялари иш-

тирокидаги инвестиция лойиҳалари бўйича – Давлат рақобат кўмитаси томонидан;

- лойиҳа кўрсаткичлари (лойиҳадаги кувватни таъминлаш, янги иш ўринларини барпо этиш) инвестиция лойиҳаси ташаббускори томонидан бажарилиши юзасидан тақдим этиладиган ахборотлар асосида маълумотлар банки янгилаб борилади.

Инвестиция дастурига киритилган лойиҳаларнинг амалга оширилиши Вазирлар Маҳкамасининг тегишли комплекслари мажлисларида кўриб чиқилади.

Инвестиция дастури доирасида 2012 йилда 1,8 миллиард АҚШ долларидан ортик хорижий инвестицияларни ўзлаштириш мўлжалланганлиги истиқболдаги барқарор иктисодий ўсиш жараёнлари кузатилиши кутилаётганлигидан далолат беради. Мазкур хорижий инвестицияларнинг 75% и тўғридан-тўғри инвестициялар улушига тўғри келади.

1.3.2-жадвал

Ипакчилик тармоғида 2007–2012 йиллар мобайнида амалга оширилган инвестицион лойиҳалар

Корхоналарнинг номи	Жойлашган ҳудуд	Ҳол ипак ишлаб чиқариш куввати, тн.	Лойиҳанинг қиймати, минг USD.
ҚК «Romstar» (ХХР)	Бухоро	100	1120
ҚК «Helil Silk» (ХХР)	Наманган	50	800
ҚК «Ravnaq Silk» (ХХР)	Тошкент	50	550
ХК «Singapore-Samarqand» (БАА)	Самарқанд, Фарғона	250	1970

МЧЖ «Хоразм Iragi» (Ўзбекистон)	Хоразм	75	460
ҚК «Silver Silk» (Буюк-Британия)	Фарғона	225	2742
ҚК «Malobar Silk» (БАА)	Навой	30	330
ШК «Golden Silk» (Вьетнам)	Наманган	100	1253
Хус.К «Surxon Termez Silk» (Ўзбекистон)	Сурхондарё	100	1500
Хус.Ф «Jizzax Kuchinur» (Ўзбекистон)	Жиззах	75	750
ШК «Asia Silk» (Вьетнам)	Қорақалпоғистон Республикаси	50	400
ҚК «Muborak Pure Silk» (ХХР)	Наманган	50	500
МЧЖ «Kumushkent Iragi» (Ўзбекистон)	Бухоро	50	400
Жами:		1205	12775

Президентимиз таъкидлаганидек, «Бир сўз билан айтганда, мамлакатимизда глобал инқирознинг оқибатларини, бугунги ва эртанги кутиладиган таъсирини ҳисобга олган ҳолда, қатъий, ҳар томонлама ўйланган кенг қўламли лойиҳалар бугун амалга оширилмоқда».

Дарҳақиқат, ҳозирги кунда ташқи дунё билан икки томонлама ўзаро манфаатли алоқаларимиз ривожланиб бормоқда. Иқтисодиётни модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш бўйича дастурларни амалга оширишимизда хорижий мамлакатларнинг илғор технологияларига асосланган

инвестицияларига эҳтиёж мавжуд. Қолаверса, жаҳон бозоридаги талабнинг пасайиб бориши маҳаллий ишлаб чиқарувчи корхоналаримизнинг экспорт кўламига жиддий таъсир кўрсатади.

Шунга асосланган ҳолда, Ҳукуматимиз томонидан Инкирозга қарши чоралар дастури ишлаб чиқилган бўлиб, мазкур Дастурда талабни рағбатлантиришга йўналтирилган бир қатор молиявий имтиёзлар ва барқарор иқтисодий ўсиш суръатларини таъминловчи чора-тадбирлар мажмуи ўз аксини топди.

Бу ҳолат миллий иқтисодиётимизнинг юқори инвестицион салоҳиятга эга бўлаётганлиги ва Ҳукуматимиз томонидан яратилаётган қулай инвестицион муҳит билан бевосита боғлиқдир.

Натижада 2011 йилда 1,5 миллиард АҚШ доллари миқдорида хорижий инвестициялар ўзлаштирилди, уларнинг 70% и тўғридан-тўғри жалб қилинадиган инвестициялар улушига тўғри келади. Жалб қилинган тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар Ўзбекистон миллий иқтисодиётининг ривожланиши учун стратегик аҳамиятга эга бўлган реал секторларини модернизация қилишга йўналтирилган.

Тест топшириғи

1. Реал инвестициялар қуйидаги мақсадларда киритилади:
  - А. Қонун томонидан тақиқланмаган ҳар қандай тадбиркорлик фаолиятига
  - Б. Молиявий воситаларни сотиш ва сотиб олишга
  - С. Асосий воситаларни қайта ишлаб чиқаришга
  - Д. Тадбиркорлик фаолиятида асосий ва айланма капитални ташкил этиш мақсадида

2. Ички инвестициялар нима?
  - А. Мазкур мамлакатда инвестиция фаолиятини юритаётган инвестор томонидан йўналтирилган инвестициялардир

- Б. Бошқа мамлакатда инвестиция фаолиятини юритаётган инвестор томонидан йўналтирилган инвестициялардир
- С. Инвестиция фаолиятини юритаётган инвестор томонидан йўналтирилган пул маблағларидир
- Д. Инвестор томонидан бошқа инвестиция фаолиятини юритаётган инвесторга йўналтирилган инвестициялардир

3. Кимлар инвестиция фаолияти катнашчилари ҳисобланади?

- А. Инвестиция ташкилотлари, инвестиция фондлари, тижорат банклари
- Б. Бюджетдан ташқари фондлар, суғурта компаниялари ва ташкилотлари
- С. Фақат давлат ва нодавлат корхоналари ва ташкилотлари
- Д. Қонун томонидан рухсат этилган барча жисмоний ва юридик шахслар

4. Реинвестиция нима?

- А. Инвестиция фаолияти натижасида олинган фойдани муомаладан чиқариш
- Б. Инвестиция фаолияти натижасида олинган фойдани қайта инвестициялаш
- С. Инвестиция фаолияти натижасида олинган фойданинг мулкдорлар ўртасида тақсимланиши ва чет элга олиб кетилиши
- Д. Инвестиция фаолияти натижасида олинган фойданинг қайта кутилган фойданинг бой берилиши

5. Капитал қўйилмалар инвестициялар тушунчаси билан қандай фарқланади?

- А. Фарқланмайди
- Б. Капитал қўйилмалар фақат қимматли қоғозлар сотиб олишга йўналтирилади

С. Капитал қўйилмалар инвестициялар таркибига кириб, асосан, корхоналарнинг асосий фондларини тиклаш, қайта таъмирлаш, бутунлай янгилашга йўналтирилади

Д. Капитал қўйилмалар инвестициялар таркибига кириб, асосан, корхоналарнинг асосий фондларини тиклаш, қайта таъмирлаш, бутунлай янгилашга йўналтирилмайди

6. Молиявий инвестициялар нима?

А. Бу муомаладаги молиявий воситалар

Б. Қимматли қоғозлар

С. Банклардаги қўйилмалар

Д. Бу муомаладаги молиявий воситалар, шунингдек, банк депозитларига муайян муддатга боғланган инвестор маблағлари

7. Инвестициялар мўлжалланган объектига кўра қандай турларга бўлинади?

А. Реал, молиявий

Б. Портфель, молиявий

С. Капитал, инновацион, ижтимоий

Д. Венчур, реал

8. Ташқи инвестиция фаолиятини амалга оширишда қандай омиллар ўрганилади?

А. Мамлакатдаги иқтисодий вазият

Б. Мамлакатдаги ижтимоий вазият

С. Мамлакатдаги сиёсий вазият

Д. Мамлакатдаги иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий вазият

9. Худуд инфратузилмасининг ривожланганлиги – бу қайси омиллар гуруҳига киради?

А. Ижтимоий

Б. Сиёсий

С. Интеллектуал

Д. Иқтисодий

10. « _____ » – мамлакат, тармоқ ёки алоҳида олинган бирор бир корхона инвестицияларининг даромадлиги, ривожланиш истикболлари ва инвестицион риск даражаси нуктаи назаридан баҳоланишидир.

А. Инвестиция муҳити

Б. Инвестиция фаоллиги

С. Инвестиция жозибadorлиги

Д. Инвестиция салоҳияти

“Блиц-сўров” учун саволлар ва топшириқлар

1. Фаннинг предмети ҳақида маълумот беринг.
2. Фаннинг мақсади ва вазифалари ҳақида маълумот беринг.
3. Фаннинг таркибий тузилиши ва бошқа фанлар билан боғлиқлиги.
4. Ўзбекистон Республикасига инвестицияларни жалб қилишнинг меъёрий-ҳуқуқий асослари масалалари.
5. Худудларнинг инвестицион фаоллигини баҳолаш.
6. Инвестицион бозорнинг макроиқтисодий кўрсаткичлари.
7. Минтақаларда корхоналарга инвестицияни жалб қилиш қобилиятини баҳолаш.
8. Инвестицион дастурнинг таркибий қисмлари нималардан иборат?
9. Инвестицион дастурга киритилган лойиҳаларни амалга ошириш мониторинги вазифаси нималардан иборат?
10. Маълумотлар банки қандай маълумотларни ўз ичига олади?
11. Инвестиция лойиҳаси паспорти қандай маълумотларни ўз ичига олади?

12. Инвестиция лойиҳасини амалга ошириш Режа – Жадвали қандай маълумотларни ўз ичига олади?
13. Инвестиция дастурига киритилган лойиҳаларнинг амалга оширилиши қайси ваколатли орган томонидан қўриб чиқилади?

“Ақлий ҳужум” усулидан фойдаланиш учун саволлар ва топшириқлар

1. Инвестицион бозорнинг тузилиши.
2. Ўзбекистон Республикасига инвестицияларни жалб қилиш масалалари.
3. «Инвестициялар», «Капитал қўйилмалар» ҳақида нималарни биласиз?
4. Молиявий (портфель) инвестициялар ҳақида маълумот беринг.
5. Реал (моддий) инвестициялар ҳақида маълумот беринг.
6. Интеллектуал инвестициялар ҳақида маълумот беринг.
7. Инвестиция фаолиятининг субъектлари ва объекти ҳақида маълумот беринг.
8. «Капитал қўйилмалар» деганда нимани тушунасиз?
9. Инвестиция ва капитал қўйилмалар ўртасидаги ўхшашлик ва фарқ нимадан иборат?
10. Инвестиция тушунчаси таърифига доир иқтисодчи олимларнинг ёндашувларига муносабатингизни билдириш.
11. Инвестицияларнинг қандай шаклларини биласиз?
12. Инвестициялар қандай хусусиятларига қараб таснифланади?
13. Ўзбекистонда инвестиция йўналтириладиган устувор тармоқлардан қайси бирини биласиз?
14. Иқтисодиётимизга чет эл инвестицияларини жалб этиш зарурати ва аҳамиятини шарҳлаб беринг.
15. Мамлакатимизда хорижий инвестициялар, айниқса, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар киритилиши учун қандай имтиёзлар белгиланган?

Адабиётлар руйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 24 декабрдаги «Инвестиция фаолияти тўғрисида»ги Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1999 йил, 1-сон, 10-модда.
2. «Ўзбекистон Республикасининг 2007 йилги Инвестиция дастури тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори, 2006 йил 9 октябрь, ПҚ – 484-сон. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й. 41(229)-сон 411-модда.
3. Каримов И.А. Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва таракқиёт кафолатлари.–Т.: «Ўзбекистон», 1997.–192-193б.
4. Бирман Г., Шмидт С. Экономический анализ инвестиционных проектов. / пер. с англ. / Под ред. Л.П. Бельых. – М.: «Банки и биржи», ЮНИТИ, 1997. – 13 с.
5. Воҳидов С.В. ва бошқ. Бошқа тармоқларда бухгалтерия ҳисобининг хусусиятлари. Т.: Адабиёт жамғармаси нашриёти, 2004. – 6 б.
6. Вахрин П.И., Нишиной А.С. Инвестиции: Учебник.- 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2005. – 376 с.
7. Дэниелс Джон Д., Рабеда Ли Х. Международный бизнес: внешняя среда и деловые операции. Пер. с англ. 6-е изд. – М.: «Дело» ЛТД, 1994. – 10-11 с.
8. Жўраев А.С., Хўжамқулов Д.Ю., Маматов Б.С. Инвестиция лойиҳалари таҳлили.–Т.: «Шарқ» 2003.– 18б.
9. Иванов Г.И. Инвестиции, сущность виды, механизмы, функционирование. – Ростов н/Д: «Феникс», 2002. – 250 с.
10. Лоренс Ж. Гитман, Майкл Д. Жонк. Основы инвестирования. Пер.с англ. – М.: «Дело», 1999. -10 с.
11. Клас Эклунд. Эффективная экономика. Шведская модель. – М.: «Экономика», 1999.– 96 с.

12. *Каримов А.А. ва бошқ.* Бухгалтерия ҳисоби. Т.: Шарқ, 2004. -222 б.
13. *Колтынок Б.А.* Инвестиции. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2000. – 422 с.
14. *Макконелл К. Р., Брю С.Л.* Экономикс, принципы, проблемы и политика. 2-том, – М.: Изд-во Республика, 1992. – 388 с.
15. *Хасанов Б., Эгамбердиева С.* Капитал қўйилмалар ҳисоби ва аудитини такомиллаштириш. Монография. – Т.: «Фан» нашриёти, 2007. – 7 б.
16. *Чистов Л.М.* Эффективное управление социально-экономическими системами. Теория и практика. – СПб.: «Петрополис» 1998. – 9 с.
17. *Шарп У., Александр Г., Бейли Д.* Инвестиции: Пер. с англ. – М.: ИНФРА – М, 1999. – XII, - 1 с.
18. *Ғозибеков Д.Ғ.* Инвестицияларни молиялаштириш муаммолари. Иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати – Т.: 2002. – 6 б.
19. *Қузиёева Н.Р.* «Хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар фаолиятини рағбатлантиришнинг молия-кредит механизмини такомиллаштириш йўналишлари» Иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати – Т.: 2007. – 10-11 б.
20. *Ҳайдаров Н.Ҳ.* «Иқтисодий эркинлаштириш шароитида корхоналар инвестицион фаолиятидаги молия-солиқ муносабатларини такомиллаштириш масалалари» Иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати – Т.; 2005. – 6 б.

II БОБ.

ИНВЕСТИЦИЯЛАР САМАРАДОРЛИГИ ВА ВАҚТ КОНЦЕПЦИЯСИ АСОСИДА ИНВЕСТИЦИОН ДАРОМАДЛАРНИ ҲИСОБЛАШ

Инвестицион лойиҳа самарадорлигини аниқлашда самарадорликни аниқлаш усули ва кўрсаткичларни танлашга эътибор берилади. Жумладан, саноат корхоналари учун қуйидаги кўрсаткичлар самарали ҳисобланади:

- активларнинг жорий қиймати асосида ҳисобланган ишлаб чиқариш рентабеллиги;
- маҳсулотни сотиш ҳажми рентабеллиги;
- моддий ва меҳнат ресурсларининг ишлатилиш самарадорлиги;
- жалб этиладиган инвестициялардан олинадиган даромад.

Шу билан бир каторда, фойда ҳажми ва амортизация ажратмаси ҳам корхоналар учун инвестицион лойиҳани баҳолашнинг асосий мезони сифатида қаралади.

Ақсарият хорижий иктисодчи олимларнинг илмий ишларида инвестицион лойиҳа самарадорлигини баҳолашда вақт мезонини ҳисобга оладиган қуйидаги икки гуруҳ кўрсаткичлардан фойдаланиш тавсия этилган:

1. Дисконтлаш бўйича баҳолашга асосланган «динамик» усуллар:

- инвестицион лойиҳанинг самарадорлигини дисконтлашнинг соф жорий қиймат усули асосида баҳолаш – NPV (Net Present Value);

- инвестицион лойиҳанинг самарадорлигини дисконтлашнинг инвестициялар рентабеллик индекси асосида баҳолаш – PI (Profitability Index);

- инвестицион лойиҳанинг самарадорлигини дисконтлашнинг фойданинг ички меъёри усули асосида баҳолаш – IRI (Internal Rate Index);

- инвестицион лойиҳанинг самарадорлигини дисконтлашнинг коплаш муддати усули асосида баҳолаш – DPP (Discounted Payback Period).

2. Ҳисоблаш бўйича баҳолашга асосланган «статистик» усуллар:

- инвестицияни коплаш муддати усули – PP (Payback Period);

- инвестиция самарадорлиги коэффиценти усули – ARR (Accounted Rate of Return).

Реал инвестицион лойиҳалар самарадорлигини баҳолашнинг асосий кўрсаткичларидан фойдаланиш ва ҳисоблаш услубиятини батафсил кўриб чиқамиз.

2.1. Инвестицияларнинг муқобил вариантларини жорий этишда NPV-соф жорий қийматни таққослаш усули

Инвестицион лойиҳани самарадорлигини дисконтлашнинг соф жорий қиймат (NPV – Net Present Value) усули инвестициялашнинг натижалари тўғрисида умумлаштирилган маълумот олиш имконини беради, яъни унинг мутлақ суммасидаги якуний самарасини.

Дисконтлашнинг соф жорий қиймати, бу – муайян вақт оралиғида даромад ва капитал қўйилмалар орасидаги дисконтланган фаркни ифодалайди

Инвестицион лойиҳа самарадорлигини ҳисоблашнинг асосий мезони сифатида дисконтланган NPV

усулидан фойдаланишнинг мақсадга мувофиқлиги талқин қилинади.

Инвестицион лойиҳаларнинг *NPV* усули қўлланилиши натижасида инвестицион харажатлар билан келажакда олинadиган даромад орасидаги нисбат аниқланади. Шунинг учун амалиётда *NPV* усулидан кенг фойдаланилади.

Пулнинг вақт ва таваккалчилик омиллари таъсирида ўзгариши дисконтлаш коэффициентлари ёрдамида ҳисобланади.

Бозор иқтисодиёти шароитида корхоналар инвестицион лойиҳаларни амалга ошириш натижасида ўз қийматини соф жорий қийматга тенг миқдорда оширишдан манфаатдор.

Пулда ифодаланган инвестицион лойиҳани амалга ошириш мобайнида *NPV* курсаткичи ижобий (мусбат) қийматга эга бўлиши дастлабки харажатлар қопланишини билдиради.

Инвестицион лойиҳанинг *NPV* қанчалик юқори бўлса, унинг самарадорлиги шунчалик юқори бўлади ва бу лойиҳа амалга ошириш учун қабул қилинади.

Агар инвестицион лойиҳани *NPV* салбий (манфий) қийматга эга бўлса, белгиланган фойда нормаси таъминланмайди, яъни лойиҳа самарасиз (зарарли) ҳисобланади. Бундай лойиҳанинг татбиқ этилиши иқтисодий жиҳатдан мақсадга мувофиқ эмас.

Инвестицион лойиҳанинг *NPV* нолга тенглиги уни фақатгина капитал харажатлар қопланиши ва фойда келтирмаслигини билдиради. Бу ҳилдаги лойиҳаларнинг ҳам амалга оширилиши мақсадга мувофиқ эмас.

Пул оқимлари вақтга боғланган ҳолда тақсимланганлиги сабабли дисконтлаштириш фоиз ставкалари r бўйича амалга оширилади. Шу нуқтаи назардан, дисконтлаш ставкаси даражасининг тўғри асосланиши муҳим ҳисобланади.

Инвестицион харажатлар амалга оширилганда инвестицион лойиҳанинг NPV қуйидагича ҳисобланади:

$$NPV = \sum_{t=1}^n \frac{SPO_t}{(1+r)^t} - IX$$

бу ерда, SPO_t – алоҳида шаклдаги инвестицион лойиҳалар амалга оширилгандаги соф пул оқимлари суммаси;

IX – инвестицион лойиҳаларнинг амалга оширилгандаги инвестицион харажатлар суммаси;

t – ҳисоблаш давридаги n интерваллар сони.

Инвестицион харажатлар бир неча босқичда амалга оширилса, у ҳолда инвестицион лойиҳанинг соф зери қиймати NPV қуйидагича ҳисобланади:

$$NPV = \sum_{t=1}^n \frac{SPO_t}{(1+r)^t} - \sum_{t=1}^n \frac{IX_t}{(1+r)^t}$$

бу ерда, IX_t – инвестицион лойиҳадан фойдаланиш давридаги интерваллар бўйича инвестицион харажатлар суммаси.

1-мисол. Пиллакашлик корхонаси қиймати 2 млн. USD га тенг бўлган лойиҳани таҳлил қилади. Қуйидаги жадвалда соф пул тушумининг қиймати келтирилган.

(млн. USD)

Йил	А лойиҳа	Б лойиҳа
1	0,9	0,8
2	1,6	1,1
3	-	0,6

Инвестицион лойиҳалар буйича муқобил харажатлар 12 % га тенг.

Ҳар бир инвестицион лойиҳа буйича NPV ни аниқлаймиз. Қайси лойиҳа афзал?

А лойиҳанинг соф жорий қиймати тенг:

$$NPV = \frac{0,9}{1+0,12} + \frac{1,6}{(1+0,12)^2} - 2 = 0,08 \text{ млн. USD}$$

Б лойиҳани соф жорий қиймати тенг:

$$NPV = \frac{0,8}{1+0,12} + \frac{1,1}{(1+0,12)^2} + \frac{0,6}{(1+0,12)^3} - 2 = 0,02 \text{ млн. USD.}$$

$0,08 > 0,02$ бўлганлиги сабабли А лойиҳа қабул қилинади.

1-топшириқ. Пиллакашлик корхонаси иккита 2,5 млн. USD га тенг бўлган инвестицион лойиҳани таҳлил қилади. Қуйидаги жадвалда соф пул тушумининг қиймати келтирилган.

(млн. USD)

йил	А лойиҳа	Б лойиҳа
1	1,2	0,9
2	1,8	1,3
3	-	0,8

Инвестицион лойиҳалар буйича муқобил харажатлар 11 % га тенг.

Ҳар бир инвестицион лойиҳа буйича NPV ни аниқланг. Қайси лойиҳа афзал?

Юқоридаги мисол ва топшириқни замонавий компьютер технологиясидан фойдаланилган ҳолда ҳисоблаймиз.

(Microsoft Office Excel) дастуридаги f_x функция ёрдамида (NPV ёки **ЧПС**) дисконтлашни ставкаси,

шунингдек, келгуси тўлов қиймат (манфий) ва тушум (мусбат) тўғрисидаги маълумотлардан фойдаланган ҳолда инвестициянинг соф жорий қийматини аниқлаймиз.

1-мисол маълумотлари ёрдамида ҳисоблаш натижалари қуйидагича:

A лойиҳани $NPV(0,12; -2; 0,9; 1,6) = 0,08$ млн. USD;

B лойиҳа учун $NPV(0,12; -2; 0,8; 0,6) = 0,02$ млн. USD.

2-топшириқ. Пиллақашлик корхонасининг инвестицион лойиҳаси бўйича соф жорий қиймат суммасини аниқланг:

– лойиҳани амалга ошириш муддати – 5 йил.

– лойиҳа бўйича умумий инвестицион харажат ҳажми 1000000 USD. Инвестицион харажатлар суммаси йиллар бўйича қуйидагича: 1 йил – 700000 USD; 2 йил – 300000 USD.

– лойиҳа бўйича соф пул оқимининг ҳисобланган суммаси 1800000 USD, лойиҳанинг учинчи йилдан бошлаб бир маромда соф пул оқими шаклланади (йилга 600000 USD)

– лойиҳанинг дисконтланган ставкаси йилига 10% ни ташкил қилади.

Инвестицион харажатлар оқимининг ҳақиқий қиймати ва инвестицион лойиҳа бўйича соф пул оқимини ҳисобланг.

1) Дисконтланган ставка 10%, қуйидаги формула орқали ҳисоблаймиз: $D = 1/(1+r)^n$

$$D = 1/(1+0,1)^0 = 1,0; D = 1/(1+0,1)^1 = 0,909;$$

$$D = 1/(1+0,1)^2 = 0,826; D = 1/(1+0,1)^3 = 0,751;$$

$$D = 1/(1+0,1)^4 = 0,683.$$

2) Ҳозирги қийматдаги лойиҳа бўйича умумий инвестицион харажат ҳажми: $700000 \times 1,0 = 700000$; $300000 \times 0,909 = 272000$ USD.

(USD)

Инвестицион лойихага оид маълумотлар

Кўрсаткичлар	Лойихани амалга ошириш йиллари					Умумий киймат	Умумий ҳақиқий киймат
	1	2	3	4	5		
Лойиха бўйича умумий инвестицион харажат ҳажми	700000	300000	-	-	-	1000000	-
Соф пул оқими	-	-	600000	600000	600000	1800000	-
Дисконтланган ставка, 10%	1,000	0,909	0,826	0,751	0,683	-	-
Ҳозирги кийматдаги лойиха бўйича умумий инвестицион харажат ҳажми	700000	272000	-	-	-	-	972000
Ҳозирги кийматдаги соф пул оқими	-	-	496000	451000	410000	-	1357000

3) Ҳозирги қийматдаги соф пул оқими:

$600000 \times 0,826 = 496000$; $600000 \times 0,751 = 451000 \text{ USD}$;
 $600000 \times 0,683 = 410000 \text{ USD}$.

Инвестицион харажатларнинг умумий суммаси ва соф пул оқимининг ҳозирги қийматини ҳисобга олган ҳолда, инвестицион лойиҳа бўйича соф жорий қиймат суммасини аниқлаймиз.

$NPV = 1357000 - 972000 = 385000 \text{ USD}$.

Ҳисоблаш натижалари шуни кўрсатадики, инвестицион лойиҳани амалга ошириш натижасида соф жорий қиймат суммаси 385000 USD ни ташкил этади.

2.2. Инвестицияларнинг муқобил вариантларини жорий этишда даромаднинг ички меъёри асосида таққослаш усули – IRI (Internal Rate Index)

Даромаднинг ички меъёри (*IRI*) ҳисоблаш усули. Даромаднинг ички меъёри деб, лойиҳанинг соф жорий қиймати 0 га тенг бўлган фоиз ставкаси тушунилади.

Хорижий мамлакатлар амалиётида, капитал кўйилмаларни таҳлил қилишнинг дастлабки босқичи сифатида *IRI* кўрсаткичидан фойдаланилади. Лойиҳалар танловида кейинги босқичга *IRI* кўрсаткичи 10-20% дан кам бўлмаган инвестицион лойиҳалар танлаб олинади.

Бу мезон инвестициядан пул оқимининг келажакдаги қийматини дисконт ставкаси билан белгиланган инвестицион маблағларнинг ҳозирги қийматига келтирилган аниқ бир инвестицион лойиҳанинг даромадлилик даражасини ифода қилади.

Даромаднинг ички меъёрига инвестицион лойиҳа фойдалилигининг кафолатланган қуйи даражаси, деб қараш мумкин.

Агар *IRI* ишлаб чиқариш тармоғи капиталини ўртача қийматидан юқори ва лойиҳа бўйича таваккалчилик даражаси инобатга олинган бўлса, лойиҳа иқтисодий самарали деб ҳисобланади.

Иккинчи томондан, *IRI* лойиҳага жалб этилаётган молиялаштириш манбалари учун максимал тўлов ставкаси билан боғлиқликни билдиради. Бунга инвестицион харажатлар самарадорлигини баҳолашда кредит бўйича максимал ставка белгиланишини мисол тариқасида келтиришимиз мумкин.

Шундай қилиб, *IRI* «тўсиқ кўрсаткичи» ҳисобланади: агар капиталнинг қиймати *IRI* кўрсаткичининг сонли қийматидан юқори бўлса, бундай инвестицион лойиҳа режалаштирилган даражадаги пулни кўпайтириш ва сарфланган маблағни қайтариш учун етарли бўлмайди. Демак, бундай турдаги инвестицион лойиҳалар қабул қилинмайди.

Инвестицион лойиҳаларни солиштирма иқтисодий баҳолашда *IRI* кўрсаткичидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Инвестициянинг соф жорий қиймати $NPV(r_0) < 0$ бўлган ҳол учун дисконтлаш ставкаси қиймати r_0 танлаймиз.

Шунингдек, инвестициянинг соф жорий қиймати $NPV(r_1) > 0$ бўлган ҳол учун дисконтлаш ставкаси қиймати r_1 танлаймиз.

Бунда даромаднинг ички меъёри қуйидагича аниқланади:

$$IRI = r_0 - \frac{(r_1 - r_0)NPV(r_0)}{NPV(r_1) - NPV(r_0)}$$

2-мисол. 1-мисолдаги маълумотлар асосида *Б* вариантдаги лойиҳанинг даромадни ички меъёрини ҳисоблаймиз.

Б лойиха соф жорий қийматининг r дисконтлаш ставкаси тенг:

$$NPV(r) = \frac{0,8}{1+r} + \frac{1,1}{(1+r)^2} + \frac{0,6}{(1+r)^3} - 2 = 0,02$$

$r = 0,12$ соф жорий қиймат $NPV(r_0) = NPV(0,12) = 0,02$ млн. АҚШ доллари > 0 .

$r = 0,15$ соф жорий қиймат $NPV(r_0) = NPV(0,15) = -0,08$ млн. АҚШ доллари < 0 .

Демак даромаднинг ички меъёри тенг:

$$IRR = 0,15 \cdot \frac{(0,12 - 0,15)(-0,08)}{0,02 - (-0,08)} = 0,126 = 12,6\%$$

3-топшириқ. 1-топшириқдаги маълумотлар асосида **Б** вариантдаги лойиха даромаднинг ички меъёрини ҳисоблаймиз.

(Microsoft Office Excel) дастуридаги f_x молиявий функция (**ВСД**) ёрдамида ҳисоблаймиз, яъни $f_x \rightarrow$ молиявий $\rightarrow$ **ВСД** $\rightarrow$ **ОК**. Компьютерни мулоқот ойнаси (диалоговое окно) ни тўлдиримиз. (Предложение) графасида кутилаётган қиймат ставкаси катталиги кўрсатилади (катталик кўрсатилмаган бўлса, 10% қилиб олинади). (**ОК**) тугмачаси босилади. 2-мисолда (**ВСД**) $(-2; 0,8; 1,1; 0,6) = 13\%$.

Даромаднинг ички меъёри асосида самарадорликни аниқлашда куйидаги шарт бажарилиши талаб этилади: ҳисобланаётган инвестицион лойиҳанинг **IRI** ўрнатилган даромадлилиқ ставкасидан юқори бўлса, лойиҳа самарали, акс ҳолда самарасиз ҳисобланади.

2.3. Инвестицияларнинг муқобил вариантларини жорий этишда лойиҳани қоплаш муддати усули – **PP (Payback Period)**

Инвестицион лойиҳани қоплаш муддати (QM) усули. Инвестицион лойиҳалар самарадорлигини

баҳоловчи қоплаш муддати кенг тарқалган кўрсаткичлардан ҳисобланади.

Қоплаш муддати – амалга оширилган инвестициянинг (капитал қўйилманинг) қайтарилиши кутилаётган йили сифатида ифодаланади.

Амалиётда муқобил инвестицион лойиҳаларнинг самарадорлик даражасини баҳолашда QM дан дастлабки мезон сифатида фойдаланилган.

Ликвидлик билан боғлиқ инвестицион таваккалчилик даражасини баҳолаш ва капитал қўйилмалар самарадорлигини аниқлашда QM дан фойдаланиш мумкин. Яъни лойиҳани амалга оширишда QM қанчалик кўп бўлса, инвестицион таваккалчилик даражаси шунчалик юқори бўлади.

Демак, белгиланган QM дан кам бўлган ҳар қандай инвестицион лойиҳалар амалга ошириш учун қабул қилиниши мақсадга мувофиқдир. Бозор иқтисодиёти шароитида инвестицион QM нинг ягона меъри мавжуд эмас.

Инвестициянинг QM , одатда, йиллар бўйича ўлчанади. Иқтисодий адабиётларда QM оддий ва дисконтланган турларига ажратилади.

Агар дастлабки инвестиция (капитал қўйилма) лойиҳасини амалга ошириш давомида йиллик пул оқимлари ўзаро тенг бўлса, инвестицияни QM куйидаги формула орқали ҳисобланади:

$$QM = \frac{K_n}{P_o}$$

Бу ерда, K_n – инвестицион лойиҳадаги капитал қўйилмалар ҳажми, сўм;

P_o – йиллик пул оқимлари (даромад) миқдори, сўм.

Бу усулдан фойдаланиш баъзи муаммоларни вужудга келтириши мумкин. Жумладан, инвестицияларни қоплаш муддати соф фойда қиймати бўйича эмас, балки ялпи фойда ҳисобида амалга оширилади.

Амалиётда барча солиқлар ва бошқа мажбурий туловларни тулагандан кейин корхона ихтиёрида қолган маблағлар мажбуриятларни ўз вақтида бажаришга етарли бўлмаслиги мумкин.

Бундай шароитда инвестицияни QM моҳиятини йўқотади.

Инвестицион лойиҳаларни амалга оширишда корхона ўз маблағи ҳамда жалб этилган маблағлардан фойдаланиши мумкин. Одатда, оддий QM бўйича ҳисоблаш ишлари амалга оширилганда ўз маблағи ёки қарзга олинган капиталнинг турли хилдаги баҳоси ҳисобга олинмайди. Бу эса ушбу усулнинг камчилиги сифатида қаралади.

3-мисол. 1-мисолда келтирилган маълумотлар асосида ҳар бир инвестицион лойиҳанинг QM ни аниқлаймиз.

Пиллакашлик корхонаси учун дастлабки, қиймати 2,0 млн. АҚШ доллариға тенг бўлган A инвестицион лойиҳанинг қопланиши учун биринчи йилда 0,9 млн. АҚШ доллари ва иккинчи йилда $(2,0-0,9)=1,1$ млн. USD иккинчи йилга режалаштирилган (1,6 млн. USD дан) инвестиция йўналтириш лозим. Шунда A лойиҳанинг $QM=1+1,1/1,6=1,7$ йилга тенг.

Қиймати 2,0 млн. АҚШ доллариға тенг бўлган B инвестицион лойиҳанинг қопланиши учун биринчи йилда 0,8 млн. USD; иккинчи йилда 1,1 млн. USD ва учинчи йилда $2,0-(0,8+1,1)=0,1$ млн. USD (0,6 млн. USD дан) инвестиция йўналтириш лозим. Шунда B лойиҳани $QM=1+1+0,1/0,6=2,2$ йилга тенг.

$1,7 < 2,2$ бўлганлиги сабабли A лойиҳанинг қабул қилиниши мақсадга мувофиқ, яъни QM қисқа бўлган лойиҳа.

Амалиётда коплаш муддати усули, асосан, инвестицион лойихалар бўйича умумлашган маълумотлар олишда фойдаланилади.

Бунга сабаб бу усул *QM* тугагандан кейинги пул оқимларини ҳисобга олмайди.

2.4. Инфляция. Инфляция шароитида келгусида пулнинг қадрини ҳисоблаш

Инфляция – миллий валютанинг қадрсизланиши, яъни унинг сотиб олиш хусусияти пасайиши ва мамлакатда баҳонинг ошишини ифодалайди.

Инфляция бўлмаган шароитда сотиб олиш қийматига эга бўлган пулни S билан белгилаймиз.

Инфляция шароитида сотиб олиш қийматига эга бўлган пулни эса S_a билан белгилаймиз. Бунда бир хилдаги товарларни сотиб олиш назарда тутилади. Демак, $S_a > S$ бўлади.

$\Delta S = S_a - S$ деб белгилаймиз. Бунда $a = (\Delta S - S)/S$ бўлади. Уни инфляция даражаси дейилади, яъни ўсиш индекси. Бу кўрсаткич урганилаётган даврда баҳонинг ўртача неча фоизга ошганини кўрсатади. $\Delta S = S_a - S \rightarrow S_a = S + \Delta S$ лекин, $a = \Delta S/S \rightarrow \Delta = aS$. Демак,

$$S_a = S + \Delta S = S + aS$$

$1+a$ катталиги *инфляция индекси* деб юритилади. Бу ўсиш индекси. Бу урганилаётган даврда баҳо ўртача неча маротаба ошганини кўрсатади.

4-мисол. Ҳар ойда баҳо 1,5 % га ошмоқда. Инфляция даражаси бир йилда қанча бўлади?

Бунда $12 \times 1,5 = 18\%$ нотўғри жавоб ҳисобланади. Сабаби 1,5% ни ҳар ойда эришилган натижага қараб

ҳисоблаш зарур, яъни мураккаб фоиз ставкаси орқали.

Тўғри ҳисоблаш қуйидагича бўлади:

$I_{\text{йил}} = (1 + 0,015)^{12} = 1,2$, яъни баҳо бир йилда 1,2 маротаба ёки 20 % га ошади.

5-мисол. Инфляция даражаси январ ойида 2 %, феврал ойида 1 % ва март ойида 3 % ни ташкил қилган.

Демак, ўрганилаётган даврда инфляция индекси неча фоизни ташкил этади?

Инфляция даражаси $= (1 + 0,02)(1 + 0,01)(1 + 0,03) = 1,061$ яъни, ўрганилаётган даврда инфляция даражаси 6,1% ни ташкил этади.

Фишер формуласи ёрдамида оддий фоизли ҳол учун инфляцияни ҳисобга олувчи ставка. D -дастлабки сумма, n - ҳисоблаш даври, i -суда фоизининг йиллик оддий ставкаси. Бунда $S = D(1 + ni)$ суммани ташкил этади. Бу сумма инфляцияни ҳисобга олмайти.

Ўрганилаётган даврда инфляция даражаси n тенг a .

S_a – бу инфляция шароитидаги пулнинг сотиб олиш қобилияти инфляция бўлмаган ҳолдаги S пулни сотиб олиш қобилиятига тенг. Демак,

$$S_a = S(1 + a) = D(1 + ni)(1 + a)$$

Лекин, S_a суммани D ни дастлабки суммасини n муддатга i_a суда фоизини оддий ставкаси бўйича инфляцияни ҳисобга олган ҳолда ҳисоблаш ҳам мумкин бўлади, яъни,

$$S_a = D(1 + ni_a)$$

Шу ерда, $D(1+ni_a)(1+a) = D(1+ni_a) \rightarrow (1+ni)(1+a) = 1+ni \rightarrow 1+ni+a+ni = i = (ni+a+ni)/n$.

Демак, i -йиллик оддий ссуда фоизи ставкаси буйича реал даромад олиш учун ўрганилаётган даврда инфляция даражаси a бўлган дастлабки суммани n муддатда жойлаштириш лозим.

Агар $n=1$ йил бўлса, $i = i+a+i_a$ га тенг бўлади. Бу Фишер формуласидир. $a+i_a$ катталиги **инфляция мукофоти** дейилади.

6-мисол. Ҳисоблаш даври $n=3$ ой, кутилаётган ойлик инфляция даражаси 2%. Йиллик $i=5\%$ реал даромадни таъминлаш учун дастлабки суммани қандай фоизли оддий ссуда ставкаси буйича қўйиш лозим?

Ҳисоблаш даври учун кутилаётган инфляция $n=3$ ой $0,25$ йил $I_3 = (1+0,02)^3 = 1,061$, яъни ўрганилаётган давр учун инфляция даражаси $a = 0,061$. Бунда $i = (ni+a+nia)/n = i = (0,25 \times 0,05 + 0,061 + 0,25 \times 0,05 \times 0,061)/0,25 = 0,297$ ($=29,7\%$ йилига).

7-мисол. Йиллик $i=15\%$ оддий ссуда ставкаси шарти билан апрель-июнь ойлари учун дастлабки сумма қўйилган. Апрель ойида инфляция даражаси 1%, май ойида 1,5% ва июн ойида 2% ни ташкил этган. Оддий ставкали ссуда фоизининг йиллик реал даромади қандай?

Ўрганилаётган даврда инфляция индекси $n=3$ ой $=0,25$ йил $I_3 = (1+0,01)(1+0,015)(1+0,02) = 1,046$, яъни ўрганилаётган даврда инфляция даражаси $a=0,046$ га тенг. Бунда $i = (ni-a)/(n+na)$ $i = (0,25 \times 0,15 - 0,046)/(0,25 + 0,25 \times 0,046) = -0,033$ ($=-3,3\%$ йилига, яъни операция зарарли).

Мураккаб фоизли ҳол учун инфляцияни ҳисобга олувчи ставка. Ўрганилаётган даврда дастлабки сумма i_a – мураккаб фоизли ссуда ставкалари ва n –

муддатга, a – инфляция даражаси бўйича инвестицияланган шароитда қуйидаги формула ёрдамида ҳисобланади:

$$i = (1 + i_a) / \sqrt[n]{1 + a} - 1$$

8-мисол. Ҳисоблаш даври $n=3$ йил, қутилаётган йиллик инфляция даражаси 14% . Йиллик $i=5\%$ реал даромадни таъминлаш учун дастлабки суммани қандай фоизли мураккаб ссуда ставкаси бўйича қуйиш керак?

Ҳисоблаш даври учун қутилаётган инфляция $n=3$ йил $I=(1+0,14)^3=1,48$, яъни инфляция даражаси a кўрилаётган давр учун $a=0,48$. Бунда,

$$i = (1+i) \sqrt[n]{1+a} - 1 = (1+0,05) \sqrt[3]{1+0,48} - 1 = 0,197 (=19,7 \% \text{ йилига})$$

9-мисол. Дастлабки сумма $n=3$ йилга мураккаб йиллик фоизли ссуда ставкаси $i=20\%$ бўйича қўйилган. Инфляция даражаси биринчи йилда 16% , иккинчи йилда 14% ва учинчи йилда 13% ни ташкил этган. Мураккаб ставкали ссуда фозизининг йиллик реал даромади қандай?

Инфляция даражаси ўрганилаётган даврда $n=3$ йилда $I=(1+0,16)(1+0,14)(1+0,13)=1,494$, яъни инфляция даражаси a ўрганилаётган даврда $a=0,494$. Бунда мураккаб йиллик фоизли ссуда ставкаси

$$i = (1+0,2) / \sqrt[3]{1+0,494} - 1 = 0,05 (=5\% \text{ йилига}).$$

2.5. Инфляция шароитида келтирилган қийматни ҳисоблаш усули

Инфляция пул оқими қийматига таъсир этади, яъни пулнинг сотиб олиш қобилиятини пасайтиради.

Инфляция шароитида соф жорий қийматни баҳолашнинг иккита тури мавжуд: номинал ставка (инфляцияни ҳисобга оладиган дисконтлаш ставкаси) ва реал ставка (инфляцияни ҳисобга олмайдиган дисконтлаш ставкаси).

$$\text{Реал дисконтлаш ставка} = ((1 + \text{номинал ставка}) / \text{инфляция индекси}) - 1$$

10-мисол. Шойи тукиш корхонаси инвестицион лойиҳани куриб чикмоқда. Дастлабки харажат 3,0 млн. USD га тенг, қолдиқ қиймат – 0, лойиҳани амалга ошириш муддати 3 йил.

(млн. USD)

Йил	Солиқ тулагандан кейинги қутилаётган фойда
1	1,4
2	1,5
3	1,7

Инвестиция бўйича альтернатив харажат 15% га тенг, қутилаётган йиллик инфляция даражаси – 7%. Инфляция шароитида инвестицион лойиҳанинг соф жорий қийматини аниқлаймиз.

1-усул. Номинал пул оқими ва номинал ставкани ишлатилиши.

Инфляцияни ҳисобга олган ҳолда, пул оқимини аниқлаймиз ва жадвални тулдираемиз.

Йил	Инфляция индекси	Инфляцияни ҳисобга олган ҳол учун пул оқими
1	1,07	$1,4 \times 1,07 = 1,50$

2	$1,07^2=1,145$	$1,5 \times 1,145=1,72$
3	$1,07^3=1,225$	$1,7 \times 1,225=2,08$

Жадвалнинг 3-устунини тўлдиришда солиқ тулагандан кейинги кутилаётган фойда тегишли инфляция индексига кўпайтирилади. Бунда, лойиҳанинг соф жорий қиймати тенг: $(1,50/1,15 + 1,72/1,15^2 + 2,08/1,15^3) - 3 = 0,972$ млн. USD.

2-усул. Реал пул оқимлари ва реал дисконтлаш ставкаларининг ишлатилиши.

Реал дисконтлаш ставкаси $= (1 + 0,15) / 1,07 - 1 = 0,075$

Бунда лойиҳанинг соф жорий қиймати тенг: $(1,4/1,075 + 1,5/1,075^2 + 1,7/1,075^3) - 3 = 0,969$ млн. USD.

Рақамлар яхлитланиб олинганлиги сабабли натижалар бир оз фарқ қилади.

2.6. Инвестицион қарорларни баҳолашни таққослаш усули (WACC усули)

Капиталнинг турли манбалари қийматини аниқлагандан кейин пиллакашлик корхонасини узоқ муддатли молиялаштириш қийматини баҳолаш имкониятига эга бўлади. Капитални ўртача қиймати WACC (ингл. Weighted average cost of capital) қуйидаги формула ёрдамида ҳисобланади:

$$WACC = \sum_{i=1}^n \text{капитал манбаини } i \text{-капитал манбаининг қийматини салмоғи}$$

Бу маълумотлар асосида инвестицион лойиҳаларни баҳолаш учун керак бўладиган дисконтлаш коэффициенти ҳисобланади.

II-мисол. Пиллакашлик корхонаси капиталининг манбаи йиллик фоизларда бозор қиймати ва қиймати жадвалда келтирилган.

Капитал манбалари	Қиймати	Бозор қиймати
Кредит	10	0,5
Оддий акция	16	1,9
Облигация	8	0,6

Пиллакашлик корхонаси капитали ўртача қийматини аниқлаймиз ва қуйидаги жадвалда расмийлаштирамиз.

Капитал манбаси	Қиймати	Бозор қиймати	Бозор қиймати бўйича салмоғи	WACC
1	2	3	$4=3/(3 \text{ сумма})$	$5=2 \times 4$
Кредит	10	0,5	0,167	1,67
Оддий акция	16	1,9	0,633	10,128
Облигация	8	0,6	0,2	1,6
Сумма	-	3	1	13,398

Демак, пиллакашлик корхонаси капиталини ўртача қиймати $WACC= 13,398$ йиллик фоизни ташкил этади.

2.7. Аннуитет ва унинг турлари

Аннуитет (молиявий рента), бу – бир хил вақт оралиғида кетма-кет туловлар ҳисобланади. Масалан: нафақа фондида бадаллар.

Рента оралиғи, бу – иккита кетма-кет туловлар оралиғидаги вақт. Агар туловлар ўзаро тенг бўлса, бу *доимий рента*, аксинча *ўзгарувчан рента* дейилади. R , бу – алоҳида рента туловининг катталиғи. *Рента муддати* t , бу – рентани дастлабки ва охириги туловигача бўлган вақт.

Рента туловлари тулаш муддатининг охирида амалга оширилса уни “*постнумерандо*” ва рента оралиғининг бошида амалга оширилса “*пренумерандо*” дейилади.

Дисконтланган туловларни ҳисоблашда i – мураккаб фоиз ставкасидан фойдаланилади.

Рентани келгуси суммаси S , бу – тулов муддати келганда туловлар ва фоизларнинг биргаликда туланиши.

Рентани ҳозирги қиймати A , бу – математик дисконтлаш ёрдамида рентани тулов муддатининг бошида фоизлар билан биргаликда туланишини ифодалайди.

2.8. Аннуитетни келгуси қиймати ва келтирилган қийматини ҳисоблаш усуллари

“*Постнумерандо*” шаклида рентани келгусидаги суммаси қуйидагича ҳисобланади:

$$S = R \frac{(1+i)^n - 1}{i}$$

12-мисол. Мижоз $n=5$ йил муддатда тижорат банкида $R=1\,000\,000$ сум пул маблағини сақлаган. Омо-

нат бўйича фоизлар мураккаб фоиз ставкаси бўйича йиллик $i=15\%$ миқдорида ҳисоблаб борилган. Рентани келгусидаги суммаси қуйидагини ташкил қилади:

$$S = 1000000 \frac{(1+0,15)^5 - 1}{0,15} = 6742380 \text{ сўм}$$

“Пренумерандо” шаклида рентани келгусидаги суммаси қуйидагича ҳисобланади:

$$S = R(1+i) \frac{(1+i)^n - 1}{i}$$

13-мисол. (Мисол 12) да келтирилган маълумотлар асосида “Пренумерандо” шаклида рентани келгусидаги суммасини ҳисоблаймиз.

$$S = 1000000(1+0,15) \frac{(1+0,15)^5 - 1}{0,15} = 7753740 \text{ сўм}$$

Оддий рентани ҳозирги қиймати қуйидагича ҳисобланади:

$$A = R(1+i) \frac{1 - 1/(1+i)^n}{i}$$

14-мисол. Оддий рентани ҳозирги қиймати (Мисол 12)даги маълумотлар асосида ҳисоблаймиз.

$$A = 1000000(1+0,15) \frac{1 - 1/(1+0,15)^5}{0,15} = 3854978 \text{ сўм}$$

Оддий рентани алоҳида тўловлари – R “пост-нумерандо” шаклида қуйидаги формула ёрдамида ҳисобланади:

$$R = \frac{Si}{(1+i)^n - 1}$$

15-мисол. $n=3$ йилда $S=50000$ минг сўмни жамгариш учун мураккаб йиллик фоиз ставкаси $i=12\%$ ни ташкил этгандаги йиллик тўловлар миқдорини ҳисоблаймиз.

$$R = \frac{50000 \times 0,12}{(1+0,12)^3 - 1} = 14536,574 \text{ минг. сўм}$$

16-мисол. (Мисол 15) да келтирилган маълумотлар асосида йил бошига тўловларнинг амалга оширилишини ҳисоблаймиз.

$$R = \frac{Si}{(1+i)((1+i)^n - 1)} = \frac{50000 \times 0,12}{(1+0,12)((1+0,12)^3 - 1)} = 13229,87 \text{ минг. сўм}$$

17-мисол. Мижоз $n=3$ йилгача йиллик $i=14\%$ $A=50000$ минг сўмлик кредит олди. Йил охирида тўловнинг сўндирилиш миқдорини ҳисоблаймиз.

$$R = \frac{Ai}{1 - 1/(1+i)^n} = \frac{50000 \times 0,14}{1 - 1/(1+0,14)^3} = 21536,57 \text{ минг. сўм}$$

18-мисол. (Мисол 17) да келтирилган маълумотлар асосида ҳар йили бошига тўловларнинг амалга оширилишини ҳисоблаймиз.

$$R = \frac{Ai}{(1+i)(1 - 1/(1+i)^n)} = \frac{50000 \times 0,14}{(1+0,14)(1 - 1/(1+0,14)^3)} = 118891,73 \text{ минг. сўм}$$

Оддий рента муддатини қуйидаги формула орқали аниқлаймиз:

$$n = \ln(1 + \frac{Si}{R(1+i)}) / \ln(1+i)$$

Бу ерда:

R – алоҳида тўлов катталиги;

i – фоиз ставкаси;

S – келгуси сумма;

A – ҳозирги қиймат.

19-мисол. Йиллик тўловлар миқдори $R=5000$ минг сўм, фоиз ставкаси $i=12\%$, келгуси сумма $S=30000$ минг сўм. “Постнумерандо” ва “Пренумерандо” шаклида оддий рента муддатларини ҳисоблаймиз:

1) “Постнумерандо” рента учун $n = \ln(1+Si/R) / \ln(1+i)$

$n = \ln(1 + 30000000 \times 0,12 / 5000000) / \ln(1 + 0,12) = 4,8$ йил.

2) “Пренумерандо” рента учун $n = \ln(1+Si/R(1+i)) / \ln(1+i)$

$n = \ln(1 + 30000000 \times 0,12 / 5000000(1 + 0,12)) / \ln(1 + 0,12) = 4,4$ йил.

20-мисол. “Постнумерандо” ва “Пренумерандо” шаклидаги ренталар учун $A=30000$ минг сўм, йиллик тўловлар $R=9000$ минг сўм ва фоиз ставкаси $i=15\%$ ҳол учун кредитни йиллик сўнишини ҳисоблаймиз.

1) “Постнумерандо” рента учун $n = -\ln(1-Ai/R) / \ln(1+i)$

$n = -\ln(1 - 30000000 \times 0,15 / 9000000) / \ln(1 + 0,15) = 5$ йил.

2) “Пренумерандо” рента учун $n = -\ln(1-Ai/R(1+i)) / \ln(1+i)$

$n = -\ln(1 - 30000000 \times 0,15 / 9000000(1 + 0,15)) / \ln(1 + 0,15) = 4,1$ йил.

Мустақил иш учун топшириқ

1-топшириқ. Пиллакашлиқ корхонасининг қиймати a млн. USD га тенг бўлган лойиҳаси таҳлил қилинади. Қуйидаги жадвалда соф пул тушумининг қиймати келтирилган.

йил	А лойиҳа	Б лойиҳа
1	b	d
2	c	e
3	-	f

Инвестицион лойиҳалар бўйича муқобил харажатлар g % га тенг. Ҳар бир инвестицион лойиҳа бўйича NPV ни аниқланг? Қайси лойиҳа афзал?

2-топшириқ. Ипак йигирув корхонасининг қиймати a млн. USD га тенг бўлган лойиҳаси таҳлил қилинади. Қуйидаги жадвалда соф пул тушумининг қиймати келтирилган.

йил	А лойиҳа	Б лойиҳа
1	b	d
2	c	e
3	-	f

Инвестицион лойиҳалар бўйича муқобил харажатлар g % га тенг. Ҳар бир инвестицион лойиҳа бўйича IRR ни аниқланг.

3-топшириқ. Шойи туқув корхонасининг қиймати a млн. USD га тенг бўлган лойиҳаси таҳлил қилинади. Қуйидаги жадвалда соф пул тушумининг қиймати келтирилган.

йил	А лойиҳа	Б лойиҳа
1	b	d
2	c	e
3	-	f

Инвестицион лойихалар буйича муқобил харажатлар g % га тенг. Ҳар бир инвестицион лойиха буйича QM ни аниқланг.

(топширик вариантлари 1-3)

Т/р.	a	b	c	d	e	f	g
1.	2,1	1,1	1,5	0,8	1,2	1,6	11
2.	2,3	1,2	1,6	0,9	1,3	1,7	12
3.	2,4	1,3	1,7	0,7	1,4	1,8	13
4.	2,6	1,4	1,8	0,6	1,5	1,9	14
5.	2,8	1,5	1,9	0,5	1,6	1,8	15
6.	2,3	1,1	1,8	0,8	1,5	1,7	11
7.	2,7	1,2	1,7	0,9	1,4	1,6	12
8.	2,8	1,3	1,6	0,7	1,3	1,5	13
9.	2,9	1,4	1,5	0,6	1,2	1,4	14
10.	2,4	1,5	1,4	0,5	1,1	1,3	15
11.	2,1	1,2	1,5	0,9	1,2	1,7	11
12.	2,3	1,3	1,6	0,7	1,3	1,8	12
13.	2,4	1,4	1,7	0,6	1,4	1,9	13
14.	2,6	1,5	1,8	0,5	1,5	1,8	14
15.	2,8	1,1	1,9	0,8	1,6	1,7	15
16.	2,3	1,2	1,8	0,9	1,5	1,6	11
17.	2,7	1,3	1,7	0,7	1,4	1,5	12
18.	2,8	1,4	1,6	0,6	1,3	1,4	13
19.	2,9	1,5	1,5	0,5	1,2	1,3	14
20.	2,8	1,1	1,4	0,8	1,4	1,6	15

4-топширик. Ҳар ойда баҳо a % га ошмоқда. Инфляция даражаси бир йилда қанча бўлади?

5-топширик. Инфляция даражаси январь ойида b %, февраль ойида c % ва март ойида d % ни ташкил қилган.

Демак, урганилаётган даврда инфляция индекси неча фоизни ташкил этади?

6-топшириқ. Ҳисоблаш даври e ой, кутилаётган ойлик инфляция даражаси f %. Йиллик g % реал даромадни таъминлаш учун дастлабки суммани қандай фоизли оддий ссуда ставкаси бўйича қўйиш лозим?

7-топшириқ. Йиллик h % оддий ссуда ставкаси шarti билан январь-июнь ойлари учун дастлабки сумма қўйилган. Январь ойида инфляция даражаси i %, февраль ойида j %, март ойида k %, апрель ойида l %, май ойида m % ва июнь ойида n % ни ташкил этган. Оддий ставкали ссуда фoизининг йиллик реал даромади қандай?

(топшириқ вариантлари 4-7)

Т/р.	a	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n
1.	2,0	3	4	3	6	1,6	3	15	0,3	2,0	1,6	0,4	3	1,7
2.	1,6	1	2	1	3	1,7	4	16	0,4	1,6	1,7	0,5	4	1,8
3.	1,7	2	3	2	9	1,8	5	17	0,5	1,7	1,8	0,6	5	1,9
4.	1,8	3	4	3	12	1,9	6	18	0,6	1,8	1,9	0,7	3	2,1
5.	1,9	4	5	4	3	2,1	7	19	0,7	1,9	2,1	0,8	4	2,2
6.	2,1	2	3	2	9	2,2	4	20	0,8	2,1	2,2	0,9	4	2,3
7.	2,2	3	4	3	6	2,3	3	21	0,9	2,2	2,3	0,5	3	2,4
8.	2,3	1	2	1	12	2,4	6	22	0,5	2,3	2,4	0,6	5	2,5
9.	2,4	2	3	2	3	2,5	5	23	0,6	2,4	2,5	0,8	5	2,6
10.	2,5	3	4	3	6	2,6	8	24	0,8	2,5	2,6	0,7	4	2,7
11.	2,6	3	4	3	12	2,7	7	25	0,7	2,6	2,7	0,6	5	2,8
12.	2,7	1	2	1	9	2,8	3	26	0,6	2,7	2,8	0,4	3	2,9
13.	2,8	2	3	2	6	2,9	4	27	0,4	2,8	2,9	0,3	4	1,5
14.	2,9	3	4	3	3	1,5	6	28	0,3	2,9	1,5	0,5	5	1,4
15.	1,5	4	5	4	9	1,4	7	29	0,5	1,5	1,4	0,6	3	1,3
16.	1,4	3	4	3	12	1,3	8	30	0,6	1,4	1,3	0,4	4	1,2
17.	1,3	2	2	2	6	1,2	6	15	0,4	1,3	1,2	0,5	4	1,1
18.	1,2	1	2	1	9	1,1	7	16	0,5	1,2	1,1	0,8	3	1,0
19.	1,1	2	3	2	3	1,0	3	17	0,8	1,1	1,0	0,3	3	2,0
20.	1,0	3	4	3	12	2,0	5	19	0,3	1,0	2,0	0,4	5	1,1

8-топширик. Ҳисоблаш даври o йил, кутилаётган йиллик инфляция даражаси p %. Йиллик q % реал даромадни таъминлаш учун дастлабки суммани қандай фоизли мураккаб ссуда ставкаси бўйича қўйиш керак?

9-топширик. Дастлабки сумма r йилга мураккаб йиллик фоизли ссуда ставкаси s % бўйича қўйилган. Инфляция даражаси биринчи йилда t % ва иккинчи йилда u % ни ташкил этган. Мураккаб ставкали ссуда фоизининг йиллик реал даромади қандай?

(топширик вариантлари 8-9)

Т/р.	o	p	q	r	s	t	u
1.	3	10	4	2	15	13	14
2.	2	11	5	1	16	14	15
3.	1	12	6	2	14	12	13
4.	4	13	7	1	13	11	12
5.	5	14	8	2	12	10	11
6.	3	15	4	3	15	13	14
7.	2	10	5	1	16	14	15
8.	1	11	6	2	17	15	16
9.	5	12	7	3	13	11	14
10.	4	13	8	2	14	12	13

Т/р.	o	p	q	r	s	t	u
11.	2	10	5	3	16	14	15
12.	1	11	6	2	14	12	13
13.	4	12	7	1	13	11	12
14.	5	13	8	2	12	10	11
15.	3	14	4	1	15	13	14
16.	2	15	5	2	16	14	15
17.	1	10	6	3	17	15	16
18.	5	11	7	1	13	11	12
19.	3	12	8	2	14	12	13
20.	2	10	5	3	15	13	14

10-топширик. Шойи тўқиш корхонаси инвестицион лойиҳани кўриб чикмоқда. Дастлабки харажат a млн. USD га тенг, қолдиқ қиймат – 0 , лойиҳани амалга ошириш муддати 3 йил.

Йиллар	Солиқ тўлагандан сўнг кутилаётган фойда
1	c
2	b
3	d

Инвестиция буйича альтернатив харажат g % га тенг, кутилаётган йиллик инфляция даражаси $-f$ %. Инфляция шароитида инвестицион лойиҳани NPV ни аниқланг.

(топширик вариантлари 10)

Т/р.	a	b	c	d	f	g
1.	2,1	1,1	1,5	0,8	6	11
2.	2,3	1,2	1,6	0,9	7	12
3.	2,4	1,3	1,7	0,7	8	13
4.	2,6	1,4	1,8	0,6	9	14
5.	2,8	1,5	1,9	0,5	8	15
6.	2,3	1,1	1,8	0,8	7	11
7.	2,7	1,2	1,7	0,9	6	12
8.	2,8	1,3	1,6	0,7	5	13
9.	2,9	1,4	1,5	0,6	4	14
10.	2,4	1,5	1,4	0,5	3	15

№	a	b	c	d	f	g
11.	2,3	1,5	1,4	0,5	3	12
12.	2,4	1,1	1,5	0,8	6	13
13.	2,6	1,2	1,6	0,9	7	14
14.	2,8	1,3	1,7	0,7	8	15
15.	2,3	1,4	1,8	0,6	9	11
16.	2,7	1,5	1,9	0,5	8	12
17.	2,8	1,1	1,8	0,8	7	13
18.	2,9	1,2	1,7	0,9	6	14
19.	2,4	1,3	1,6	0,7	5	15
20.	2,1	1,4	1,5	0,6	4	11

11-топшириқ. Пиллакашлик корхонаси капиталнинг манбаи йиллик фоизларда бозор қиймати ва қиймати жадвалда келтирилган.

Капитал манбалари	Қиймати	Бозор қиймати
Кредит	a	x
Одий акция	b	y
Облигация	c	m

Пиллакашлик корхонаси капиталнинг ўртача қийматини аниқланг.

(топширик вариантлари 11)

Т/р.	a	b	c	x	y	m
1.	11	14	4	1,5	0,8	0,2
2.	12	15	5	1,4	0,9	0,6
3.	13	16	6	1,3	0,7	0,7
4.	14	16	6	1,2	0,6	0,8

Т/р.	a	b	c	x	y	m
11.	15	14	5	1,4	0,8	0,2
12.	11	15	6	1,3	0,9	0,6
13.	12	16	6	1,2	0,7	0,7
14.	13	16	8	1,1	0,6	0,8

5.	15	18	8	1,1	0,5	0,9	15.	14	18	5	1,2	0,5	0,9
6.	11	15	5	1,2	0,6	0,2	16.	15	15	7	1,3	0,6	0,2
7.	12	17	7	1,3	0,7	0,1	17.	11	17	5	1,4	0,7	0,1
8.	13	15	5	1,4	0,8	0,3	18.	12	15	7	1,5	0,8	0,3
9.	14	17	7	1,5	0,9	0,4	19.	13	17	7	1,6	0,9	0,4
10.	15	17	7	1,6	0,9	0,5	20.	14	17	4	1,5	0,9	0,5

12-топшириқ. Мижоз n йил муддатда тижорат банкида R сўм пул маблағини сақлаган. Омонат бўйича фоизлар мураккаб фоиз ставкаси бўйича йиллик $i\%$ миқдорида ҳисоблаб борилган. Рентанинг келгусидаги суммасини аниқланг.

13-топшириқ. Мижоз n йил муддатда тижорат банкида R сўм пул маблағини сақлаган. Омонат бўйича фоизлар мураккаб фоиз ставкаси бўйича йиллик $i\%$ миқдорида ҳисоблаб борилган. “Пренумерандо” шаклида рентанинг келгусидаги суммасини аниқланг.

14-топшириқ. Мижоз n йил муддатда тижорат банкида R сўм пул маблағини сақлаган. Омонат бўйича фоизлар мураккаб фоиз ставкаси бўйича йиллик $i\%$ миқдорида ҳисоблаб борилган. Оддий рентанинг ҳозирги қийматини аниқланг.

15-топшириқ. n йилда S минг сўмни жамғариш учун мураккаб йиллик фоиз ставкаси $i\%$ ни ташкил этганда йиллик тўловлар миқдорини аниқланг.

16-топшириқ. n йилда S минг сўмни жамғариш учун мураккаб йиллик фоиз ставкаси $i\%$ ни ташкил этганда йил бошига тўловларнинг амалга оширилишини аниқланг.

17-топшириқ. Мижоз n йилгача йиллик $i\%$ ли A минг сўмлик кредит олди. Йил охирида тўловнинг сундирилиш миқдорини аниқланг.

18-топширик. Мижоз n йилгача йиллик i % ли A минг сўмлик кредит олди. Ҳар йили бошига тўловларнинг амалга оширилишини аниқланг.

19-топширик. Йиллик тўловлар миқдори R минг сўм, фоиз ставкаси i %, келгуси сумма S минг сўм. “Постнумерандо” ва “Пренумерандо” шаклида оддий рента муддатларини аниқланг.

20-топширик. “Постнумерандо” ва “Пренумерандо” шаклидаги ренталар учун A минг сўм, йиллик тўловлар R минг сўм ва фоиз ставкаси i ҳол учун кредитнинг йиллик сўнишини аниқланг.

(топширик вариантлари 12-20)

Т/р.	n	i	R	S	A
1.	3	12	1000	30000	50000
2.	2	13	2000	40000	60000
3.	5	14	3000	50000	70000
4.	4	15	4000	60000	80000
5.	3	14	5000	70000	90000
6.	2	13	6000	80000	20000
7.	5	12	7000	90000	30000
8.	4	15	8000	20000	40000
9.	3	14	9000	30000	50000
10.	5	13	1000	40000	60000
11.	4	12	2000	50000	70000
12.	2	15	3000	60000	80000
13.	3	14	4000	70000	90000
14.	5	13	5000	80000	30000
15.	4	12	6000	90000	40000
16.	3	14	7000	30000	50000
17.	2	15	8000	40000	60000
18.	5	13	9000	50000	30000
19.	2	12	1000	60000	50000
20.	3	13	2000	30000	60000

Тест топшириги

1. Инвестицион лойиҳанинг дисконтланган қоплаш муддати қайси формула ёрдамида ҳисобланади?

А.
$$ДҚМ = \sum_{i=1}^n \frac{ix}{(1+n)} / \sum_{i=1}^n \frac{cno}{(1+r)^i}$$

Б.
$$ҚМ = \frac{К}{П}$$

С.
$$СЖҚ = \sum_{i=1}^n \frac{cni}{(1+ДИМ)^i} - UX = 0$$

Д. Барча жавоблар тўғри.

2. Инвестицион лойиҳа таркибига қуйидагилар кирди:

А. Лойиҳанинг қисқача тавсифи, лойиҳанинг асосий ғояси.

Б. Бозор таҳлили ва маркетинги, хом ашё ва уни етказиб бериш.

С. Лойиҳалаштириш ва технология, инвестицион объектнинг жойлашиши.

Д. Барча жавоблар тўғри.

3. Инвестицион лойиҳалар нечта гуруҳ бўйича таснифланади?

А. 2 та.

Б. 3 та.

С. 4 та.

Д. 5 та.

4. Молиялаштириш манбаларига доир инвестицион лойиҳалар.

А. Ички имкониятлар ҳисобига амалга ошириш.

Б. Акцияларнинг эмиссияси ҳисобига молиялаштириш.

С. Тижорат банкларининг кредити ҳисобига молиялаштириш.

Д. Барча жавоблар тўғри.

5. Инвестицион лойиха – бу...

- А. Маълум ҳаракатларини амалга оширувчи, яъни кел-гусида фойда олиш мақсадида капитал қўйилишига асосланган, ташкилий-ҳуқуқий ва молиявий ҳисоб-китоб ҳужжатлари тизими.
- Б. Корхона, тармок, ҳудудида инвестицион жозибадорликни таъминловчи иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, ҳуқуқий ва бошқа шарт-шароитларнинг объектив жамламаси.
- С. Инвестиция объектларини таснифлаш ва баҳолаш, рейтинг орқали таққослашни амалга ошириш, турли иқтисодий ривожланиш босқичлари ва даражасидаги ҳўжалик ҳамда инвестицион жараёнларни қиёслаш орқали таҳлил қилиш.
- Д. Ўзининг маблағи ҳамда қарз шаклидаги молиявий ресурслар ҳисобига инвестицион мақсадлар учун қайта шаклланган капитал ишлатилишни ифода-лайди.

6. Корхонанинг инвестицион лойиҳаларини амал қилиш муддатлари қандай?

- А. Қисқа муддатли.
- Б. Урта муддатли.
- С. Узок муддатли.
- Д. Қисқа, урта ва узок муддатли.

“Блиц-сўров” саволлари:

- 1. Даромаднинг ички меъёри қандай кўрсаткич ҳисобланади?
- 2. Даромаднинг ички меъёри кўрсаткичи қандай ҳолларда қўлланилади?
- 3. Қоплаш муддати усулини ҳисоблаш формуласи қандай кўринишга эга?
- 4. Дисконтлашнинг қоплаш муддати инвестицияларни қоплаш муддатидан нимаси билан фарқ қилади?
- 5. Дисконтлашнинг қоплаш муддати усули нима мақсадда қўлланилади?

«Ақлий ҳужум» усулидан фойдаланиш учун саволлар ва топшириқлар

1. Соф жорий қиймат усулининг таърифини айтиб беринг.
2. Соф жорий қийматни ҳисоблаш формуласи қандай қуринишга эга?
3. Пул оқимини дисконтлашга асосланган баҳолашнинг инвестициялар рентабеллиги индекси усулидан қандай ҳолларда фойдаланилади?
4. Инвестициялар рентабеллик индексини ҳисоблаш формуласини келтиринг.

Адабиётлар руйхати

1. Велинский П.Л., Лившиц В.Н., Смоляк С.А. Оценка эффективности инвестиционных проектов: Теория и практика: Учеб. пособие. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Дело, 2004. – 317-319 с.
2. Джонс Эрнест. Деловые финансы: Пер. с англ. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 1998. – 654 с.
3. Жураев А.С., Хужамқулов Д.Ю., Маматов Б.С. Инвестиция лойиҳалари таҳлили; Акад. М.Шарифхужаев таҳрири остида. – Т.: «Шарқ», 2003. – 256-б.
4. Ковалев В.В. Методы оценки инвестиционных проектов. – М.: МАЭП; ИИК «Калита», 2000. – 144 с.
5. Кочетков И.А., Никешин С.Н., Рудаков Ю.П. и др. Управление проектами (зарубежный опыт). – СПб.: «ДваТри», 1993. – 458 с.
6. Маҳмудов Н.М., Маджидов Ш.А. Ипакчилик тармоғида инвестицион фаолиятнинг самарадорлигини ошириш. Монография. – Т.: «Fan va texnologiya» нашриёти, 2009,- 166 бет.
7. Шарп У., Александр Г., Бейли Д. Инвестиции: Пер. с англ. – М.: Инфра-М, 1999-ХП. – 251-259 с.

III БОБ.

ҚАТЪИЙ БЕЛГИЛАНГАН ДАРОМАД КЕЛТИРУВЧИ ИНСТРУМЕНТЛАРНИНГ БОЗОР ҚИЙМАТИНИ АНИҚЛАШ

3.1. Купонли облигациялар даромадлилиги турлари ва уларнинг бозор баҳосини аниқлаш қоидаси. Номинал баҳода сотиладиган купонли облигациялар даромадлилиги

Кредит муносабатлари тизимида облигациялар чиқариш ва сотиб олиш муҳим аҳамиятга эга. Облигациялар чиқариш ва сотиб олишда эмитент – қарздор, инвестор эса кредитор ҳисобланади. Эмитент давлат ёки корхона, инвестор эса корхона ёки фуқаролар бўлиши мумкин. Ҳақиқатан ҳам, облигацияларнинг замонавий тушунчаси пул ҳужжати сифатида тушунилади, унда қарздорнинг кредиторга муайян муддатга фойдаланган вақти учун муайян миқдорда пул суммасини қайтариш бўйича мажбуриятлари қайд этилади.

Облигация заёмларининг субъектлари фақат банк ёки мижозлардан ташқари эмитентлар ва инвесторлар ҳам бўлиши мумкин. Давлат эмитент сифатида намоён бўлади. Одатда давлат облигациялари бюджет воситаларидаги етишмовчиликларни тулдириш учун ишлаб чиқарилади, оборотда мавжуд бўлган кредит воситалари ёки туғридан-туғри пул эмиссияси ҳисобидан эмас, балки қўшимча, ҳаракатсиз воситаларни жалб қилиш орқали чиқарилади. Бу аҳоли ёки корхонанинг пул жамғармалари бўлиши мумкин.

Демак, облигация заёми, биринчидан, қўшимча молиявий ресурсларни жалб қилади, иккинчидан, жуда кенг доирадаги кредиторлар манфаатларини мужассамлайди, улар муайян даражада банк тизимининг монополияларига қарши тура олади.

Облигацияларнинг яна бир муҳим хусусияти шундаки, кредит муносабатларининг ушбу типиди кредитор облигация заёмининг бутун даври мобайнида кредитор бўлиб қолиш мажбуриятини олмайди. Агар дастлабки кредитор ушбу ролда қолишни истамаса, у қарздорлик мажбуриятини сотиш ҳуқуқига ҳам эга.

Шундай қилиб, облигация махсус қимматли қоғоз бўлиб, фонд бозорида ғоят муҳим аҳамият касб этади. Қимматли қоғозларнинг бошқа турларидан фарқли ўлароқ, облигациялар ўз эгасига иккита ҳуқуқни беради: 1) қўйилган омонатнинг ишончлилиги, чунки у қайтарилиши керак; 2) қўйилган капиталга қайд этилган ва қафолатланган даромад олиш ҳуқуқи.

Шубҳасиз, ушбу ҳуқуқлар облигацияларга инвесторлар доирасининг қизиқишини кучайтиради, айниқса, таваккалчиликни маъқул кўрмайдиганлар учун у барқарор даромад келтирувчи манбадир.

Облигацияларни ҳар хил белгиларга кўра тавсифлаш мумкин. Агар эмитент (ссуда олувчи)нинг хусусиятларига қараб туркумласак, унда қуйидаги облигацияларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

– давлат облигациялари ўта ишончли бўлиб, улар буйича даромад унчалик юқори эмас;

– муниципал облигациялар, улар буйича даромад анча кам, воситаларни қайтариш қафолати мутлақ эмас, шундай бўлса-да, ушбу облигациялар тезда ўз инвесторини топади, чунки улар мақсадли ижтимоий дастурни молиялаш учун чиқарилади;

– корхонанинг облигациялари, уларнинг ишончлилиги давлат ва муниципалга қараганда кам,

айниқса улар узок муддатга – 10–20 йилга чиқарилса, аммо ушбу таваккалчилик қандайдир микдорда оширилган купон ставкаси орқали қопланади.

Хорижий облигациялар инвесторлар учун анча қулай, айнқса, фаолияти чет мамлакатлар билан боғлиқ кишилар учун керакдир.

Облигациялар бир шахснинг номига ҳам чиқарилиши мумкин, бунда облигация босма қоғозида унинг биринчи эгасининг фамилияси кўрсатилади.

Даромадлилик белгисига қараб облигацияларни куйидагича туркумлаш мумкин:

– фойзли (даромадли) облигациялар, улар заёмнинг бутун муомала даври мобайнида даромад олиб туради, ушбу даромадларни тўлаш шакли ҳар хил бўлиши мумкин;

– фойсиз (мақсадли) облигациялар, улар бўйича пул даромади тўланмайди. Бундай облигацияларни одатда корхоналар конкрет дастур бўйича чиқаради;

– конвертирланган (алмашинадиган) облигациялар, уларнинг эгаси эмитентнинг эълонига мувофиқ ўз облигацияларини уша эмитентнинг акциясига конвертирланган баҳоларда алмаштириб олиши мумкин.

Даромадли облигациялар ютуқли бўлиши мумкин, эмитент аввалдан ушбу нашрда ютуқлар ўйналиши мумкин, деб эълон қилади.

Ютуқли облигациялар ютуқ баҳоси билан дарров қуяди, қолган облигациялар эса заёмнинг амал қилиш даври тугаши билан улар бўйича тегишли даромад тўлангандан кейин қуяди.

Даромад тўлашнинг муҳим шакли дисконт облигациялар чиқарилган ҳолларда қулланилади. Бундай облигациялар уларнинг номинал қийматидан паст баҳоларда, яъни дисконт (чегирма) билан сотилади.

Купон чегирмаси билан чиқариладиган облигациялар бўйича даромад ҳам ҳар хил услублар билан тўланади. Агар чиқариш шартида қайд этилган став-

кадан бошқа шартлар бўлмаса, бу шуни билдирадики, ҳар йили унинг эгаси ушбу ставкага тенг даромад олади.

Кўплаб облигацияларни уларнинг асосий шартларига қараб бирлаштириш мумкин. Бундай шароитлар жумласига шуни киритиш мумкинки, облигацияларнинг барча турлари бўйича даромад эмитентнинг хўжалик фаолияти натижаларига боғлиқ эмас, у биринчи навбатда, бошқа турдаги қимматли қоғозлар бўйича тўланади.

Облигацияларнинг тугаши (қуйиши) бўйича жавобгарлик уларни чиқарган субъектлар зиммасида бўлади. Эмитент ушбу мажбуриятни бажармаса, унда мазкур масала қонуний тартибда ҳал қилинади.

Облигацияларга инвесторларнинг қизиқишлари қимматли қоғозларнинг яна бир муҳим хусусиятларнинг тугаш (қўйиш) муддатини белгилашга ҳам кўп жиҳатдан боғлиқдир. Облигацияларнинг тез муддатлилиги инвесторланган воситаларни қайтариш кафолати билан бирга, уларни маълум даражада инфляциядан жараёнлардан ҳимоя қилишга ҳам ёрдам беради. Ушбу ҳимояланганлик узоқ муддатли заёмлар шароитида қўшимча иктисодий ричаглар билан ҳам қўллаб-қувватланиши мумкин.

Бундан ташқари, кредитнинг облигацион шакли эмитентни жалб қилувчи хусусиятларга эга. Энг аввало, облигация етарли даражада барқарор кредит ресурсга эга, ундан облигацион заём амал қилишининг бутун даври мобайнида фойдаланиш мумкин. Заём воситаларининг ушбу тури учун тўлов амалда бозор конъюнктурасига боғлиқ эмас. Қарздорлик мажбуриятининг ушбу тури чекланган даврга эга экан, шу туфайли у истиқболли инвестицион сиёсатни шакллантиришга қатъий таъсир кўрсата олмайди, аксинча, улар муайян инвестицион дастурни амалга оширишга мақсадли таъсир кўрсатади.

Облигацияларнинг юкорида санаб ўтилган барча афзалликларига қарамай, бошқа қимматли қоғозлар каби ўзининг муаммоларига ҳам эга. Облигациялар учун, шубҳасиз, уларни сотиб ўтказувчи бозор муаммоси мавжуд экан, демак, эмитентлар манфаатини ҳам химоя қилувчи чоралар тизимини ишлаб чиқиш лозим.

Иқтисодий ривожланган мамлакатларда давлат қарз мажбуриятлари чиқаришнинг механизмини яратишда бой тажриба тўпланган. АҚШда давлат органларининг қарз мажбуриятлари (қўйиш муддати бир йилгача бўлса) ғазначилик вексели деб юритилади, 10 йилгача бўлган заёмлар – ўртача муддатли кредит чипталари (ноталар), 10 йилдан 30 йилгача – федерал бон (облигациялар) деб юритилади. Ғазначилик векселлари бозорда кенг қўлланиладиган давлат мажбуриятидир.

Молия вазирлигининг ўртача муддатли қарз мажбуриятлари (ноталари) ғазначилик чипталаридан фарқли уларок, чегирма билан сотилмайди. Бундан ташқари, улар бўйича фоизли тўловлар мажбуриятлар тугагандан сунг эмас, балки ярим йилликлар бўйича амалга оширилади. Ярим йиллик тўловларнинг миқдори (купон ставкаси) заём чиқариш шартлари орқали белгиланади. Муддат тугагандан сунг охириги фоиз тўлови мажбуриятининг номинал қиймати билан бирга тўланади.

Ишончилигига қараб корхона облигациялари (дебентурлар) сақланувчи (закладной) ва сақланмайдиган бўлади. Сақланувчи облигациялар корхонанинг жисмоний ва пул активлари – эмитент томонидан махсус ҳужжат – закладной орқали таъминланади. Бу ҳуқуқий ҳужжат корхонанинг, яъни эмитентнинг розилигини тасдиқловчи ҳужжат бўлиб, ушбу облигацион заём бўйича қарз тўланмаса, у ўзига тегишли мулкни (ёки ерни) сотиш ҳуқуқига эга. Бу заклад-

ной банкда ёки депозитарийда сақланиши мумкин. Закладной операцияларнинг бир неча хили мавжуд.

Дастлабки сақлашга қўйиладиган облигациялар фирманинг «катта» қимматли қоғозлари ҳисобланади. Улар асосий капитал миқдорида чиқарилади. Дастлабки сақлашга қўйиладиган облигациялар муомалада бўлса, корхона иккиламчи сақланадиган облигацияларни чиқариши мумкин.

Конвертирланган облигацияларга киритиладиган инвестицияларнинг ўз-ўзини қоплаши қимматли қоғозларнинг ҳимоя қилиш даражасини характерловчи муҳим кўрсаткичдир. У облигацияларга бўлган даромад конверсия баҳосида таклиф қилинадиган мукофотни қоплаши керак.

Ҳар қандай облигацияларнинг инвестицион сифатини баҳолашда уларнинг даромадлилигини аниқлаш муҳимдир.

Облигацияларга воситалар киритишнинг даромадлилиги ёки қулайлиги анча ўзгариши мумкин. У қўп жиҳатдан заём капиталининг бозор қиймати билан боғлиқ. Энг аввал, бу тебранишлар банк кредитидан фойдаланишнинг фоиз ставкалари ўзгариши билан боғлиқ. Бозор ҳар доим барча турдаги заём ва банк воситалари, облигацион заёмлар қийматини тенглаштиришга интилади.

Банк ставкаси – ўзгарувчан, купон ставкаси эса аввалдан муайян муддатда қайд қилинган бўлгани учун ушбу мослаштириш облигациянинг бозор баҳосини ўзгартириши ҳисобига бўлади.

Агар банклардаги кредит ставкалари камайса, унда аввал белгиланган юқори ставкаларда облигацион заёмларга маблағ (воситалар) киритиш инвестор учун анча қулайлик туғдиради.

Шунинг учун облигацияларнинг даромадлилиги фақатгина купон ставкаларига эмас, облигациялар-

нинг бозор қиймати ўзгаришига ҳам боғлиқ. Облигациялар даромади белгиланган фоиз миқдорида олинган инвестициялар (фойдаланилган даромад) ёки инвестициялар қийматининг (бозор баҳоларининг) ўзгаришидан келадиган даромад вужудга келади.

Облигациялар бўйича ушбу икки хил даромад фақатгина қулай вазият вужудга келган пайтдагина нисбатан мустақил мавжуд бўлади.

Облигациялар бўйича даромаднинг уч хил тури мавжуд:

– номинал даромад ёки купон ставкаси бўйича белгиланадиган фойдаланилган даромад;

– облигацияларнинг бозор баҳосининг ўзгаришини ҳисобга оладиган жорий даромад ставкаси бўйича белгиланадиган жорий даромад;

– қарздан кечиш пайтида олиниши мумкин бўлган, банк ставкаси бўйича белгиланадиган умумий ёки ваъда қилинадиган даромад.

Купон ставкаси бўйича ҳар йили туланадиган сумма сифатида белгиланадиган номинал бўйича даромад облигацияларнинг бозор қиймати ўзгаришини билдирмайди. Бу ҳисоб-китоб облигациялар биринчи марта эмиссия қилинганда уларнинг инвестицион сифатини баҳолашда қўлланилади. Иккиламчи бозорда эса ушбу ҳисоб-китоб ўз мазмунини йўқотади, яъни облигацияларнинг бозор баҳосини белгилайдиган омиллар ҳаракатга келади. Бундай пайтда облигацияларнинг жорий даромадлиги зарур. Жорий даромадлиқ ставкаси йиллик купон туловларининг жорий бозор баҳосига муносабати сифатида аниқланади.

Облигацияни купон фоизларини тулаш ва облигацияни номинал қоплайдиган “*Постнумерандо*”нинг оддий рентаси сифатида қараш мумкин. Шунинг учун облигациянинг жорий қиймати рентанинг ҳозирги қийматига тенг бўлади.

i – жорий бозор фоиз ставкаси, r – купонли фоиз ставкаси, P – облигациянинг номинал қиймати, n – облигациянинг сундирилишигача бўлган давр, $R=rP$ – купон тўлови, A_n – облигацияни жорий бозор қиймати бўлса, у ҳолда

$$A_n = R \frac{1 - 1/(1+i)^n}{i} + P/(1+i)^n$$

тенг бўлади.

Бу “*Постнумерандо*” шаклидаги оддий рента-нинг замонавий қийматини аниқлаш формуласи.

1-мисол.

Облигациянинг номинал қиймати $P=500000$ сўм, купонли фоиз ставкаси $r=15\%$, облигациянинг сундирилишигача бўлган давр $n=3$ йил, жорий бозор фоиз ставкаси $i=12\%$.

Облигациянинг жорий бозор қийматини аниқлаймиз.

Купон тўлови катталиги $R=rP=0,15*50000=7500$ сўм. Бунда облигациянинг жорий бозор қиймати:

$A = 7500 * (1 - 1/(1 + 0,12^3)) / 0,12 + 50000 / (1 + 0,12)^3 = 54464,29$ сўм, $i < r$ ҳолда облигациянинг бозор қиймати катта облигацияни номинал қиймати P дан катта бўлади.

Облигациянинг яна бир муҳим характеристикаси бўлиб **фойда нормаси** ҳисобланади. Фойда нормаси куйидаги формула ёрдамида ҳисобланади:

$$\text{Фойда нормаси} = \left(\begin{array}{ccc} \text{купон} & \text{облига-} & \text{облига-} \\ \text{тўлови} & \text{цияни} & \text{цияни} \\ & \text{охирги} & \text{бошлангич} \\ & \text{даврдаги} & \text{даврдаги} \\ & \text{баҳоси} & \text{баҳоси} \end{array} \right) : \begin{array}{l} \text{облига-} \\ \text{цияни} \\ \text{бошлангич} \\ \text{даврдаги} \\ \text{баҳоси} \end{array}$$

2-мисол.

Купонли фоиз ставкаси $r=10\%$ бўлган номинал қиймати $P=100000$ сўмлик облигация йил бошида $a=120000$ сўмга сотиб олинган, яъни облигацияни баҳоси уни номинал қийматидан юқори.

Купон тўлови олингандан кейин йил охирида облигация $S=117500$ сўмга сотилди.

Йиллик фойда нормасини аниқлаймиз.

Купон тўлови миқдори: $R=rP=0,1*100000=10000$ сўм.

Фойда нормаси: $(10000+117500-120000)/120000=0,0625$ (6,25%).

Юқоридаги мисолни икки усул орқали чизиксиз тенглама ечимини кўриб чиқамиз, яъни:

- ўртача усули;
- интерполяция усули.

1. Ўртача усулда:

Ўртача усулда облигациянинг даромадлиги куйидаги формула ёрдамида ҳисобланади:

Облигациянинг даромадлиги	=	бир давр учун ўртача фойда	/	облигациянинг ўртача қиймати
---------------------------	---	----------------------------	---	------------------------------

3-мисол.

Номинал қиймати $P=100000$ сўм. Купон фоиз ставкаси $r=10\%$ ва сўндириш муддати $n=10$ йил бўлган облигация 120000 сўмга сотиб олинди. Ўртача усул ёрдамида облигацияни даромадлигини аниқлаймиз.

Купон тўловининг миқдори: $R=rP=0,1*100000=10000$ сўм.

Бунда умумий тўлов суммаси $n*R+P=10*10000+100000=200000$ сўм.

$$\text{Умумий фойда} = \frac{\text{Умумий тўлов}}{\text{суммаси}} - \frac{\text{облигацияни сотиб олиш баҳоси}}$$

$$\text{Умумий фойда} = 200000 - 120000 = 80000 \text{ сўм.}$$

$$\frac{\text{Бир давр учун ўртача фойда}}{\text{умумий фойда}} = \frac{\text{даврлар сони}}$$

$$\text{Шунинг учун, бир давр учун ўртача фойда} = \frac{80000}{10} = 8000 \text{ сўм.}$$

$$\text{Облигациянинг ўртача қиймати} = \frac{\left(\begin{array}{l} \text{облигациянинг номинал қиймати} \\ \text{облигациянинг сотиб олиш баҳоси} \end{array} \right) + \left(\begin{array}{l} \text{облигациянинг номинал қиймати} \\ \text{облигациянинг сотиб олиш баҳоси} \end{array} \right)}{2}$$

$$\text{Облигациянинг ўртача қиймати} = \frac{(100000 + 120000)}{2} = 110000 \text{ сўм.}$$

$$\text{Облигациянинг даромадлиги} = \frac{8000}{110000} = 0,073 \text{ (7,3\%).}$$

2. Интерполяция усулида:

Интерполяция усулида облигациянинг даромадлиги ўртача усулда ҳисобланганга нисбатан аниқ қийматга эга бўлади.

Интерполяция усулида облигациянинг даромадлиги куйидаги формула ёрдамида ҳисобланади:

$$i = i_0 + \frac{A_n - A_n(i_0)}{A_n(i_1) - A_n(i_0)} (i_1 - i_0)$$

4-мисол.

Номинал қиймати $P=100000$ сўм. Купон фоиз ставкаси $r=10\%$ ва сундириш муддати $n=10$ йил бўлган облигация 120000 сўмга сотиб олинди. Интерполяция усули ёрдамида облигациянинг даромадлигини аниқлаймиз.

Ўртача усул ёрдамида облигациянинг даромадлиги қиймати $i=0,073$ аниқланган. $I_0=0,07$ ва $i_1=0,08$ ҳамда облигацияни жорий қийматининг бозор фоиз ставкаларини ҳисоблаймиз:

$$A_n(i_0) = R \frac{1 - 1/(1+i_0)^n}{i_0} + P/(1+i_0)^n$$

$$A_n(i_0) = 10000 * (1 - 1/(1+0,07)^{10})/0,07 + 100000/(1+0,07)^{10} = 121071 \text{ сўм.}$$

$$A_n(i_1) = R \frac{1 - 1/(1+i_1)^n}{i_1} + P/(1+i_1)^n$$

$$A_n(i_1) = 10000 * (1 - 1/(1+0,08)^{10})/0,08 + 100000/(1+0,08)^{10} = 113420 \text{ сўм.}$$

Демак, облигацияларнинг даромадлилик қиймати:
 $i = 0,07 + (120000 - 121071)/(113420 - 121071) * (0,08 - 0,07) = 0,071$ (7,1%).

Мустақил иш учун топшириқ

1-топшириқ

Облигациянинг номинал қиймати P сўм, купонли фоиз ставкаси r %, облигациянинг сундирилишигача бўлган давр n йил, жорий бозор фоиз ставкаси i %.

Облигациянинг жорий бозор қийматини аниқланг.

Т/р.	P	n	i	r
1.	600000	2	16	18
2.	700000	3	11	13
3.	800000	4	13	15

Т/р.	P	n	i	r
11.	800000	3	11	13
12.	500000	4	13	19
13.	650000	3	12	15

4.	500000	3	12	19
5.	650000	4	9	12
6.	550000	2	13	16
7.	750000	3	12	15
8.	530000	3	8	10
9.	640000	2	7	9
10.	790000	4	14	17

14.	550000	4	9	12
15.	750000	2	13	16
16.	530000	3	12	15
17.	640000	3	8	10
18.	790000	2	7	9
19.	600000	4	14	17
20.	700000	2	15	18

2-топшириқ.

Купонли фоиз ставкаси r % бўлган номинал қиймати P сўмлик облигация йил бошида a сўмга сотиб олинган, яъни облигациянинг баҳоси унинг номинал қийматидан юқори.

Купон тўлови олингандан кейин йил охирида облигация S сўмга сотилди.

Йиллик фойда нормасини аниқланг.

3-топшириқ.

Номинал қиймати P сўм. Купон фоиз ставкаси r % ва сўндириш муддати n йил бўлган облигация S сўмга сотиб олинди. Уртача усул ёрдамида облигацияни даромадлигини аниқланг.

4-топшириқ.

Номинал қиймати P сўм. Купон фоиз ставкаси r % ва сўндириш муддати n йил бўлган облигация S сўмга сотиб олинди. Интерполяция усули ёрдамида облигациянинг даромадлигини аниқланг.

(топшириқ вариантлари 2-4)

Т/р.	P	n	S	a	r
1.	130000	10	140000	150000	10
2.	140000	11	150000	160000	11
3.	150000	12	160000	170000	12
4.	100000	13	103000	108000	13

5.	100000	14	110000	120000	14
6.	100000	15	105000	110000	15
7.	170000	10	180000	190000	10
8.	160000	11	170000	180000	11
9.	170000	12	180000	190000	12
10.	130000	13	140000	150000	13
11.	150000	14	160000	170000	14
12.	100000	15	103000	108000	15
13.	100000	14	110000	120000	14
14.	151000	13	161000	171000	13
15.	169000	12	179000	189000	12
16.	148000	11	158000	168000	11
17.	159000	10	169000	179000	10
18.	175000	15	185000	195000	15
19.	155000	14	165000	175000	14
20.	166000	13	176000	186000	13

Тест топшириги

1. Облигация – бу...

- А. Ўз қийматиغا нисбатан қатъий белгиланган фоиш шаклида даромад келтирувчи қимматли қоғоздир.
- Б. Эмитентнинг қисқа муддатли қарз мажбуриятидир.
- С. Ўз эгасига дивиденд олиш ҳуқуқини берувчи қимматли қоғоздир.
- Д. Нотўғри жавоб йўқ.

2. Облигация:

- А. Корхона ва ташкилотлар қўлидаги пул маблағларини тўплаш мақсадида чиқарилади.
- Б. Жорий йилдаги бюджет камомadini қоплаш мақсадида чиқарилади.
- С. Акциядорлик жамияти фаолиятини молиялаштириш учун қўшимча маблағ яратиш мақсадида чиқарилади.
- Д. Нотўғри жавоб йўқ.

3. Облигациянинг акциядан фарқи шундаки...

- А. Ҳз эгасига мазкур акциядорлик жамиятига аъзо бўлиб кириш ҳуқуқини беради.
- Б. Уни сотиб олган инвестор эмитентнинг кредиторига айланади.
- С. Жамият фойда ололмай қолган ҳолларда унинг эгаси дивиденд ололмай қолиши мумкин.
- Д. Нотўғри жавоб йўқ.

4. Қуйидаги ташкилотларнинг қайси бирлари облигацияларни чиқаришга ҳақли?

- А. Республика ҳуқумати.
- Б. Корхоналар ва ташкилотлар.
- С. Акциядорлик жамиятлари.
- Д. Нотўғри жавоб йўқ.

5. Омонат облигациялари – бу...

- А. Кредит муассасаларига сақлаш учун топширилган қимматли қоғоздир.
- Б. Омонатчининг номига қайд қилиб қўйилган қимматли қоғоз бўлиб, эгаси уни сотолмайди.
- С. Омонатчининг номига қайд қилиб қўйилган қимматли қоғоз бўлиб, эгаси уни хоҳлаган пайтда сота олиши мумкин.
- Д. Нотўғри жавоб йўқ.

6. Инвестицион лойиҳани молиялаштиришнинг қарзга олинган манбаси – бу...

- А. Облигация, бюджетдан ташқари фондлардан олинган кредитлар, банк кредитлари
- Б. Ҳуқумат қафолати остидаги хорижий инвестициялар ва кредитлар
- С. Давлат бюджети маблағлари ва бюджетдан ташқари фонд маблағлари
- Д. Ипотека ссудалари

“Блиц-суров” саволлари:

1. Облигациялар баҳоси ва даромадлилиги қандай ҳисобланади?
2. Облигациянинг ўртача қиймати қандай аниқланади?
3. Бир давр учун ўртача фойда қандай аниқланади?
4. Фойда нормаси қандай аниқланади?
5. Облигациялар бўйича даромаднинг нечта тури мавжуд?

“Ақлий ҳужум” усулидан фойдаланиш учун савол ва топшириқлар

1. Облигацияларнинг қиймати ва даромадлилигини тунтуринг.
2. Даромадлилик белгисига қараб облигацияларни қандай туркумлаш мумкин?
3. Облигацияларни белгиларига кўра тавсифлаб бериңг.

Адабиётлар рўйхати

1. Бутиков И. «Қимматли қоғозлар бозори». – Т. «Шарқ»: 2006. й 156 б.
2. Фуломов С.С., Боев Ҳ.И. Валюта барқарорлиги таъминланса. “Иқтисод ва ҳисобот”. № 7 – 8. 1997.3 б.
3. Абдуллаев Ё., Шоҳаъзамий Ш. Қимматли қоғозлар. 100 савол ва жавоб. – Т.: Меҳнат 1997. й 96 б.
4. Иванов А.П. Финансовые инвестиции на рынке ценных бумаг. – М.: «Дашков и К», 2004 г.
5. Месцорова Н.В. “Организованные рынки ценных бумаг”. – М.: «Логос» 2000г.
6. Бередникова Г.Б. «Рынок ценных бумаг и биржевое дело». – М.: «ИНФРА», 2000г.

IV БОБ.

ИНВЕСТИЦИОН ЛОЙИҲА ВА УНИНГ ТАҲЛИЛИ

4.1. Инвестицион лойиҳанинг бизнес режаси асосий қисмларининг тузилиши. Инвестицион лойиҳанинг ҳаётий циклга эгаллиги

Корхоналарнинг инвестицион фаолиятини ривожлантириш истиқболлари инвестицион дастур доирасида ҳамда алоҳида илмий асосланган лойиҳаларни ишлаб чиқиш орқали амалга оширилади.

Барпо этиладиган корхоналар реал инвестициялар шаклидаги инвестицион лойиҳалар асосида бунёд этилган.

Иқтисодий адабиётларда «инвестицион лойиҳа» тушунчаси турлича талкин қилинади.

Хорижий тадқиқотчилардан Жонс Эрнест «Инвестицион лойиҳа, бу – вақт билан чегараланган, ресурс ва маблағларнинг белгиланган миқдордаги сарфи ва натижалар сифатида қўйиладиган талаблар асосида тизимнинг ўзгаришидир», деб таъкидлаган.

Инвестицион лойиҳанинг кенг қамровли тушунчасини И.А. Кочетков ифодалаган. Унга кўра, «Инвестицион лойиҳа, бу – барпо этилаётган ёки модернизация қилинаётган объектлар, технологик жараёнлар ва улар учун техник ва ташкилий ҳужжатлар, моддий, молиявий, меҳнат ва бошқа ресурсларни яратиш билан боғлиқ тадбирлар ва бошқарув қарорлари бажарилишини ўз ичига оладиган мақсад тизимидир».

Инвестицион лойиҳалар тушунчасига доир қарашларда инвестицион лойиҳанинг турли хусусиятларини қамраб олган фикрлар турлича бўлишига қарамай, улар кўп жиҳатдан бир-бирига яқин.

Инвестицион лойиҳани куйидаги таъриф аниқ белгилайди: *маълум ҳаракатларни амалга оширувчи, яъни келгусида фойда олиш мақсадида капитал қўйилишига асосланган, ташкилий-ҳуқуқий ва молиявий ҳисоб-китоб ҳужжатлари тизимидир.*

Инвестицион лойиҳалар турли шакл ва мазмунга эга. Улар корхоналарни барпо этиш, турли объектларни қуриш, иқтисодий, ижтимоий, экологик ва бошқа мақсадларни амалга оширишга йўналтирилган бўлиши мумкин.

Корхона ўзининг инвестицион имкониятларидан ва инвестицион фаолияти йўналишларидан келиб чиққан ҳолда, инвестицион лойиҳаларни ишлаб чиқади.

Инвестицион лойиҳалар турли белгиларга қараб таснифланади.

Ҳозирги кунда инвестицион лойиҳанинг таснифланишига доир турли ёндашувлар, қарашлар мавжуд.

Инвестицион лойиҳаларнинг таснифланишлари қиёсий таҳлили шуни кўрсатадики, улар ўзаро ўхшаш ёхуд шакл жиҳатдан фарқ қилса-да, мазмунан бир хил ёки жуда яқин.

Корхоналарнинг инвестицион лойиҳалари 4.1.1-расмда келтирилган тарзда бўлиши лозим.

Корхонанинг иқтисодий самарадорлигини таъминлашга доир инвестицион лойиҳалар таснифланишнинг муҳим белгиларидан ҳисобланиб, ўз ичига саккизта гуруҳни олади.

Улар қуйидагича: маҳсулот ҳажми ўсишини; маҳсулот турлари кенгайтирилишини; маҳсулот сифати оширилишини; маҳсулот таннархи пасайтири-

Корхонанинг инвестицион лойиҳалари таснифи

Корхона иқтисодий самарадорлигини таъминлашга доир инвестицион лойиҳалар:

- маҳсулот ҳажми ўсишини таъминлайдиган;
- маҳсулот турлари кенгайтирилишини таъминлайдиган;
- маҳсулот сифатини оширишни таъминлайдиган;
- маҳсулот таннархини пасайтиришни таъминлайдиган;
- янги ишлаб чиқаришларни барпо этиш;
- мавжуд технологияларни такомиллаштириш;
- меҳнат ва бошқарувни ташкил этишни яхшилаш;
- санация (корхонани соғломлаштириш).

Амалга ошириш муддатига доир инвестицион лойиҳалар:

- қисқа муддатли;
- ўрта муддатли;
- узоқ муддатли.

Молиялаштириш манбаларига доир инвестицион лойиҳалар:

- ички имкониятлар ҳисобига амалга ошириладиган;
- акциялар эмиссияси ҳисобига молиялаштириладиган;
- тижорат банкларининг кредити ҳисобига молиялаштириладиган;
- хорижий молиявий институтлар ҳисобига молиялаштириладиган;
- аралаш молиялаштириш шаклидаги.

Таваккалчилик муносабатига доир инвестицион лойиҳалар:

- таваккалчиликли; таваккалчиликсиз.

Инвестицион ресурслар ҳажмига доир инвестицион лойиҳалар:

- кичик; – ўрта; – йирик.

Инвестицион лойиҳанинг амалга оширилишига кура:

- бошқа инвестицион лойиҳаларни амалга оширишга боғлиқ бўлмаган инвестицион лойиҳа;
- бошқа инвестицион лойиҳанинг бажарилишига боғлиқ бўлган инвестицион лойиҳа;
- бошқа инвестицион лойиҳа ўрнига амалга оширилган инвестицион лойиҳа.

4.1.1-расм. Корхоналар инвестицион лойиҳаларининг таснифланиши

лишини таъминлайдиган; янги ишлаб чиқаришларни барпо этиш; мавжуд технологияларни такомиллаштириш; меҳнат ва бошқарувни ташкил этишни яхшилаш; санация (корхонани соғломлаштириш) йўналишидаги инвестицион лойиҳалар.

Бу гуруҳдаги инвестицион лойиҳаларнинг ҳар бири корхонанинг иқтисодий самарадорлигини оширишга олиб келади. Корхонанинг тижорат фаолияти асосида фойда олиш, яъни даромаднинг харажатдан устунлигини таъминлаш лойиҳа асосида туради.

Кўп ҳолларда даромад олишни бошқариш мураккаб жараён ҳисобланади, чунки у рақобат муҳитига боғлиқ. Харажатларни эса бошқариш имконияти мавжуд. Жумладан, тежамкорлик ва унумдорликка асосланган дастгоҳларни ўрнатиш, меҳнатни ташкил этишнинг илғор услубларини жорий қилиш, ходимлар малакасини ошириш ва бошқалар харажатларни камайтиришга олиб келади.

Таснифлашдаги *маҳсулот ҳажмини кенгайтиришни таъминлайдиган инвестицион лойиҳалар* бозор сегментида маҳсулотга бўлган талаб ошиб кетиши натижасида корхона қувватини ошириш билан боғлиқ бўлади. Бундай инвестицион лойиҳалар янги дастгоҳларни сотиб олиш, ходимлар сонини

кўпайтириш, сотиб олинadиган хом ашё ва материаллар ҳажмини кўпайтириш орқали амалга оширилади.

Маҳсулот турларини кенгайтиришни таъминлайдиган инвестицион лойиҳалар корхонадаги мавжуд ишлаб чиқариш майдонларидан унумли фойдаланиш натижасида қувватларни ошириш, янгиларини барпо этиш, бошқа корхоналар мулкани бутунлигича сотиб олиб, қайта мослаштириш каби мақсадли тadbирларни ўз ичига олади.

Корxonани модернизация қилиш ва реконструкциялаш ҳамда илғор технологияларни жорий этиш натижасида **маҳсулотнинг сифат кўрсаткичларини яхшилашни таъминлайдиган инвестицион лойиҳаларнинг** ишлаб чиқилиши ва улардан пиллакашлик корхоналарида фойдаланилиши иқтисодий самарадорликни оширишнинг асоси ҳисобланади.

Тежамкор технологиялар, илғор ишлаб чиқариш усуллари, меҳнат мотивацияси, замонавий материаллардан фойдаланиш натижасида харажатларни камайтириш мақсадларига эришишда **маҳсулот таннархини пасайтиришни таъминлайдиган инвестицион лойиҳалар** амалга оширилади.

Янги ишлаб чиқаришни барпо этиш орқали корхона қувватини ёхуд технологик тизимдаги бошқа ишлаб чиқаришни ташкил этиш, масалан, пиллакашлик корхоналарида шойи туқиш **ишлаб чиқаришини барпо этишга асосланган инвестицион лойиҳалар** корхона фойдасини кўпайтиришни таъминлайди.

Мавжуд технологияларни такомиллаштиришга доир инвестицион лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш иқтисодиётнинг ҳозирги ривожланиш босқичида муҳим аҳамият касб этади. Чунки такомиллаштирилган технологиялардан фойдаланиш корxonанинг рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқариш имкониятини оширади.

Меҳнат ва бошқарувни ташкил этишига доир инвестицион лойиҳалар орқали корхона ходимлари кунимсизлигини камайтириш, меҳнат унумдорлигини ошириш, меҳнат мотивацияси орқали ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга эришилади, янги меҳнат муносабатларини шакллантиришга асос бўлади.

Корхонанинг банкротлик ҳолатини олдини олиш ёки рақобатбардошлик даражасини оширишда **санацияга доир инвестицион лойиҳалар** амалга оширилади.

Амалга ошириш муддатига кўра, корхонанинг инвестицион лойиҳалари қуйидагича гуруҳланади:

Қисқа муддатли инвестицион лойиҳалар. Бундай лойиҳалар бир йилгача муддатда амалга оширилиб, асосан, маълум турдаги янги дастгоҳларни сотиб олиш, инновацияни инвестициялаш, моддий айланма активлар захираси ўсишини инвестициялаш билан боғлиқ бўлади.

Ўрта муддатли инвестицион лойиҳалар. Бу турдаги лойиҳаларни амалга ошириш муддати бир йилдан уч йилгача бўлган даврни ўз ичига олиб, асосан, корхонанинг техник воситаларини модернизациялаш, уни реконструкциялаш, яхлит мулкларни тайёрлаш ва унга эгалик қилиш ишларини амалга оширишни ифодалайди.

Узоқ муддатли инвестицион лойиҳаларнинг муддати уч йилдан кўп бўлиб, бу даврда янги йирик қурилиш ишлари ёки корхонада таркибий ўзгаришларни амалга ошириш мақсадида тула реконструкция ишлари бажарилади.

Молиялаштириш манбаларига кўра, инвестицион лойиҳалар бешта гуруҳ бўйича таснифланади. Улар қуйидагилар: ички имкониятлар ҳисобига амалга ошириладиган; акциялар эмиссияси ҳисобига молиялаштириладиган; тижорат банклари кредити ҳисо-

бига молиялаштириладиган; хорижий молиявий институтлар ҳисобига молиялаштириладиган; аралаш молиялаштириш шаклидаги инвестицион лойиҳалар.

Ички имкониятлар ҳисобига амалга ошириладиган инвестицион лойиҳаларни молиялаштириш айланма моддий активлар, унинг захиралари ўсишини таъминлаш, маълум турдаги дастгоҳларни янгилаш, қиймати катта бўлмаган номоддий активларга эгалик қилишда фойдаланиладиган кичик лойиҳаларга хос.

Акциялар эмиссияси ҳисобига молиялаштириладиган инвестицион лойиҳалардан ўрта ва йирик инвестицион лойиҳаларни амалга оширишда фойдаланилади.

Тижорат банкларининг кредити ҳисобига молиялаштириладиган лойиҳалар, одатда, дастгоҳларнинг молиявий лизинги билан боғлиқ бўлади.

Хорижий молиявий институтлар ҳисобига молиялаштириладиган инвестицион лойиҳалар, корхонага чет эл инвестицияси, шу жумладан, тўғридан-тўғри инвестицияларнинг жалб этилиши натижасида амалга оширилади.

Аралаш молиялаштириш шаклидаги инвестицион лойиҳалар ҳозирги кунда инвестиция амалиётида энг кенг тарқалган гуруҳ ҳисобланади.

Таваккалчиликка сезгирлигига кўра инвестицион лойиҳалар икки хилга: **таваккалчиликли ва таваккалчиликсизга** бўлинади. Давлат буюртмаси асосида бажариладиган лойиҳаларнинг таваккалчилиги кам; энг кўп таваккалчилик янги ишлаб чиқариш ва технологияларни яратишга доир инвестицион лойиҳалардир.

Халқаро амалиётда инвестицион ресурслар ҳажми бўйича корхона даражасидаги инвестицион лойиҳалар куйидагиларга бўлинади:

- қиймати 100 минг АҚШ долларигача бўлган кичик инвестицион лойиҳалар;
- қиймати 100 мингдан 1000 млн. АҚШ долларигача бўлган ўрта инвестицион лойиҳалар;
- қиймати 1 млн. АҚШ долларидан ошадиган йирик инвестицион лойиҳалар.

Бу белгига кўра таснифлашда тармоқ хусусиятидан келиб чиққан ҳолда, лойиҳага ўзгартиришлар киритилади.

Хорижий тажриба ва амалиётни инобатга олган ҳолда, масалан, пиллакашлик корхоналарининг хусусиятларини ҳисобга олиб, инвестицион ресурслар ҳажми куйидаги миқдорларда бўлинади:

- 10 минг АҚШ долларидан 100 минг АҚШ долларигача бўлган кичик инвестицион лойиҳа;
- 100 минг АҚШ долларидан 500 минг АҚШ долларигача бўлган ўрта инвестицион лойиҳа;
- 500 минг АҚШ долларидан ошадиган йирик инвестицион лойиҳалар.

Амалга оширилишига кўра, инвестицион лойиҳалар уч хил белгига асосланиб таснифланади:

Бошқа инвестицион лойиҳаларнинг амалга оширилиши билан боғлиқ бўлмаган инвестицион лойиҳа. Корхонада реал инвестиция киритиш орқали инвестицион мақсадларга эришишда муқобилликка асосланган лойиҳалардан фойдаланилади. Бу муқобиллик, айниқса, лойиҳани бажариш жараёнида кўпроқ намоён бўлади.

Бошқа инвестицион лойиҳанинг бажарилишига боғлиқ бўлган инвестицион лойиҳа. Корхонадаги инвестицион лойиҳалар мажмуасининг алоҳида қисмлари технологик ёки вақт бўйича кетма-кетликка асосланган инвестицион лойиҳаларни амалга оширишда фойдаланиладиган лойиҳалар.

Бошқа инвестицион лойиҳа ўрнига амалга ошириладиган инвестицион лойиҳа. Бундай лойи-

ҳаларга муқобилликни инкор этадиган аниқ инвестицион мақсадларни амалга оширишда фойдаланиладиган лойиҳалар киритилади.

Таснифланган инвестицион лойиҳаларни ишлаб чиқишда уларга дифференцияланган талаблар қўйилади.

Қорхона маблағлари ҳисобидан молиялаштириладиган кичик лойиҳаларнинг таркибий қисми ва кўрсаткичлари сони камайтирилган бўлади.

Инвестицион лойиҳанинг таркиби амалга ошириш мақсади, унинг асосий кўрсаткичлари, молиявий маблағлар ҳажми, инвестицияни амалга оширишнинг самарадорлик кўрсаткичлари ҳамда инвестицион лойиҳанинг календарь режасидан иборат бўлади.

Ташқи молиявий манбалар ҳисобига молиялаштириладиган ўрта ва йирик инвестицион лойиҳалар халқаро ва миллий стандартлар талаби асосида ишлаб чиқилади.

Йирик инвестицион лойиҳалар Республика Вазирлар Маҳкамасининг қарорида келтирилган тартибда тегишли экспертизадан ўтказилади.

Ишлаб чиқиладиган инвестицион лойиҳалар манتيкий тизим асосида бир хил шаклга келтирилади.

Айрим ҳолларда, тармоқ хусусиятлари ва реал инвестиция шаклига қараб, ўзига хос инвестицион лойиҳаларни ишлаб чиқиш мумкин.

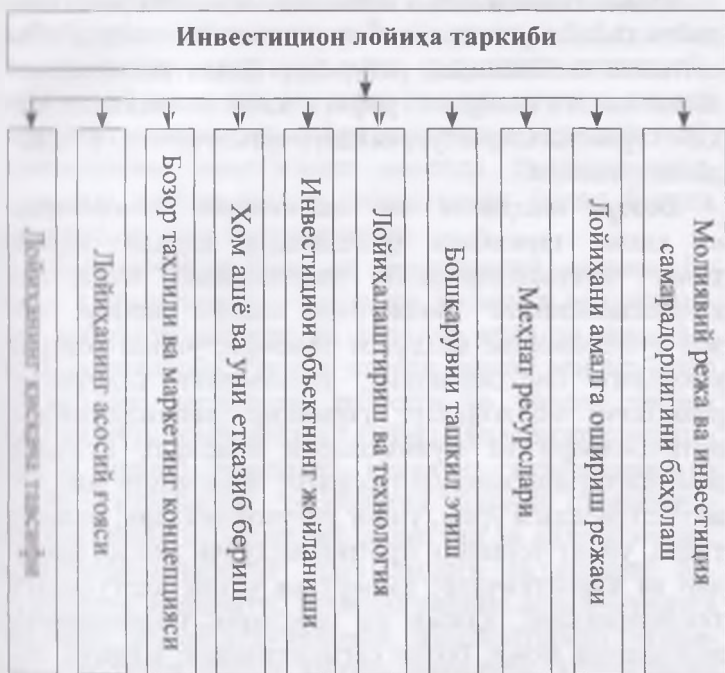
Инвестицион лойиҳаларни асослаш уларнинг тизимлаштирилишини назарда тутати. Инвестицион лойиҳаларни молиявий бошқаришда уларнинг қуйидаги «ҳаётий даври» шаклидаги қисмлари йўналишлар бўйича тизимлаштирилади:

– инвестициялашдан олдинги босқичда инвестицион қарорларнинг муқобил вариантлари ишлаб чиқилади, улар баҳоланади ва аниқ бир вариант бўйича тўхтамга келинади;

- инвестицион босқичда қабул қилинган инвестицион қарор бевосита амалга оширилади;
- инвестицион босқичдан кейинги даврда лойиҳадаги кўрсаткичлар даражаси назорат қилинади.

Инвестицион лойиҳа қисмларининг функционал йўналиши бўйича тизимлаштирилиши халқаро ташкилотлар томонидан ишлаб чиқилган тавсияномалар асосида амалга оширилади.

Инвестицион лойиҳанинг таркиби қуйидаги (4.1.2-расм)да келтирилган қисмлардан иборат бўлиши мақсадга мувофиқдир.

4.1.2-расм. Инвестицион лойиҳа таркиби ва қисмларининг таснифланиши

Лойиҳанинг қисқача тавсифи. Инвестицион лойиҳанинг бу қисми тайёрланган барча муқобил вариантларнинг кўриб чиқилганлиги ва уларни амалга ошириш шакллари асосланганлиги тўғрисидаги хулосалардан иборат.

Инвестицион лойиҳанинг бу қисми инвесторларга инвестицион стратегияси ва фаолияти йўналишига оид ҳамда инвестицион лойиҳанинг амалга оширилиши ва қўйилган капиталнинг қайтарилиши муддатлари ва шунга ўхшаш маълумотлар асосида хулосалар чиқариш имконини беради.

Лойиҳанинг асосий ҳолати қисмида бозор иқтисодиёти талабларидан келиб чиққан ҳолда, лойиҳа объектининг жойланиши, ресурслар билан таъминланишини амалга ошириш графиги каби лойиҳанинг муҳим кўрсаткичлари тўғрисидаги маълумотлар ўз ифодасини топади.

Бозор таҳлили ва маркетинг концепцияси қисми таркибига қуйидагилар киради: маркетинг тадқиқотларининг натижалари; маркетинг концепциясининг бюджетини ишлаб чиқиш; бозор тузилмаси ва маҳсулот тавсифи, унинг бозорда рақобатга бардошлилиги; тармоқнинг салоҳияти, рақобатчи корхоналар, тармоқни ривожлантириш истикболлари ва муаммоларни баҳолаш, ҳудудий жойлаштириш, маҳсулот сифати; тармоқнинг миллий иқтисодиётдаги ўрни, унинг устуворликлари; мавжуд талаб, унинг ўсишини прогноз қилувчи асосий омиллар ва кўрсаткичлар; импорт ва унинг келгусидаги тенденциялари, ҳажми ва нархлари; бозорларнинг жойлашган жойи, бозор сегментацияси; мавжуд потенциал, маҳаллий ва хорижий ишлаб чиқарувчилар томонидан кутилаётган рақобат; сотиш дастури, сотишни ташкил этиш; сотиш башорати; фойдаланиладиган савдо маркалари ва маҳсулотнинг патент

тозалиги; маркетинг харажатларини баҳолашга доир маълумотларни ўз ичига олади.

Хом ашё ва уни етказиб беришга доир қисми ишлатиладиган хом ашё ва материалларга бўлган эҳтиёж, ҳудудда хом ашёнинг мавжудлиги ва таъминланиши даражаси, хом ашё сифатига ва уни тайёрлаш усулларига қўйиладиган талаблар, маҳаллий хом ашёнинг технологиялар талабларига мувофиқлиги, хом ашёни етказиб бериш дастури ва улар билан боғлиқ харажатлар тўғрисидаги маълумотлардан иборат.

Инвестицион объектнинг жойланиши, қурилиш майдончаси ҳақидаги маълумот қисмида лойиҳанинг жойланиши, табиий муҳитни лойиҳанинг амалга оширилишига таъсири, ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий шароити ва инвестицион муҳити, ишлаб чиқариш ва тижорат инфратузилмаси, қурилиш майдончасининг муқобиллик асосида танланганлиги, қурилиш майдончасини ўзлаштириш билан боғлиқ харажатлар тўла тавсифланади.

Лойиҳалаштириш ва технология қисми. Бу қисм қуйидаги маълумотларни ўз ичига олади: ишлаб чиқариш дастури ва корхона қуввати тавсифи; технологияларни танлаш ва уни жорий этишга доир таклифлар; дастгоҳлар рўйхати ва уларга техник хизмат кўрсатиш; йиллар бўйича ўзлаштириладиган ҳолда ишлаб чиқариш қуввати; технология ва асбоб-ускуналарни, технологик жараён схемаларини танлашни асослаш, афзалликлар ва камчиликлар, асбоб-ускуналарнинг ишончлилиги ва етказиб берувчининг кафолати; технологиянинг атроф-муҳитга таъсири; асбоб-ускуналарни жойлаштириш схемаси; ноу-хауга эгалик қилиш шартлари, ходимларни ўқитиш ва қайта тайёрлаш; ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг халқаро ИСО 9000 стандарти талабларига мувофиқлигини таъминлаш тадбирлари ҳамда уларни амалга оширишга доир харажатлар.

Бошқарувни ташкил этиш. Лойиҳанинг бу қисмида корхонанинг ташкилий чизмаси ва бошқарув тизими; жавобгарлик марказлари ва фаолият соҳалари бўйича ташкилий бошқарув тузилмаси асосланади; бошқарувга доир харажатлар сметаси кўриб чиқилади.

Меҳнат ресурслари. Бу қисм ходимларнинг таркиби бўйича функциялари, ҳудудда уларни шакллантириш имкониятлари; ходимларни қабул қилишни ташкил этиш, ўқитиш ва қайта тайёрлаш режаси ва у билан боғлиқ харажатларга қўйиладиган талаблардан иборат.

Лойиҳани амалга ошириш режаси. Бу қисмда лойиҳанинг алоҳида қисмларини амалга ошириш босқичлари графиги ва бюджети асосланади.

Молиявий режа ва инвестиция самарадорлигини баҳолаш. Бу қисм инвестиция бўйича тўлиқ харажатлар; уларнинг самарадорлигини баҳолаш усуллари, лойиҳани молиялаштириш; сотилган маҳсулотга тўлиқ чиқимлар; қарз маблағларининг қопланишини ва ўз вақтида қайтарилишини ҳисобга олган ҳолда иқтисодий самарадорликни баҳолаш, валютанинг қопланиши; лойиҳанинг асосий таваккалчиликларга сезгирлиги; соф жорий қиймат кўрсаткичлари ва капитал қўйилмаларнинг ички қайтарилувчанлиги меъёрлари тўғрисидаги маълумотларни ўз ичига олади.

Хулоса сифатида қуйидагиларни келтириш мумкин. Корхона инвестицион фаолиятни амалга ошириш мақсадида:

- молиялаштириш манбалари ва ҳал этилиши лозим бўлган вазифалардан келиб чиққан ҳолда, тавсия этилаётган лойиҳалардан бирини ёки бир нечтасини танлаши мумкин;

- корхонанинг инвестицион салоҳияти ва рақобатбардошлиги инвестицион лойиҳаларнинг тўғри танланиши орқали амалга оширилади;

• корхона иктисодий самарадорлигини оширишда инвестицион имконият ва инвестицион лойиҳаларнинг қисмлар бўйича бажарилиши мониторингини ташкил қилиш орқали амалга оширилади.

Корхона маълум бир вақт оралиғида турли хилдаги маҳсулотларни ишлаб чиқариб, узлуксиз равишда ривожланиб боради.

Корхонанинг «ривожланиш айланувчанлиги» ва фойдаси ўзгаришини даврларга бўлишлик фикрини хорижлик олима Н.И. Лахметкина илгари сурган¹. Унга кўра:

– «болалик даври» – одатда, бу даврда молиявий натижалар манфий бўлади, айланувчанликнинг ўсиш суръатлари юқори бўлмайди;

– «ўсмирлик даври» – айланувчанликнинг тезда ошиши, дастлабки фойдани олиш билан боғлиқ давр;

– «етуклик даври» – айланувчанлик ўсишининг пасайиб бориши ва фойда камайишига хос бўлган давр;

– «кексалик даври» – айланувчанлик ва фойданинг кескин камайиши даври.

Бу давр ўз ичига 20-25 йилни олиб, ундан кейин корхона ўз фаолиятини тўхтатади ёки янги асосда, янги мулк эгалари ва бошқарувчилар билан фаолиятини давом эттиради.

Корхонанинг «ҳаётий фаолияти даври» тушунчаси унинг ишлаши мобайнида вужудга келадиган турли муаммоларнинг келиб чиқиш сабабларини аниқлаш ва инвестицион жозибадорликни баҳолаш имконини беради.

«Болалик» даврида, корхона асосан пул маблағлари етишмаслиги натижасида бозорда ўз ўрнини

¹ Лахметкина Н.И. Инвестиционная стратегия предприятия. – М.: КНОРУС, 2006. – 21 с

топа олиш билан боғлиқ муаммоларга дуч келади. Бунинг учун корхона келажакда ривожланиши учун киска муддатли молиялаштириш, шунингдек, етарли даражадаги инвестицион манбаларни топиши лозим.

«Ўсмирлик» даврида корхона иқтисодий кўтарилиш йўналишида фаолият кўрсатади. Бу даврда ўрта ва узоқ муддат давомида инвестициялаш маблағлари орқали иқтисодий ўсишни таъминлашга эҳтиёж туғилади.

«Етуклик» даврида корхона барча имкониятлардан максимал даражада фойда олишга интилади, яъни ишлаб чиқариш, технологик, тижорат имкониятларидан самарали фойдаланади. Ўзини маблағ билан таъминлаш имконияти ошади.

Маҳсулотларнинг бозорда рақобатбардошлигини сақлаб қолиш мақсадида, корхонага инвестиция киритиш бу даврга хос белгилардан ҳисобланади.

Кейинчалик техник қайта жиҳозлаш ва модернизациялаш натижасида маркетинг соҳасидаги юқори ўринларни сақлаб қолиш учун ва киритилаётган маблағларнинг киска муддатларда қопланишини инобатга олган ҳолда, инвестиция киритилиши мақсадга мувофиқдир.

«Кексалик» босқичидаги корхоналарга маҳсулотнинг кенг қамровли диверсификация қилиниши, корхона фаолиятининг бошқа турга айлантририлиши, яъни таркибий ўзгартиришларнинг амалга оширилишидан ташқари ҳолларда инвестиция киритилиши самарасиз ҳисобланади.

Ҳаётий фаолият даврларига бўлишда корхонанинг охириги бир неча йилдаги маҳсулот ҳажмини белгиловчи кўрсаткичлар, активларнинг умумий суммаси, ўз капитали ва фойдасининг миқдорларини таҳлил қилиш асосида белгиланиши мантиқан тўғри бўлади.

Яна бир хорижлик иқтисодчи олим И.А. Бланк ҳам корхонанинг «ҳаётий фаолият даври»га қараб

инвестицион жозибаторликни баҳолаш ғоясини илгари сурган¹. У Н.И. Лахметкинадан фаркли ўларок, «ўсмирлик» даврини «дастлабки ўсмирлик» ва «охирги ўсмирлик» даврларига ажратилишини таклиф этган.

Корхонада «дастлабки ўсмирлик» ва «охирги ўсмирлик» даврларини аниқ белгилаш мушкул.

Шу нуқтаи назардан, инвестицион жозибаторликни баҳолашда корхонани «ҳаётий фаолият даври»га бўлиш ғоясига қўшилган ҳолда, унинг 4.1.1-жадвалда келтирилган шаклда талқин қилиниши мақсадга мувофиқ.

4.1.1-жадвал

Корхонанинг «ҳаётий фаолият даврлари»да инвестицион жозибаторликни баҳолашни белгиловчи кўрсаткичлар таснифи

«Ҳаётий фаолият» даври	Инвестицион жозибаторлик белгиловчи кўрсаткичлар
Болалик	<ul style="list-style-type: none"> - реал инвестициялашнинг юқори суръатларини таъминлаш; - инвестицион фаолиятнинг «зарарсиз»лигини таъминлаш.
Ўсмирлик	<ul style="list-style-type: none"> - реал инвестиция ҳажмини кенгайтириш; - реал инвестиция йўналишини диверсификациялаш; - жорий инвестицион фойданинг минимал даражадаги меъёрини таъминлаш; - инвестицион капиталнинг етарли даражадаги ўсишни таъминлаш.

¹ Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент. – Киев.: 2-е изд. «Ника-Центр» 2006. – 219-221 с.

Етуклик	<ul style="list-style-type: none"> - эришилган максимал инвестиция миқдорини сақлаб қолиш; - ноиктисодий мақсадларни қўзлаган реал инвестицияни ривожлантириш; - молиявий инвестиция портфелини шакллантириш; - реал ва молиявий шаклдаги инвестициялашни кенг қўламда диверсификациялаш; - инвестициялаш даромадини ўртача метъерини таъминлаш.
Кексалик	<ul style="list-style-type: none"> - амортизацияланадиган активларнинг ўз вақтида реновациясини таъминлаш; - кам миқдордаги йўқотишларга эришиш учун самарасиз инвестицион объектларга капитални йўналтирмаслик.

Корхона инвестицион жозибадорлигининг баҳоланишини уларнинг молиявий фаолиятининг таҳлил қилиниши асосида ҳам амалга ошириш мумкин¹.

Бу усулдан, асосан, инвестиция маблағларидан қутилаётган даромадни баҳолаш, уларни муддатида қайтариш, шунингдек, корхонанинг молиявий ҳолатига сезиларли даражада таъсир этувчи инвестицион таваккалчиликларни аниқлашда фойдаланиш мумкин.

Кейс 1.

I. "CASE STUDY"

1. Инвестицион лойиҳа ва унинг таҳлили мавзуси *кейс тарзида* талабалар билан биргаликда ўзлаштирилади.

¹ Шеремет А.Д., Сайфулин Р.С., Негашев Е.В. Методика финансового анализа. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 82 с.

2. Ушбу кейснинг мақсади – талабалар томонидан пиллакашлик корхонасининг реал қўшма корхона барпо этиш бизнес режасини ишлаб чиқишдан иборат.

Кейсдан кутилаётган натижалар – талабалар томонидан пиллакашлик корхонасининг инвестицион бизнес режасини ишлаб чиқишда лойиҳанинг таркибий қисмларини ҳисоблаш ва ҳар бир лойиҳа бўйича алоҳида қарорлар қабул қила олишни ўрганишдан иборат.

3. Бу ташкилий-институционал кейс бўлиб, корхонанинг реал фаолияти асосида ишлаб чиқилмаган.

4. Кейснинг объекти пиллакашлик корхонаси. У структуравий ва кичик ҳажмдаги кейс-топшириқдир.

5. Дидактик мақсадлари бўйича – тренинг кейси ҳисобланиб, амалий машғулот давомида берилган мавзу бўйича олинган билимларни мустаҳкамлашга мўлжалланган. Шу боисдан кейсда алоҳида вазиятда вужудга келган муаммони таҳлил қилиб, ижобий ҳал этиш учун вазифалар, уни ечиш кетма-кетлиги, ахборот манбалари берилган.

6. Кейснинг ахборот манбаи бўлиб инвестицион лойиҳанинг техник-иқтисодий маълумотлари ҳисобланади.

Ушбу кейсда пиллакашлик корхонасини барпо этиш учун инвестицион лойиҳалардан энг мақбули, самаралисини танлаб олиш йўналишида ҳисоб-китоб ишлари амалга оширилади.

Берилган кейсни ечишда қуйидаги ўқув натижаларга эришиш мумкин:

- ўрганилган мавзу бўйича олинган билимларни мустаҳкамлаш;

- муаммони алоҳида ва гуруҳлараро таҳлил қилишга ва баҳо беришга ўрганиш;

- мустақил қарор қабул қилишга ўрганиш;

- ўқув маълумотларини ўрганиш даражасини текшириш;

- инвестицион лойиҳаларни таҳлил этиш асосида уларга баҳо бера олиш.

II. ТАЛАБАЛАР УЧУН МЕТОДИК КЎРСАТМАЛАР

Муаммо:

Пиллакашлик корхонасининг барпо этиладиган инвестицион лойиҳаларини таҳлил этиш ва улардан энг самаралисини танлаб олиш.

Вазифалар:

1. Инвестицион лойиҳанинг бизнес режаси асосий қисмларининг тузилиши ўрганиш.
2. Ишлаб чиқариш режаси тузиш.
3. Сотиш режасини ишлаб чиқиш.
4. Маҳсулот таннархини ҳисоблаш.
5. Молиявий режани ҳисоблаш.
6. Техник иқтисодий асосни ҳисоблаш.
7. Лойиҳанинг муқобил вариантларини такқослаш.

Ечиш кетма-кетлиги:

1. Ишлаб чиқариш режаси тузилади.
2. Сотиш режасини аниқлаш учун тавсия қилинган жадваллар маълумот манбалари ёрдамида тўлдирилади.
3. Тула қувват билан ишлаш шароитида хом ашё сарфи аниқланади.
4. Хом ашё етказиб бериш дастури ҳисоб-китоб қилинади.
5. Тула қувватда ишлаётган корхонада энергоресурслари қиймати ҳисобланади.
6. Энергоресурс туловлари учун харажатларни ҳисоблашда тавсия қилинган жадвал маълумотлар орқали тўлдирилади.
7. Корхонанинг меҳнат ресурслари ҳисобланади.
8. Меҳнат ресурслари харажатлари ҳисобланади.
9. Божхона харажатлари ҳисоб-китоб қилинади.

10. Тула инвестицион харажатлар аниқланади.
11. Молиялаштириш манбалари аниқланади.
12. Инвестициялаш графиги ишлаб чиқилади.
13. Амортизация ажратмалари ҳисобланади.
14. Сотилган маҳсулотларнинг тула харажатлари ҳисобланади.
15. Иқтисодий самарадорлиги ҳисобланади.
16. Нақд пул оқими аниқланади.
17. Лойиҳа бўйича инвестиция лойиҳасининг қопланиши ҳисобланади.
18. Кўп мақсадли оптималлаштириш усули орқали инвестицион лойиҳанинг самарадорлиги баҳоланади.

4.2. Ишлаб чиқариш режаси

Пиллакашлик корхонаси бизнес режасининг асосий қисмларидан бири бўлиб ишлаб чиқариш режаси ҳисобланади. Қуйида пиллакашлик корхонаси инвестицион лойиҳасининг реал маълумотлар асосида ҳисобланиши ва унинг бизнес режа шаклида расмийлаштирилиши ўз аксини топган. Жадвал 4.2.1 да корхонанинг бизнес режасини тузиш учун керак бўлган маълумотлар келтирилган.

4.2.1-жадвал

Ишлаб чиқариш режаси

Маҳсулот турлари	Ўлчов бирлиги	Тула қувватдаги миқдори	Йил охиридаги захиралар даражаси, %	Умумий сотувда экспортнинг салмоғи, %	1 тн маҳсулотнинг экспорт баҳоси (USD)		1 тн маҳсулотнинг ички баҳоси (USD)	
Қувватларни ўзлаштириш	%	50	85	100	100			100
Хом ипак ипи 429/1	тн	110,4	6	100	32500			
Хом ипак ипи 310/1	тн	16,8	6	90	30500			30000
Жами хом ипак ипи	тн	127,2						
Лос	тн	31,8	6	0	0			5876
Холст 1-утим	тн	10,9	6	0	0			4657
Холст 2-утим	тн	12,6	6	0	0			4058
Ғумбак	тн	118	6	0	0			588
Ностандарт пилла	тн	39	6	0	0			2463
Ишлаб чиқариш йиллар буйича:		1 йил 50%	2 йил 85%	3 йил 100%	4 йил 100%	5 йил 100%	...	10 йил 100%
Ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдори								
Хом ипак ипи 429/1	тн	55,20	93,84	110,4	110,4	110,4	...	110,4
Хом ипак ипи 310/1	тн	8,4	14,28	16,8	16,8	16,8	...	16,8

Инвестицияларни таъкил этиш ва молиялаштириш

Жами хом ипак ипи	тн	63,6	108,12	127,2	127,2	127,2	...	127,2
Лос	тн	15,9	27,03	31,8	31,8	31,8	...	31,8
Холст 1-ўтим	тн	5,45	9,27	10,9	10,9	10,9	...	10,9
Холст 2-ўтим	тн	6,3	10,71	12,6	12,6	12,6	...	12,6
Ғумбак	тн	59,0	100,3	118,0	118,0	118,0	...	118,0
Ностандарт пилла	тн	19,5	33,15	39,0	39,0	39,0	...	39,0
Йил охиридаги захира								
Хом ипак ипи 429/1	тн	3,31	5,63	6,62	6,62	6,62	...	6,62
Хом ипак ипи 310/1	тн	0,5	0,86	1,01	1,01	1,01	...	1,01
Жами хом ипак ипи	тн	3,82	6,49	7,63	7,63	7,63	...	7,63
Лос	тн	0,95	1,62	1,91	1,91	1,91	...	1,91
Холст 1-ўтим	тн	0,33	0,56	0,65	0,65	0,65	...	0,65
Холст 2-ўтим	тн	0,38	0,64	0,75	0,75	0,75	...	0,75
Ғумбак	тн	3,54	6,02	7,08	7,08	7,08	...	7,08
Ностандарт пилла	тн	1,17	1,99	2,34	2,34	2,34	...	2,34
Сотувнинг умумий ҳажми								
Хом ипак ипи 429/1	тн	51,89	91,52	109,41	110,4	110,4	...	110,4
Хом ипак ипи 310/1	тн	7,9	13,93	16,65	16,8	16,8	...	16,8
Жами хом ипак ипи	тн	59,78	105,45	126,06	127,2	127,2	...	127,2
Лос	тн	14,95	26,36	31,51	31,8	31,8	...	31,8
Холст 1-ўтим	тн	5,12	9,04	10,8	10,9	10,9	...	10,9
Холст 2-ўтим	тн	5,92	10,45	12,49	12,6	12,6	...	12,6
Ғумбак	тн	55,46	97,82	116,94	118,0	118,0	...	118,0
Ностандарт пилла	тн	18,33	32,33	38,65	39,0	39,0	...	39,0

Экспортга сотиш ҳажми								
Хом ипак ипи 429/1	тн	51,89	91,52	109,41	110,4	110,4	...	110,4
Хом ипак ипи 310/1	тн	7,11	12,53	14,98	15,12	15,12	...	15,12
Жами хом ипак ипи	тн	58,99	104,06	124,39	125,52	125,52	...	125,52
Ички бозорга сотиш ҳажми								
Хом ипак ипи 310/1	тн	0,79	1,39	1,66	1,68	1,68	...	1,68
Лос	тн	14,95	26,36	31,51	31,80	31,80	...	31,80
Холст 1-ўтим	тн	5,12	9,04	10,80	10,90	10,90	...	10,90
Холст 2-ўтим	тн	5,92	10,45	12,49	12,60	12,60	...	12,60
Гумбак	тн	55,46	97,82	116,94	118,00	118,00	...	118,00
Ностандарт пилла	тн	18,33	32,33	38,65	39,00	39,00	...	39,00

Маълумотлар асосида ҳисоблаш ишлари амалга оширилади:

1. Ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдори, тонна:

Хом ипак ипи 429/1= $110,4 \cdot 50\% = 55,2$; $110,4 \cdot 85\% = 93,84$;
 $110,4 \cdot 100\% = 110,4$.

Хом ипак ипи 310/1= $16,8 \cdot 50\% = 8,4$; $16,8 \cdot 85\% = 14,28$;
 $16,8 \cdot 100\% = 16,8$.

Лос= $31,8 \cdot 50\% = 15,9$; $31,8 \cdot 85\% = 27,03$; $31,8 \cdot 100\% = 31,8$.

Холст 1-ўтим= $10,9 \cdot 50\% = 5,45$; $10,9 \cdot 85\% = 9,27$;
 $10,9 \cdot 100\% = 10,9$.

Холст 2-ўтим= $12,6 \cdot 50\% = 6,3$; $12,6 \cdot 85\% = 10,74$;
 $12,6 \cdot 100\% = 12,6$.

Гумбак= $118 \cdot 50\% = 59,0$; $118 \cdot 85\% = 100,3$;
 $118 \cdot 100\% = 118,0$. Ностандарт пилла= $39 \cdot 50\% = 19,5$;
 $39 \cdot 85\% = 33,15$; $39 \cdot 100\% = 39,0$.

2. Йил охиридаги захира, тонна:

Хом ипак ипи 429/1= $55,2 \cdot 6\% = 3,34$; $93,84 \cdot 6\% = 5,63$;
 $110,4 \cdot 6\% = 6,62$.

Хом ипак ипи 310/1= $8,4 \cdot 6\% = 0,5$; $14,28 \cdot 6\% = 0,86$;
 $16,8 \cdot 6\% = 1,01$.

Лос= $15,9 \cdot 6\% = 0,95$; $27,0 \cdot 6\% = 1,62$; $31,8 \cdot 6\% = 1,91$.

Холст 1-ўтим= $5,45*6\%=0,33$; $9,27*6\%=0,56$; $10,9*6\%=0,65$.
Холст 2-ўтим = $6,3*6\%=0,4$; $10,71*6\%=0,64$; $12,6*6\%=0,76$.
Ғумбак= $59*6\%=3,54$; $100,3*6\%=6,02$; $118*6\%=7,08$.
Ностандарт пилла= $19,5*6\%=1,17$; $33,15*6\%=1,99$; $39*6\%=2,34$.

3. Сотувнинг умумий ҳажми, тонна:

Хом ипак ипи $429/1=55,2-3,31=51,99$; $93,84-(5,63-3,31)=$
 $=91,52$; $110,4-(6,62-5,63)=109,4$; $110,4-(6,62-6,62)=110,4$.
Хом ипак ипи $310/1=8,4-0,5=7,9$; $14,28-(0,86-0,5)=13,9$;
 $16,8(1,01-0,86)=16,5$; $16,8-(1,01-1,01)=16,8$.
Лос= $15,9-0,95=14,95$; $27,03-(1,62-0,95)=26,36$;
 $31,8-(1,91-1,62)=31,51$; $31,8-(1,91-1,91)=31,8$.
Холст 1-ўтим = $5,45-0,33=5,12$; $9,27-(0,56-0,33)=9,04$;
 $10,9-(0,65-0,56)=10,8$; $10,9-(0,65-0,65)=10,9$.
Холст 2-ўтим = $6,3-0,38=5,92$; $10,71-(0,64-0,38)=10,45$;
 $12,6-(0,75-0,64)=12,5$; $12,6-(0,75-0,75)=12,6$.
Ғумбак= $59-3,54=55,46$; $100,3-(6,02-3,54)=97,82$;
 $118-(7,08-6,02)=116,94$; $118-(7,08-7,08)=118,0$.
Ностандарт пилла= $19,5-1,17=18,33$; $33,15-(1,99-1,17)=$
 $=32,33$; $39-(2,34-1,99)=38,65$; $39-(2,34-2,34)=39$.

4. Экспортга сотиш ҳажми, тонна:

Хом ипак ипи $429/1=51,89*100\%=51,89$; $91,52*100\%=$
 $=91,52$; $110,4*100\%=110,4$.
Хом ипак ипи $310/1=7,9*90\%=7,11$; $13,9*90\%=12,53$;
 $16,65*90\%=14,98$.

5. Ички бозорга сотиш ҳажми, тонна:

Хом ипак ипи $310/1=7,9*10\%=0,79$; $13,93*10\%=1,33$;
 $16,65*10\%=1,66$.

4.3. Сотиш режаси

Пиллакашлик корхонасида ишлаб чиқарилган хом ипак ипи, ипакчилик маҳсулотлари бозоридаги талаб ва таклифдан келиб чиққан ҳолда экспорт қилинади ҳамда ички бозорларда сотилади.

Қуйидаги жадвалда пиллакашлик қўшма корхонаси маҳсулотини йиллар бўйича сотиш режасини амалга оширишга оид ҳисоб-китоб ишлари келтирилган.

Сотиш режаси

(USD)

А.А. Хашимов, Ш.А. Маджидов, Н.М. Муминова

Маҳсулот	Йиллар						
	1 йил	2 йил	3 йил	4 йил	5 йил	...	10 йил
Экспорт							
Хом ипак ипи 429/1	1686425	2974400	3555825	3588000	3588000	...	3588000
Хом ипак ипи 310/1	216855	382165	456890	461160	461160	...	461160
Жами хом ипак ипи	1903280	3356565	4012715	4049160	4049160	...	4049160
Ички бозорга сотиш							
Хом ипак ипи 310/1	23700	41700	49800	50400	50400	...	50400
Лос	87846,2	154891,4	185152,76	186856,8	186856,8	...	186856,8
Холст 1-утим	23843,84	42099,28	50295,6	50761,3	50761,3	...	50761,3
Холст 2-утим	24023,36	42406,1	50684,42	51130,8	51130,8	...	51130,8
Ғумбак	32610,48	57518,16	68760,72	69384	69384	...	69384
Ностандарт пилла	45146,79	79628,79	95194,95	96057	96057	...	96057
Жами:	237170,7	418243,7	499888,5	504589,9	504589,9	...	504589,9

Инвестицияларни таъкил этиш ва мольгаштириш

Жами сотиш ҳажми							
Хом ипак ипи	1926980	3398265	4062515	4099560	4099560	...	4099560
Лос	87846,2	154891,4	185152,76	186856,8	186856,8	...	186856,8
Холст 1-утим	23843,8	42099,3	50295,6	50761,3	50761,3	...	50761,3
Холст 2-утим	24023,36	42406,1	50684,42	51130,8	51130,8	...	51130,8
Ғумбак	32610,48	57518,2	68760,72	69384	69384	...	69384
Ностандарт пилла	45146,79	79628,8	95194,95	96057	96057	...	96057
Жами сотиш ҳажми	2140450,7	3774808,7	4512603,5	4553749,9	4553749,9	...	4553749,9
Жами сотиш ҳажми*	2140,45	3774,81	4512,6	4553,75	4553,75	...	4553,75
Жами сотиш ҳажмида экспорт қилинаётган маҳсулотлар салмоғи, %	88,9	88,9	88,9	88,9	88,9	...	88,9

* Маркетинг харажатларини баҳолаш. Маркетинг харажатлари сотув ҳажмига нисбатан 0,1 % белгиланган.

1. Экспорт, USD (4.2.1-жадвал маълумотларидан фойдаланамиз):

Хом ипак ипи $429/1=51,89*32500=1686425$; $91,52*32500=2974400$; $109,41*32500=3555825$; $110,4*32500=3588000$.

Хом ипак ипи $310/1=7,11*30500=216855$; $12,53*30500=382165$; $14,98*30500=456890$; $15,12*30500=461160$.

2. Ички бозорга сотиш, USD (4.2.1-жадвал маълумотларидан фойдаланамиз):

Хом ипак ипи $310/1=0,79*30000=23700$; $1,39*30000=41700$; $1,66*30000=49800$; $1,68*30000=50400$.

Лос $=14,95*5876=87846,2$; $26,36*5876=154891,36$;
 $31,51*5876=185152,76$; $31,8*5876=186856,8$.

Холст 1-ўтим $=5,12*4657=23843,84$; $9,04*4657=154891,36$;
 $10,8*4657=50295,6$; $10,9*4657=50761,3$.

Холст 2-ўтим $=5,92*4058=24023,36$; $10,45*4058=42406,1$;
 $12,49*4058=50684,42$; $12,6*4058=51130,8$.

Гумбак $=55,46*588=32610,48$; $97,82*588=57518,16$;
 $116,94*588=68760,72$; $118*588=69384$.

Ностандарт пилла $=18,33*2463=45146,79$; $32,33*2463=79628,79$;
 $38,65*2463=95194,95$; $39,0*2463=96057$.

3. Жами сотиш ҳажми, USD:

Хом ипак ипи $=1903280+23700=1926980$; $3356565+41700=3398265$;
 $4012715+49800=4062515$; $4049160+50400=4099560$.

4. Жами сотиш ҳажми*, USD:

$2140450,67*0,1\%=2140,45$; $3774808,69*0,1\%=3774,1$;
 $4512603,45*0,1\%=4512,6$; $4553749,9*0,1\%=4553,75$

5. Жами сотиш ҳажмида экспорт қилинаётган маҳсулотлар салмоғи, %:

$1926980/2140450,67*100\%=88,9$; $3398265/3774808,69*100\%=88,9$;
 $4062515/4512603,45*100\%=88,9$;
 $4099560/4553749,9*100\%=88,9$.

4.3.2-жадвал

Тула қувват билан ишлаш шариотида хом ашё сарфи

(Валюта курси 1 USD = 2020 сўм)

Хом ашё	Ўлч. бир.	Микдори	Баҳоси (сўм)	Баҳоси (USD)
1	2	3	4	$5=4/(2020\text{сўм})$
Сараланмаган қуруқ пилла	Тн	419,8	7766300	3844,7

4.3.3-жадвал

Хом ашёни етказиб бериш дастури

(минг USD)

Кўрсаткичлар	Йиллар						
	1 йил	2 йил	3 йил	4 йил	5 йил	...	10 йил
Натура ўлчов бирлигида Сараланмаган қуруқ пилла, тн	209,9	356,83	419,8	419,8	419,8	...	419,8

Қиймат ўлчов бирлигида Сараланмаган курук пилла	807,0	1371,91	1614,01	1614,01	1614,01	...	1614,01
Жами асосий хом ашё	807,0	1371,91	1614,01	1614,01	1614,01	...	1614,01
Уров материаллари	28,245	48,017	56,49	56,49	56,49	...	56,49
Жами хом ашё ва мате- риаллар	835,249	1419,922	1670,497	1670,497	1670,497	...	1670,497
Шу жумладан, ҚҚС	167,05	283,984	334,099	334,099	334,099	...	334,099
Хом ашё ва материаллар	668,199	1135,938	1336,397	1336,397	1336,397	...	1336,397

1. Натура ўлчов бирлигида=419,8*50%=209,9; 419,8*85%=356,83; 419,8*100%=419,8 (4.3.2-жадвал маълумотидан фойдаланамиз).

2. Қиймат ўлчов бирлигида=(209,9*3844,7)/1000=807,0; (356,83*3844,7)/1000=1371,91; (419,8*3844,7)/1000=1614,01 (4.3.2-жадвал маълумотидан фойдаланамиз).

3. Уров материаллари (3,5%)=807,0*3,5%=28,248; 1371*3,5%=48,017; 1614,01*3,5%=56,49.

4. Жами хом ашё ва материаллар=807,0+28,248=835,248; 1371,91+48,017=1419,922; 1614,01+56,49=1670,497.

5. Шу жумладан, ҚҚС, (20%)=835,249*20%=167,050; 1419,922*20%=283,984; 1670,497*20%=334,099.

6. Хом ашё ва материаллар=835,249-167,050=668,199; 1419,922-283,984=1135,938; 1670,497-334,099=1336,397.

4.4. Маҳсулот таннархини ҳисоблаш

Пиллакашлик корхонаси энергоресурсларининг қиймат кўрсаткичлари корхонада ушбу ресурсга бўлган эҳтиёж ҳажми ва бир бирлик корхона баҳоси бўйича аниқланади.

4.4.1-жадвал

Тула қувватда ишлаётган корхонада энергоресурсларининг қийматини ҳисоблаш

(Валюта курси 1 USD = 2020 сум)

Кўрсаткичлар	Ўлч. бир	Йиллик сарф	Тариф сум	Тариф, USD	Қиймат, минг USD
1	2	3	4	5=4 / (валюта курси)	6=3*5
Электроэнергия: йиллик сарф	минг. кВт/соат	155	98,6	0,049	7,566
Ёритиш учун	минг. кВт/соат	47	98,6	0,049	2,294

Буг	Гкал/йил	658,8	19850	9,827	64,739
Сув:					
Техник эхтиёжлар	минг.м ³	45,26	345,36	0,171	7,738
Маиший эхтиёж	минг.м ³	3,6	345,36	0,171	0,615
Оқова	минг.м ³	45,26	120,12	0,059	2,691

4.4.2-жадвал

Энергоресурс тўловлари учун харажатларни ҳисоблаш

(минг USD)

Кўрсаткичлар	Йиллар						
	1 йил	2 йил	3 йил	4 йил	5 йил	...	10 йил
Электроэнергия: йиллик сарф	3,783	6,431	7,566	7,566	7,566	...	7,566
Ёритиш учун	1,147	1,950	2,294	2,294	2,294	...	2,294
Буг	32,369	55,028	64,739	64,739	64,739	...	64,739
Сув:							
Техник эхтиёжлар	3,869	6,577	7,738	7,738	7,738	...	7,738
Маиший эхтиёж	0,308	0,523	0,615	0,615	0,615	...	0,615
Оқова	1,346	2,288	2,691	2,691	2,691	...	2,691
Жами энерго- ресурслар	42,822	72,797	85,644	85,644	85,644	...	85,644

(4.4.1-жадвал маълумотларидан фойдаланамиз):

1. Электроэнергия: йиллик сарфи, минг USD= $7,566 \cdot 50\% = 3,783$; $7,566 \cdot 85\% = 6,431$; $7,566 \cdot 100\% = 7,566$.

2. Ёритиш учун, минг USD= $2,294 \cdot 50\% = 1,147$; $2,294 \cdot 85\% = 1,950$; $2,294 \cdot 100\% = 2,294$.

3. Буғ, минг USD= $64,739 \cdot 50\% = 32,369$; $64,739 \cdot 85\% = 55,028$; $64,739 \cdot 100\% = 64,739$.

4. Сув:

– Техник эҳтиёжлар учун, минг USD= $7,738 \cdot 50\% = 3,869$; $7,738 \cdot 85\% = 6,577$; $7,738 \cdot 100\% = 7,738$.

– Маиший эҳтиёжлар учун, минг USD= $0,615 \cdot 50\% = 0,308$; $0,615 \cdot 85\% = 0,523$; $0,615 \cdot 100\% = 0,615$.

– Оқова, минг USD= $2,691 \cdot 50\% = 1,346$; $2,691 \cdot 85\% = 2,288$; $2,691 \cdot 100\% = 2,691$.

4.4.3-жадвал

Корхонанинг меҳнат ресурсларини ҳисоблаш

(Валюта курси 1 USD = 2020 сўм)

Кўрсаткичлар	Сони	Лавозим маоши (сўм)	Лавозим маоши (USD)	Ойлик иш ҳақи (USD)	Йиллик иш ҳақи (минг. USD)
1	2	3	4=3 / (валюта курси)	5=2*4	6=5*(12 ой)/1000
Маъмурий бошқарув ходимлари	8	770000	381,188	3049,505	36,594
Жами маъмурий бошқарув ходимлари	8	770000	381,188	3049,505	36,594
Ишлаб чиқа- ришдаги ишчилар:					
Асосий	190	600000	297,030	56435,644	677,228
Ёрдамчи	20	450000	222,772	4455,446	53,465
Жами ишчилар	210	1050000	519,802	60891,089	730,693
Ҳаммаси	218	1820000	900,990	63940,594	767,287

4.4.4-жадвал

Меҳнат ресурслари харажатларини ҳисоблаш

(минг/USD)

Курсат- кичлар	Йиллар						
	1 йил	2 йил	3 йил	4 йил	5 йил	...	10 йил
Маъмурий бошқарув ходимлари	18,297	31,105	36,594	36,594	36,594	...	36,594
Маъмурий бошқарув ходимла- рининг ягона ижтимоий тулови	4,574	7,776	9,149	9,149	9,149	...	9,149
Маъмурий бошқарув ходимла- рининг иш хақи бўйича харажатлари жами	22,871	38,881	45,743	45,743	45,743	...	45,743
Ишлаб чиқаришдаги ишчилар:						...	
Асосий	338,614	575,644	677,228	677,228	677,228	...	677,228
Ёрдамчи	26,733	45,446	53,465	53,465	53,465	...	53,465

Жами ишлаб чиқаришдаги ишчилар	365,347	621,089	730,693	730,693	730,693	... 730,693
Ишлаб чиқариш ходимларининг ягона ижтимоий тулови	91,337	155,272	182,673	182,673	182,673	... 182,673
Ишлаб чиқариш ходимларининг иш ҳақи буйича жами харажатлар	456,683	776,361	913,366	913,366	913,366	... 913,366
Иш ҳақи буйича жами харажатлар	479,554	815,243	959,109	959,109	959,109	... 959,109

* Ягона ижтимоий тулов харажатлари 25,0 % олинган.

(4.4.3-жадвал маълумотларидан фойдаланамиз):

1. Маъмурий бошқарув ходимлари, минг USD = $36,594 * 50\% = 18,297$; $36,594 * 85\% = 31,105$; $36,594 * 100\% = 36,594$.

2. Маъмурий бошқарув ходимларининг ягона ижтимоий тулови, минг USD = $18,297 * 25\% = 4,574$; $31,105 * 25\% = 7,776$; $36,594 * 25\% = 9,149$.

3. Маъмурий бошқарув ходимларининг иш ҳақи буйича харажатлари жами = $18,297 + 4,574 = 22,871$; $31,105 + 7,776 = 38,881$; $36,594 + 9,149 = 45,743$.

4. Ишлаб чиқаришдаги ишчилар:

Асосий, минг USD = $677,228 * 50\% = 338,614$; $677,228 * 85\% = 575,644$; $677,228 * 100\% = 677,228$.

Ёрдамчи, минг USD = $53,465 * 50\% = 26,733$; $53,465 * 85\% = 45,446$; $53,465 * 100\% = 53,465$.

5. Жами ишлаб чиқаришдаги ишчилар, минг USD=338,614+26,733=365,347; 575,644+45,446=621,089; 677,228+53,465=730,693.

6. Ишлаб чиқариш ходимларининг ягона ижтимоий тўлови, минг USD=365,347*25%=91,337; 621,089*25%=155,272; 730,693*25%=182,673.

7. Ишлаб чиқариш ходимларининг иш ҳақи бўйича жами харажатлари, минг USD=365,347+91,337=456,683; 621,089+155,272=776,361; 730,693+182,673=913,366.

8. Иш ҳақи бўйича жами харажатлар, минг USD=22,871+456,683=479,554; 38,881+776,361=815,243; 45,743+913,366=959.

4.5. Молиявий режани ҳисоблаш

Инвестицион лойиҳанинг молиявий режаси қуйидаги тартибда ҳисобланади.

4.5.1-жадвал

Божхона харажатлари

(Валюта курси 1 USD = 2020 сўм)

Божхонада расмийлаштириш харажатлари (дастгоҳнинг қийматига нисбатан), минг сўм	0,2%	2617,92
Декларация харажатлари (дастгоҳнинг қийматига нисбатан), минг сўм	0,7%	9162,72
Жами божхона харажатлари, минг сўм		11780,64

1. Божхонада расмийлаштириш харажатлари (дастгоҳнинг қийматига нисбатан), минг сўм=648*2020*0,2%=2618.

2. Декларация харажатлари (дастгоҳнинг қийматига нисбатан), минг сўм=648*2020*0,7%=9162,72

4.5.2-жадвал

Тула инвестицион харажатлар

(Валюта курси 1 USD = 2020 сўм)

Курсаткичлар	Миллий валютада харажатлар		Хорижий валюта, минг USD	Жами, минг USD
	минг сўм	Эквивалент минг USD		
Ўрнатилган активлар				
Дастгоҳни сотиб олиш ва ўрнатиш	68000,0	33,66	663,4	697,06
Монтаж (йиғиш) ишлари	6980,0	3,46	15,4	18,86
Дастгоҳлар	55920,0	27,68	648,0	675,68
Номоддий активлар	5100,0	2,52	0	2,52
Мажуд бино ва иншоотлар	103400,0	51,19	0	51,19
Жами ўрнатилган активлар	171400,0	84,9	663,4	748,3
Молиявий харажатлар				
Транспорт ва суғурта харажатлари	0	0	28,0	28,0
Эҳтиёт қисмлар	0	0	8,6	8,6
Божхонада расмийлаштириш харажатлари (4.5.1-жадвал)	11780,64	5,83	0	5,83
Ишчи капиталга инвестиция	691710	342,43	0	342,43
Жами молиявий харажатлар	703490,64	348,26	36,6	384,86

Жами эхтиёжлар	874890,64	433,11	700,0= 663,4 + 36,6	1133,11
Шу жумладан қўшимча инвестиция			700,0	1081,92= 1133,11 - 51,19

4.5.3-жадвал

Молиялаштириш манбалари

(4.5.2-жадвал маълумотларидан фойдаланамиз)

Кўрсаткичлар	Миллий валютада харажатлар		Хорижий валюта, минг USD	Жами, минг USD
	минг сўм	эквивалент минг USD		
Ўзининг маблағи				
Ўзбекистон томони:				
Бино ва иншоотлар	103400,0	51,19	0	51,19
Дастгоҳни сотиб олиш ва ўрнатиш	68000,0	33,66	0	33,66
Ишчи капиталга инвестиция	691710,0	342,43	0	342,43
Божхонада расмийлаштириш харажатлари	11780,64	5,83	0	5,83
Жами Ўзбекистон томони	874890,64	433,11	0	433,11
Хорижий томон:				
Дастгоҳни сотиб олиш ва ўрнатиш	0	0	700,0	700,0
Жами хорижий томони	0	0	700,0	700,0
Жами ўзининг маблағлари	874890,64	433,11	700,0	1133,11

4.5.4-жадвал

Инвестициялаш графиги

(қушимча инвестициялар, минг USD)

Курсаткичлар	Йиллар		Жами
	1 йил	2 йил	
Дастгоҳлар, монтаж ишлари, транспорт харажатлари	733,66= 700,0+ 33,66	0	733,66
Божхонада расмийлаштириш харажатлари	5,83	0	5,83
Ишчи капиталга инвестиция	342,43	0	342,43
Жами молиявий харажатлар	1081,92	0	1081,92
Жами инвестиция	1081,92	0	1081,92

4.6. Техник иқтисодий асосни ҳисоблаш тартиби

4.6.1-жадвал

Амортизация ажратмаларини ҳисоблаш

(4.5.2-жадвал маълумотларидан фойдаланамиз)

(минг USD)

Амортизация объекти	Қиймати, минг USD	Емирилиш меъёри, %	1 йил	2 йил	3 йил	4 йил	5 йил
Бино ва иншоотлар	51,19	5,0%	2,56	2,56	2,56	2,56	2,56
Дастгоҳ ва жиҳозлар	733,66	15,0%	55,03	110,05	110,05	110,05	110,05
Номоддий активлар	2,52	20,0%	0,504	0,504	0,504	0,504	0,504

Жами	787,37	58,09	113,11	113,11	113,11	113,11	113,11
Йиғилган аморт-тизация		58,09	171,20	284,31	397,43	510,54	
Мулкнинг қолдиқ киймати		729,28	616,17	503,06	389,94	276,83	
Амортизация объектлари	Кий-мати, минг USD	Емири-лиш меъёри, %	6 йил	7 йил	8 йил	9 йил	10 йил
Бино ва иншоотлар	51,19	5,0%	2,56	2,56	2,56	2,56	2,56
Дастоҳ ва жихозлар	733,66	15,0%	110,05	110,05	18,3	0	0
Ноқоддий активлар	2,52	20,0%	0	0	0	0	0
Жами	787,37		112,61	112,61	20,66	2,56	2,56
Йиғилган аморт-тизация		623,15	735,75	756,41	758,97	761,53	
Мулкнинг қолдиқ киймати		164,22	51,61	30,95	28,39	25,84	

1. Бино ва иншоотлар=51,19*5,0%=2,56.
2. Дастоҳ ва жихозлар=733,66*15,0%=110,05; 733,66-(55,03+110,05+110,05+110,05+110,05)=18,3.
3. Ноқоддий активлар=2,52*20,0%=0,504.
4. Йиғилган аморт-тизация=0+58,09=58,09; 58,09+113,11=171,20; 171,20+113,11=284,31.
5. Мулкнинг қолдиқ киймати=787,37-58,09=729,28; 729,28-171,20=558,08; 558,08-30,95=527,13; 527,13-25,84=501,29.

4.6.2-жадвал

Сотилган маҳсулотларнинг тўла харажатларини ҳисоблаш

(Валюта курси 1 USD = 2020 сўм)
(минг USD)

Курсаткичлар	Йиллар						
	1 йил	2 йил	3 йил	4 йил	5 йил	...	10 йил
Ишлаб чиқариш харажатлари:							
Хом ашё ва материаллар	668,2	1135,94	1336,4	1336,4	1336,4	...	1336,4
Экспорт маҳсулотлар учун ишлатиладиган хом ашё кийматидаги ҚҚС	104,95	178,42	209,9	209,9	209,9	...	209,9
Ишлаб чиқариш ходимларининг иш ҳақи харажатлари	456,68	776,36	913,37	913,37	913,37	...	913,37
Амортизация	58,09	113,11	113,11	113,11	113,11	...	2,56
Жорий ремонт ва таъмирлаш, 3%	0	20,91	20,91	20,91	20,91	...	20,91
Эҳтиёт қисмлар	0	8,6	8,6	8,6	8,6	...	8,6
Транспорт харажатлари	16,83	28,61	33,66	33,66	33,66	...	33,66
Энергоресурслар	42,82	72,80	85,64	85,64	85,64	...	85,64

Ташки ташкилотлар хизмати, 1,5%	10,02	17,04	20,05	20,05	20,05	...	20,05
Бошқа харажатлар, 2%	13,36	22,72	26,73	26,73	26,73	...	26,73
Жами ишлаб чиқариш харажатлари	1370,95	2374,51	2768,37	2768,37	2768,37	...	2657,82
Давр харажатлари ва молиявий харажатлар:							
Пенсия фондига ажратма, 1,6%	34,25	60,40	72,20	72,86	72,86	...	72,86
Йул фондига ажратма, 1,4%	29,97	52,85	63,18	63,75	63,75	...	63,75
Маъмурий ходимлар иш хақи харажати	22,871	38,881	45,743	45,743	45,743	...	45,743
Маркетинг харажатлари, 1,25%	26,76	47,19	56,41	56,92	56,92	...	56,92
Ер солиғи, 1 га ер учун 3444543 сўм.(ер майдони 1,2 га)	0	0	2,05	2,05	2,05	...	2,05
Мулк солиғи, 1,75%	0	0	8,80	6,82	4,84	...	0,45
Жами давр харажатлари ва молиявий харажатлар	113,85	199,32	248,38	248,14	246,16	...	241,77
Жами харажат	1484,80	2573,83	3016,75	3016,51	3014,53	...	2899,59

1. Хом ашё ва материаллар (4.3.3-жадвал маълумотидан фойдаланамиз).

2. Экспорт маҳсулотлар учун ишлатиладиган хом ашё кийматидаги ҚҚС (4.3.3-жадвал маълумотидан фойдаланамиз).

3. Ишлаб чиқариш ходимларининг иш ҳақи харажатлари (4.4.4-жадвал маълумотидан фойдаланамиз).

4. Амортизация (4.6.1-жадвал маълумотидан фойдаланамиз).

5. Жорий ремонт ва таъмирлаш, 3% (4.5.2-жадвал маълумотидан фойдаланамиз) $= 697,06 * 3\% = 20,91$.

6. Эҳтиёт қисмлар (4.5.2-жадвал маълумотидан фойдаланамиз).

7. Транспорт харажатлари (4.5.2-жадвал маълумотидан фойдаланамиз) $= 33,66 * 50\% = 16,83$; $33,66 * 85\% = 28,61$; $33,66 * 100\% = 33,66$.

8. Энергоресурслар (4.4.2-жадвал маълумотидан фойдаланамиз).

9. Ташқи ташкилотлар хизмати, 1,5% $= 668,199 * 1,5\% = 10,02$; $1135,938 * 1,5\% = 17,04$; $1336,397 * 1,5\% = 20,05$.

10. Бошқа харажатлар, 2% $= 668,199 * 2\% = 13,36$; $1135,938 * 2\% = 22,72$; $1336,397 * 2\% = 26,73$.

11. Пенсия фондига ажратма, 1,6% (4.3.1-жадвал маълумотидан фойдаланамиз) $= 2140,45 * 1,6\% = 34,25$; $3774,81 * 1,6\% = 60,40$; $4512,6 * 1,6\% = 72,20$; $4553,75 * 1,6\% = 72,86$.

12. Йўл фондига ажратма, 1,4% (4.3.1-жадвал маълумотидан фойдаланамиз) $= 2140,45 * 1,4\% = 29,97$; $3774,81 * 1,4\% = 52,85$; $4512,6 * 1,4\% = 63,18$; $4553,75 * 1,4\% = 63,75$.

13. Маъмурий ходимлар иш ҳақи харажати (4.4.4-жадвал маълумотидан фойдаланамиз).

15. Маркетинг харажатлари, 1,25% (4.3.1-жадвал маълумотидан фойдаланамиз) $= 2140,45 * 1,25\% = 26,756$; $3774,81 * 1,25\% = 47,185$; $4512,6 * 1,25\% = 56,41$; $4553,75 * 1,25\% = 56,92$.

16. Ер солиғи, 1 га ер учун 3444543 сўм (ер майдони 1,2 га ташкил этади) $= 3444543 / 2020 = 1705,22$. $(1705,22 * 1,2) = 2,05$.

17. Мулк солиғи, 1,75% (экспорт буйича имтиёз 50%)
 (4.6.1-жадвал маълумотидан фойдаланамиз: 3 йил)=
 =503,06*1,75%=8,80; 389,94*1,75%=6,82; 276,83*1,75%=
 =4,84; 25,84*1,75%=0,45.

4.6.3-жадвал

Иқтисодий самарадорликни ҳисоблаш

(минг USD)

Курсат- кичлар	Йиллар						
	1 йил	2 йил	3 йил	4 йил	5 йил	...	10 йил
Сотип хажми:							
Экспорт учун	1903,28	3356,57	4012,72	4049,16	4049,16	...	4049,16
Ички бозор учун	237,17	418,24	499,89	504,59	504,59	...	504,59
Жами	2140,45	3774,81	4512,60	4553,75	4553,75	...	4553,75
Ички бозорда сотиладиган маҳсулотдаги хом ашё қийматидаги ККС	62,1	105,57	124,2	124,2	124,2	...	124,2
Сотилган маҳсулотдан даромад	2078,35	3669,24	4388,40	4429,55	4429,55	...	4429,55
Жами даро- мад	2078,35	3669,24	4388,40	4429,55	4429,55	...	4429,55
Сотилган маҳсулотнинг харажати	1484,80	2573,83	3016,75	3016,51	3014,53	...	2899,59
Фойда	593,55	1095,41	1371,65	1413,04	1415,02	...	1529,96
Рентабеллик	39,98	42,56	45,47	46,84	46,94	...	52,76
Солиққа тортиладиган база	593,55	1095,41	1371,65	1413,04	1415,02	...	1529,96

Фойда солиғи ставкаси, % (имтиёз)	4,5	4,5	4,5	4,5	4,5	...	4,5
Фойда солиғи	26,71	49,29	61,72	63,59	63,68	...	68,85
Соф фойда	566,84	1046,12	1309,93	1349,45	1351,34	...	1461,11
Ижтимоий инфратузилма солиғи, 8%	45,35	83,69	104,79	107,96	108,11	...	116,89
Таксимланадиган фойда	521,49	962,43	1205,13	1241,50	1243,24	...	1344,22
Дисконт ставкаси 10%=0,1	10%					...	
Дисконтлаш коэффициенти	1,0	0,909	0,826	0,751	0,683	...	0,424
Дисконтланган фойда	521,49	874,85	995,44	932,36	849,13	...	569,95

Фойда солиқ ставкаси 9% га тенг. Лойиҳа солиқ буйича белгиланган имтиёзга эга бўлганлиги учун ставка 2 марта камайтирилган, яъни 4,5%. Шунингдек, мулк солиғи (3,5%) буйича имтиёзга эга бўлганлиги учун 1,75% белгиланган.

Ижтимоий инфратузилма солиғи, 8%.

1. Экспорт учун (4.3.1-жадвал маълумотидан фойдаланамиз).

2. Ички бозор учун (4.3.1-жадвал маълумотидан фойдаланамиз).

3. Ички бозорда сотиладиган маҳсулотдаги хом ашё қийматидаги ҚҚС (4.3.3-жадвал маълумотидан фойдаланамиз).

4. Сотилган маҳсулотдан даромад=2140,450-62,1=2078,350; 3774,808-105,569=3669,239; 4512,603-124,199=4388,404.

5. Сотилган маҳсулотнинг харажати (4.6.2-жадвал маълумотидан фойдаланамиз).

6. Фойда=2078,35-1484,80= 593,55; 3669,24-2573,83= 1095,41; 4388,40-3016,75= 1371,65.

7. Рентабеллик=(593,55/1484,80)*100= 39,98; (1095,41/2573,83)*100=42,56; (1371,65/3016,75)*100=45,47.

8. Фойда солиғи=593,55*4,5%=26,71; 1095,41*4,5%=49,29; 1371,65*4,5%=61,72.

9. Соф фойда=593,55-26,71= 566,84; 1095,41-49,29= 1046,12; 1371,65-61,72=1309,93.

10. Ижтимоий инфратузилма солиғи= 566,84*8%=45,35; 1046,12*8%=83,69; 1309,93*8%=104,79.

11.Тақсимланадиган фойда=566,84-45,35= 521,49; 1046,12-83,69= 962,43; 1309,93-104,79=1205,13.

12.Дисконтлаш коэффициенти, $D=1/(1+r)^n=1/(1+0,1)^0=1,0$; $1/(1+0,1)^1=0,909$; $1/(1+0,1)^2=0,826$; $1/(1+0,1)^3=0,751$; $1/(1+0,1)^4=0,683$.

13.Дисконтланган фойда=521,49*1,0=521,49; 962,43*0,909=874,85; 1205,13*0,826=995,44.

4.6.4-жадвал

Нақд пул оқими ҳисоби

(минг USD)

Курсат-кичлар	Йиллар						
	1 йил	2 йил	3 йил	4 йил	5 йил	...	10 йил
Тушум							
Ишчи капиталга инвестиция	342,43	-	-	-	-	...	-
Сотилган маҳсулотдан даромад	2078,35	3669,24	4388,40	4429,55	4429,55	...	4429,55
Жами тушум	2420,78	3669,24	4388,40	4429,55	4429,55	...	4429,55
Ўқим							
Сотилган маҳсулотнинг харажати	1484,80	2573,83	3016,75	3016,51	3014,53	...	2899,59

Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш

Фойда солиғи	26,71	49,29	61,72	63,59	63,68	...	68,85
Ижтимоий инфратузилма солиғи	45,35	83,69	104,79	107,96	108,11	...	116,89
Жами чиким	1556,86	2706,81	3183,26	3188,06	3186,32	...	3085,33
Сальдо	863,92	962,43	1205,13	1241,50	1243,24	...	1344,22
Амортизация	58,09	113,11	113,11	113,11	113,11	...	2,56
Нақд пул оқими	922,01	1075,54	1318,24	1354,61	1356,35	...	1346,78
Кумулятив оқим	922,01	1997,55	3315,79	4670,4	6026,75	...	12053,5
Ишлаб чиқариш фаолиятидаги ортиқча маблағлар	922,01	1075,54	1318,24	1354,61	1356,35	...	1346,78
Кумулятив кўлик	922,01	1997,55	3315,79	4670,4	6026,75	...	12053,5

1. Ишчи капиталга инвестиция (4.5.2-жадвал маълумотидан фойдаланамиз).

2. Сотилган маҳсулотдан даромад (4.6.3-жадвал маълумотидан фойдаланамиз).

3. Сотилган маҳсулотнинг харажати (4.6.3-жадвал маълумотидан фойдаланамиз).

4. Фойда солиғи (4.6.3-жадвал маълумотидан фойдаланамиз).

5. Ижтимоий инфратузилма солиғи (4.6.3-жадвал маълумотидан фойдаланамиз).

6. Сальдо (4.6.3-жадвал маълумотидан фойдаланамиз) $142,43 + 521,49 = 863,92$; $0 + 962,43 = 962,43$.

7. Амортизация (4.6.1-жадвал маълумотидан фойдаланамиз).

8. Нақд пул оқими=863,92+58,09=922,01; 962,43+113,11=1075,54; 1205,13+113,11=1318,24.

9. Кумулятив оқим=922,01+0=922,01; 922,01+1075,54=1997,55; 1075,54+1318,24=3315,79.

4.6.5-жадвал

Лойиҳа бўйича инвестицияни қоплаш ҳисоби

(минг USD)

Кўрсаткичлар	Йиллар						
	1 йил	2 йил	3 йил	4 йил	5 йил	...	10 йил
Қушимча инвестициялар	-1081,92	0	0	0	0		0
Кумулятив инвестициялар	-1081,92	-1081,92	-1081,92	-1081,92	-1081,92	...	-1081,92
Ишлаб чиқариш фаолиятидаги ортиқча маблағлар	922,01	1075,54	1318,24	1354,61	1356,35	...	1346,78
Кумулятив қолдиқ	922,01	1997,55	3315,79	4670,4	6026,75	...	12053,5
Инвестицияларнинг қайтарилиши (даромад)	-159,91	1075,54	1318,24	1354,61	1356,35	...	1346,78
Дисконтланган даромад	-159,91	977,67	1088,87	1017,31	926,39	...	571,03
Кумулятив қайтим	-159,91	915,63	2233,87	3588,48	4944,83	...	10971,58
Соф жорий қиймат (NPV)	-159,91	817,76	1906,63	2923,94	3850,33		7302,12

1. Қушимча инвестициялар (4.5.4-жадвал маълумотидан фойдаланамиз).

2. Ишлаб чиқариш фаолиятидаги ортиқча маблағлар (4.6.4-жадвал маълумотидан фойдаланамиз).

3. Кумулятив қолдик (4.6.4-жадвал маълумотидан фойдаланамиз).

4. Инвестицияларнинг кайтарилиши (даромад)
 $-1081,92+922,01=-159,91$; $0+1075,54=1075,54$; $0+1318,24=1318,24$.

5. Дисконтланган даромад (4.6.3-жадвал маълумотидан фойдаланамиз) $=-159,91*1,0=-159,91$; $1075,54*0,909=-977,67$; $1318,24*0,826=1088,87$.

6. Кумулятив кайтим $=-1081,92+922,01=169,91$;
 $-1081,92+1997,55=915,63$; $-1081,92+3315,79=2233,87$.

7. Соф жорий қиймат (NPV) $=-159,91+0=-159,91$;
 $-159,91+977,67=817,76$; $817,76+1088,87=1906,63$.

4.6.6-жадвал

Қоплаш муддати ҳисоби

(минг USD)

Жами инвестициялар	1081,92
Сальдо	1205,13
Йиллик амортизация	113,11
Нақд пул оқими	1318,24
Тула қувватда тўғридан-тўғри хорижий инвестицияни қоплаш муддати	2,8

Қоплаш муддатини ҳисоблашда инвестицион давр ва қувватларни ўзлаштириш муддати ҳисобга олинмаган. Бу кўрсаткичларнинг ҳисоби “Нақд пул оқими” жадвалида келтирилган.

1. Жами инвестициялар (4.5.4-жадвал маълумотидан фойдаланамиз).

2. Соф фойда (4.6.3-жадвал маълумотидан фойдаланамиз) 3 йил.

3. Йиллик амортизация (4.6.1-жадвал маълумотидан фойдаланамиз) 3 йил.

4. Нақд пул оқими (4.6.1-жадвал маълумотидан фойдаланамиз) 3 йил.

5. Тула қувватда тўғридан-тўғри хорижий инвестицияни қоплаш муддати $=1081,92/1318,24=0,82$; $2+0,82=2,8$ йил.

4.7. Лойиҳанинг муқобил вариантларини такқослаш усуллари

Инвестицион лойиҳа самарадорлигини баҳолаш амалиётида иқтисодий-математик усуллардан ҳам фойдаланилади.

Инвестицион лойиҳа самарадорлигини иқтисодий-математик моделлаштириш ёрдамида баҳолашда фойдаланиладиган усулларнинг ҳар бири самарадорлик кўрсаткичининг маълум бир томонини акс эттиради. Бундай кўрсаткичлар таркиби қуйидагилардан иборат бўлиши мумкин: *иқтисодий самарани оширишга эришиш даражаси; инвестициянинг белгиланган қоплаш муддатидан ошмаслиги; маълум даражадаги рентабеллик даражасининг таъминланиши* ва ҳоказо. Шу жиҳатларга асосан улар орасидан самарали вариант танлаб олинади.

Бу усуллар турли мезон ва қиймат ўлчовларида ҳисобланиши сабабли муқобил вариантдаги лойиҳалар самарадорлигини аниқлаш имконини бермайди. Шунинг учун муқобил инвестицион лойиҳалар самарадорлигини баҳолашда бир вақтнинг ўзида лойиҳанинг турли мезонларини ҳисобга олишга асосланган иқтисодий-математик усуллардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Бундай хусусиятга эга бўлган инвестицион лойиҳанинг самарадорлигини баҳолашда:

“Кўп мақсадли оптималлаштириш” усулини қўллаш асосида амалга ошириш мумкин. Ижобий натижага эришиш учун қуйидагиларни бажариш лозим: математик моделга киритилган мезонларни инвестор учун иқтисодий жиҳатдан муҳимлилик даражасига қараб камайиб бориш тартибида тизимлаштириш; математик моделга киритилган мезонларнинг аниқлик даражасини текшириш; асосий омил бўйича бир

печта ижобий лойиҳаларга эга бўлиш; танланган мезон бўйича қабул қилиниши мумкин бўлган лойиҳалардаги бошқа мезонларнинг ҳисоб ишларини уларнинг рақобатбардошлик даражасига қараб кетма-кетлик тарзида амалга ошириш.

«Кўп мақсадли оптималлаштириш» усули асосида инвестицион лойиҳа самарадорлигини баҳолашда кўп сонли мезонларнинг инобатга олиниши сабабли ҳисобланган натижаларнинг илмий асосланганлик даражаси юқори бўлади. Бу усулдан фойдаланишда муқобил инвестицион лойиҳалардан самараси юқори бўлган вариантни танлаш мақсадида дастлаб иқтисодий-математик модель тузилади. Кўп ҳолларда оптималлаштириш мезони сифатида NPV , RI ва капитал қўйилмаларнинг дисконтланган қоплаш муддати DQM кўрсаткичлари қўлланилади.

Даставвал куйидаги керакли белгилар киритилади:

i – мақсад функция белгиси ($i=1, \dots, n$);

j – инвестицион лойиҳанинг муқобил варианты рақами ($j=1, \dots, m$);

$\{x_j\}$ – кўп сонли j – вариантлардаги инвестицион лойиҳалар;

X_j – инвестицион лойиҳанинг оптимал варианты;

$f_i(X)$ – оптималлик мезони.

Куйидаги шартларни бажарувчи кўп сонли муқобил инвестицион лойиҳалардан $\{x_j\}$, оптимал мезонли X вариант танланади:

$x_j = 1$ – инвестицион лойиҳани j – варианты оптимал ҳисобланади ($j=1, \dots, m$) θ – акс ҳолда (1)

(1) тенгсизлиги ўзгарувчан бутун сонли қийматларни қабул қиладиган миқдорларни акс эттиради.

$$f_{i=1}(X) \quad \max \quad (i=1, \dots, n) \quad (2)$$

$$f_{i=2}(X) \quad \max \quad (3)$$

$$f_{i=3}(X) \quad \min \quad (4)$$

(2) танланаётган инвестицион лойиҳа бўйича *NPV* кўрсаткичи талаб қилинаётган максимал қийматини ифодалайдиган мақсадли функция.

(3) танланаётган инвестицион лойиҳа бўйича *RI* кўрсаткичининг талаб қилинаётган максимал қийматини ифодалайдиган мақсадли функция.

(4) танланаётган инвестицион лойиҳанинг минимал *DQM* таъминлайдиган мақсадли функция.

Пиллакашлик корхонасига киритилаётган муқобил 10 инвестицион лойиҳадан битта оптимал вариантини танлаб олишни кўриб чиқамиз. Ҳар бир лойиҳа учун кетма-кет ҳисоблашлар орқали *NPV*, *RI* ва *DQM* мезонларининг сонли қийматларини аниқлаймиз. Ҳисоблаш натижалари 4.7.1-жадвалда келтирилган.

4.7.1-жадвал

Муқобил вариантдаги инвестицион лойиҳаларнинг *NPV*, *RI* ва *DQM* ларини сонли қийматларини ҳисоблаш натижалари

Вариант рақамлари (<i>i</i>)	<i>NPV</i> , минг USD $f_{j=1}(X)$	<i>RI</i> , $f_{j=2}(X)$	<i>DQM</i> , йиллар $f_{j=3}(X)$
1	1614	1,23	3,71
2	1643	1,38	3,65
3	1665	1,39	3,83
4	1623	1,49	3,60
5	1629	1,45	3,68
6	1633	1,27	3,69
7	1647	1,28	3,91

8	1669	1,37	3,82
9	1676	1,21	3,78
10	1679	1,34	3,79

Жадвалда келтирилган инвестицион лойиҳалардан битта мезон бўйича, ҳеч қийинчиликларсиз оптимал вариантыни танлаш имконияти мавжуд.

Аксарият ҳолларда афзаллик NPV мезонига берилади. Ҳисоблаш натижаларига кўра, энг мақбул вариант жадвалдаги 10-вариант ҳисобланади. Чунки, бу вариантда NPV ни энг катта қиймати 1679 минг USD га тўғри келади. Агар инвестор барча учта усуллар мезонларини ҳисобга оладиган бўлса, у ҳолда бу вариантнинг оптимал эмаслиги кўринмоқда.

Шу нуктаи назардан, муқобил инвестицион лойиҳалар бир қатор математик усуллар ёрдамида иқтисодий экспертизадан ўтказилади.

NPV , RI ва DQM ларни оптималлик мезонлари турли иқтисодий табиатга эга бўлганлиги ва бир хил ўлчов бирлигида ўлчанмаганлиги сабабли, биринчи навбатда, уларни нормаллаштириш, яъни ўлчовсиз катталиқка келтириш лозим.

Бунинг учун мезонларни нормаллаштирувчи формуладан фойдаланамиз:

$$f_j = \frac{f_j(X) - f_j^{\min}}{f_j^{\max} - f_j^{\min}}$$

бу ерда, f_j – татбиқ этилаётган вариантдаги инвестицион лойиҳа бўйича j – мезондаги нормаллаштирилган миқдор;

$f_j(X)$ – татбиқ этилаётган вариантларга мос келадиган оптимал мезоннинг жорий миқдори;

$f_j^{\min} - f_j^{\max}$ – мос равишда татбиқ этилаётган оптималлик мезонининг минимал ва максимал миқдори.

Учта мезон бўйича нормаллаштирилган микдорларни аниқлаш мақсадида керакли ҳисоблашларни лойиҳанинг биринчи варианты мисолида тавсиф эта-миз.

1-вариант.

$$f_{j=1i=1} = \frac{1614 - 1614}{1679 - 1614} = 0; \quad f_{j=1i=2} = \frac{1,23 - 1,21}{1,49 - 1,21} = 0,0714;$$

$$f_{j=1i=3} = \frac{3,71 - 3,60}{3,91 - 3,60} = 0,3548$$

Барча инвестицион лойиҳалар бўйича якуний ҳисоблаш натижалари 4.7.2-жадвалда келтирилган.

4.7.2-жадвал

Муқобил вариантдаги инвестицион лойиҳалар бўйича нормаллаштирилган оптималлик мезонлари қийматларини ҳисоблаш натижалари

Вариант рақамлари (j)	Оптималлик мезонларининг ўлчовсиз катталиклари		
	$f_{i=j}$	$f_{i=2j}$	$f_{i=j}$
1	0	0,0714	0,3548
2	0,4462	0,6071	0,1613
3	0,7846	0,6429	0,7419
4	0,1385	1,0	0
5	0,2308	0,8571	0,2581
6	0,2923	0,2143	0,2903
7	0,5077	0,250	1,0
8	0,8462	0,5714	0,7097
9	0,9538	0	0,5806
10	1,0	0,4643	0,6129

Жадвалдаги маълумотлардан $f_{i=3j}$ минималлаштирилган оптималлик мезони, $f_{i=1j}$ ва $f_{i=2j}$ эса максималлаштирилган оптималлик мезони асосида ҳисобланганлиги сабабли оптималлаштиришнинг ягона йўналишини таъминлаш мақсадида ўлчовсиз $f_{i=3j}$ ни (-1)га кўпайтириш орқали максималлаштирилади. Ҳисоблаш натижалари 4.7.3-жадвалда келтирилган.

4.7.3-жадвал

Бир хил йўналишдаги оптималлик мезонининг сонли қиймати

Вариант рақамлари (j)	Оптималлик мезонларининг ўлчовсиз катталиклари		
	$f_{i=1j}$	$f_{i=2j}$	$(f_{i=3j}) * (-1)$
1	0	0,0714	-0,3548
2	0,4462	0,6071	-0,1613
3	0,7846	0,6429	-0,7419
4	0,1385	1,0	0
5	0,2308	0,8571	-0,2581
6	0,2923	0,2143	-0,2903
7	0,5077	0,250	-1,0
8	0,8462	0,5714	-0,7097
9	0,9538	0	-0,5806
10	1,0	0,4643	-0,6129

Жадвалдаги маълумотлар асосида турли иктисодий-математик усуллардан фойдаланган ҳолда муқобил вариантлардан оптималлаштирилган вариант танлаб олинади.

Бир маромли оптималлаштириш усули. Бу усулнинг моҳияти шундан иборатки, барча оптималлик мезонлари иктисодий жиҳатдан тенг қийматли ҳисобланади ва мақсадли функциянинг максимал суммадаги сонли қийматга эга бўлган вариант, энг яхши деб қабул қилинади.

Бир маромли оптималлаштириш усули бўйича ҳисоблашлар қуйидаги формула бўйича амалга оширилади:

$$f_j(X) = \sum_{j=1}^n f_{ij}(X_j) \rightarrow \max \quad (\forall j)$$

Инвестицион лойиҳанинг барча муқобил вариантлари бўйича ҳисобланган жамлама қийматдаги ўлчовсиз мезонлар 4.7.4-жадвалда келтирилган.

4.7.4-жадвал

Инвестицион лойиҳанинг барча муқобил вариантлари бўйича ҳисобланган жамлама қийматдаги ўлчовсиз мезонлар

Вариант рақамлари (i)	Оптималлик мезонларининг ўлчовсиз катталиклари			Барча вариантлар бўйича жамлама қийматдаги ўлчовсиз мезонлар
	$f_{i=1j}$	$f_{i=2j}$	$f_{i=3j}$	
1	2	3	4	$5=2+3+4$
1	0	0,0714	-0,3548	-0,2834
2	0,4462	0,6071	-0,1613	0,8920
3	0,7846	0,6429	-0,7419	0,6855
4	0,1385	1,0	0	1,1385
5	0,2308	0,8571	-0,2581	0,8298
6	0,2923	0,2143	-0,2903	0,2163

7	0,5077	0,250	-1,0	-0,2423
8	0,8462	0,5714	-0,7097	0,7079
9	0,9538	0	-0,5806	0,3732
10	1,0	0,4643	-0,6129	0,8514

Жадвал маълумотлари шуни кўрсатадики, NPV , RI ва DQM омилларининг биргаликдаги таъсири асосида ҳисобланган натижалар ичида энг оптимали тўртинчи вариантдир.

Адолатли келишувчанлик усули. Бу усулнинг моҳияти шундан иборатки, $f_i=3j$ манфий сонли қийматга эга бўлмаслиги лозим. Бунинг учун инвестицион лойиҳанинг ушбу вариантыдаги мезоннинг сонли қийматига $const = 1$ қўшамиз.

Адолатли келишувчанлик усули бўйича ҳисоблашлар қуйидаги формула бўйича амалга оширилади:

$$f_j(X) = \prod_{i=1}^n f_{ij}(X_i) \rightarrow \max \quad (\forall j)$$

Ҳисоблаш натижалари 4.7.5-жадвалда келтирилган.

4.7.5-жадвал

Муқобил вариантлар бўйича ҳисобланган инвестицион лойиҳалар мезонларининг меъёрлаштирилган қиймати

Вариант рақамлари (j)	Оптималлик мезонларининг ўлчовсиз катталиклари			
	$f_{i=1j}$	$f_{i=2j}$	$f_{i=3j}$	$f_j(X)$
1	0	0,0714	0,6452	0
2	0,4462	0,6071	0,8387	0,2272

3	0,7846	0,6429	0,2581	0,1302
4	0,1385	1,0	1,0	0,1385
5	0,2308	0,8571	0,7419	0,1485
6	0,2923	0,2143	0,7097	0,0445
7	0,5077	0,250	0	0
8	0,8462	0,5714	0,2903	0,1404
9	0,9538	0	0,4194	0
10	1,0	0,4643	0,3871	0,1797

2-вариант.

$$(f_i = 3j) + (\text{const} = 1) = -0,3548 + 1 = 0,6452.$$

$$f_i = (X) = (f_{i=1j}) * (f_{i=2j}) * (f_{i=3j}) = 0 * 0,0714 * 0,6452 = 0.$$

Ҳисоблаш натижасидан кўриниб турибдики, «Адолатли келишувчанлик» усули қўлланилганда иқтисодий жиҳатдан энг самарали инвестицион лойиҳа – бу тўртинчи вариантдир.

Пиллакашлик корхоналарининг инвестицион лойиҳаси самарадорлигининг битта мезон асосида ҳисобланиши нотўғри натижалар олишга олиб келади. Шу сабабли, инвестицион лойиҳа самарадорлигини ҳисоблашда кўп мақсадли оптималлаштириш усулидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

4.8. Зарарсизлик нуқтаси

Корхонанинг ресурсларга бўлган эҳтиёжини оптималлаштиришда харажатлар билан даромадларнинг nisбатини таҳлил қилиш лозим.

Буни “Зарарсизлик таҳлили” ёрдамида амалга ошириш мумкин. Бу услубнинг моҳияти шундан иборатки, сотув ҳажмига сарфланган барча харажатлар сотиш даромадлари билан такқосланади.

Зарарсизлик таҳлилидан корхона тижорат фаолиятининг дастлабки босқичида фойдаланилиши мақсадга мувофиқ. Шу билан бир каторда, бу услубдан фойдаланишда бир қатор шартлар бажарилган бўлиши керак. Жумладан:

- барча харажатлар доимий ва ўзгарувчан харажатлар шаклида гуруҳланган бўлиши;
- барча ўзгарувчан харажатлар сотиш ҳажмига нисбатан туғри пропорционал (яъни сотиш ҳажми ошиши билан ўзгарувчан харажатларнинг ошиши) бўлиши;
- товарлар номенклатурасининг доимийлиги, товарларда нуксонларнинг бўлмаслиги;
- барча тизим бир маромда бўлиши;
- зарарсизлик таҳлили харажат ва даромадларни аниқ башоратларига асосланган бўлиши.

Зарарсизлик нуқтаси, бу – сотув ҳажмининг шундай қиймати бўлиб, унда барча харажатлар тенг жами даромадга, яъни корхона фойда олмайди ва зарар ҳам кўрмайди.

Зарарсизлик нуқтаси қуйидаги формула ёрдамида ҳисобланади:

$$\text{Зарарсизлик нуқтаси} = \frac{\text{Доимий харажатлар}}{\text{Салмоқли фойда}}$$

Бу ерда,

$$\text{Салмоқли фойда} = \frac{\text{Бир бирлик маҳсулотни сотиш баҳоси}}{\text{Бир бирлик маҳсулотнинг ўзгарувчан харажатлари}}$$

1-мисол.

Шойи тукув корхонасида доимий харажатлар 2000000 сўм, бир бирлик маҳсулотни сотиш баҳоси

5000 сўм, бир бирлик маҳсулотнинг ўзгарувчан харажатлари 3000 сўм. Зарарсизлик нуқтасини аниқлаймиз.

Салмоқли фойда = $5000 - 3000 = 2000$ сўм/бир бирликда.

Бунда, Зарарсизлик нуқтаси = $2000000 / 2000 = 1000$ бирлик.

Демак, 1000 бирлик маҳсулот сотув ҳажмидаги барча харажатлар = доимий харажатлар + ўзгарувчан харажатлар = $2000000 + (3000 * 1000) = 5000000$ сўм, жами даромадлар = $5000 * 1000 = 5000000$ сўм, яъни корхона 1000 бирлик маҳсулотни сотганда фойда олмайди ҳамда зарар ҳам кўрмайди.

Корхонанинг маҳсулотни сотиш ҳажми зарарсизлик нуқтасидан ошса, корхона фойда олади, акс ҳолда зарар кўради.

Корхонанинг фойда олиши ёки зарар кўриши куйидаги формула билан ҳисобланади.

Фойда (зарар) =	$\left(\begin{array}{cc} \text{маҳсулотни} & \text{зарарсизлик} \\ \text{сотиш} & - & \text{нуқтаси} \\ \text{ҳажми} & & \end{array} \right) * \begin{array}{c} \text{салмоқли} \\ \text{фойда} \end{array}$
--------------------	---

2-мисол.

Шойи туқув корхонасининг маҳсулот сотиш ҳажми (мисол 1 маълумотлари) 800 бирлик. Корхонани фойда ёки зарар кўришини ҳисоблаймиз.

Фойда (зарар) = $(800 - 1000) * 2000 = -4000000$ сўм < 0

Бу зарар кўриш қийматини белгилайди.

Зарарсизлик таҳлили харажатлар, даромадлар ва сотиш ҳажми туғрисидаги маълумотлар асосида олиб борилади.

Сезгирлик таҳлили зарарсизлик таҳлиliga таъсир этувчи барча омилларни ҳисобга олиш имконини беради.

Сезгирлик таҳлили қуйидагиларнинг ўзгаришини баҳолашда фойдаланилади:

- доимий харажатлар;
- маҳсулот бирлиги сотиш баҳоси;
- маҳсулот бирлигига ўзгарувчан харажатлар;
- маҳсулот сотиш ҳажми.

3-мисол.

*Мисол 1*ни жавоби қандай ўзгаради, агар:

- 1) доимий харажатлар – 2500000 сўм;
- 2) маҳсулот бирлиги сотиш баҳоси – 4000 сўм;
- 3) маҳсулот бирлиги ўзгарувчан харажатлар – 2500 сўм?

1. *Зарарсизлик нуқтаси* = (доимий харажатлар)/
/(салмоқли фойда) = $2500000/20000 = 1250$ бирлик;

2. *Салмоқли фойда* = маҳсулот бирлиги сотиш баҳоси – маҳсулот бирлиги ўзгарувчан харажати =
= $4000 - 3000 = 1000$ сўм/бир бирлик.

Зарарсизлик нуқтаси = $2000000/1000 = 2000$ бирлик;

3. *Салмоқли фойда* = маҳсулот бирлиги баҳоси – маҳсулот бирлигига ўзгарувчан харажатлар = $5000 - 2500 = 2500$ сўм/бир бирлик. Шунда, *Зарарсизлик нуқтаси* = $2000000/2500 = 800$ бирлик.

Сезгирлик таҳлилини электрон жадваллар ёрдамида, жумладан, *Microsoft Office Excell* пакети ёрдамида амалга ошириш жуда қулай.

Мустақил иш учун топшириқ

1-2-топшириқ.

Шойи тукув корхонасида доимий харажатлар a сўм, бир бирлик маҳсулотни сотиш баҳоси f сўм, бир бирлик маҳсулотнинг ўзгарувчан харажатлари g сўм.

1. *Зарарсизлик нуқтасини* аниқланг.

2. Шойи тўқув корхонасини маҳсулот сотиш ҳажми n бирлик. Корхонанинг фойда ёки зарар кўришини ҳисобланг.

$T/p.$	a	g	f	n
1	2200000	4700	6000	6000
2	2700000	3800	5000	5000
3	2800000	5900	7000	7000
4	2900000	6500	8000	8000
5	2250000	7600	9000	9000
6	2400000	1900	3000	3000
7	2600000	2700	4500	4500
8	2350000	1200	2500	2500
9	2650000	6700	8500	8500
10	2750000	5600	7500	7500
11	2200000	4800	6000	6000
12	2700000	3900	5000	5000
13	2800000	6000	7000	7000
14	2900000	6600	8000	8000
15	2250000	7700	9000	9000
16	2400000	2000	3000	3000
17	2600000	2800	4500	4500
18	2350000	1300	2500	2500
19	2650000	6800	8500	8500
20	2750000	5700	7500	7500

Тест топшириги

1. **Инвестицион лойиҳани молиялаштиришнинг қарзга олинган манбаси бу...**
  - А. Ипотека ссудалари
  - Б. Хукумат кафолати остидаги хорижий инвестициялар ва кредитлар
  - С. Давлат бюджети маблағлари ва бюджетдан ташқари фонд маблағлари
  - Д. Облигация, бюджетдан ташқари фондлардан олинган кредитлар, банк кредитлари

2. **Алоҳида бир мамлакатнинг иқтисодий, ижтимоий ва экологик ҳолатига таъсир этувчи инвестицион лойиҳа қандай номланади?**
  - А. Минтақавий лойиҳа
  - Б. Умумжаҳон лойиҳа
  - С. Глобал лойиҳа
  - Д. Локал лойиҳа

3. **Лойиҳавий молиялаштиришнинг қандай турлари мавжуд?**
  - А. Ўз-ўзини молиялаш, параллел молиялаш
  - Б. Параллел молиялаш, босқичма-босқич молиялаштириш
  - С. Рискли молиялаш, кредит эвазига молиялаштириш
  - Д. Лизинг ва венчурли молиялаштириш

4. **Қуйида келтирилганлардан қайси бири лойиҳаларни ўз маблағлари эвазига молиялаштириш манбаси бўла олмайди?**
  - А. Амортизация ажратмаси
  - Б. Узок муддатли кредитлар

- С. Соф фойда
Д. Таксимланмаган фойда
- 5. Лойиҳаларни молиялаштиришнинг қайси усули унинг ўз капиталини ташкил этади?**
А. Корхона устав капиталида аҳолининг таъсис бадаллари
Б. Тижорат банки кредитлари
С. Лизинг беручининг лизинг қарзи
Д. Нобюджет фондлар маблағлари
- 6. Инвестиция лойиҳаларини кредитлаш бу...**
А. Инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришнинг бир усули
Б. Инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришнинг манбаи
С. Корхонанинг қарз маблағлари
Д. Корхонанинг жалб қилинган маблағлари
- 7. Инвестицияларни лойиҳавий молиялаштириш бу ...**
А. Аниқ олинган лойиҳалар буйича молиялаштириш
Б. Инвестицияларни молиялаштиришнинг аниқ шакли
С. Узоқ муддатли кредитлаш
Д. Рискларни лойиҳа иштирокчилари ўртасида таксимлаган ҳолдаги молиялаштириш
- 8. Инвестиция лойиҳасининг ишчи капитали деганда нимани тушунаси?**
А. Моддий захиралар ва ишчиларнинг меҳнат ҳақи билан боғлиқ харажатлар
Б. Ишчиларнинг меҳнати учун туловлар
С. Асосий фондларни капитал таъмирлаш харажатлари
Д. Корхонанинг ишчи ходимларини сақлаш билан боғлиқ барча харажатлар

- 10. Инвестиция лойиҳаларини техник-иқтисодий асослашда қандай тадбирлар амалга оширилади?**
- А. Талаб ва таклиф башоратларини ҳисобга олган ҳолда маҳсулотлар бозорини баҳолаш
  - Б. Хом ашёларни башорат қилиш орқали захира ресурсларидан фойдаланганликни баҳолаш
  - С. Объект манзилгоҳи, инфраструктурани баҳолаш
  - Д. Технологик қарорларни танлаш, лойиҳанинг самарадорлиги ва ҳаётийлигини баҳолаш

“Блиц-сўров” саволлари

- 1. Инвестицион лойиҳа тушунчаси нима?
- 2. Инвестицион лойиҳалар қандай таснифланади?
- 3. Инвестицион лойиҳалар қандай хусусиятларига кўра таснифланади?
- 4. Корхона иқтисодий самарадорлигини таъминлашга доир инвестицион лойиҳалар таркиби нималардан иборат?
- 5. Молиялаштириш манбаларига кўра инвестицион лойиҳалар қандай гуруҳларга бўлинади?
- 6. Инвестицион лойиҳаларнинг таркибий қисми нималардан иборат?

«Ақлий ҳужум» усулидан фойдаланиш учун саволлар

- 1. Лойиҳавий молиялаштириш босқичлари.
- 2. Лойиҳаларнинг техник экспертизаси.
- 3. Лойиҳаларнинг иқтисодий таҳлили.
- 4. Лойиҳаларнинг молиявий таҳлили.
- 5. Инвестициянинг қопланиш муддати.

Адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Йирик инвестиция лойиҳаларини экспертизадан ўтказиш бюросида мақсадли дастурлар, концепциялар ва инвестиция лойиҳаларини экспертизадан ўтказиш ва тавсиялар тайёрлаш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида»ги 91-сон Қарори, 2006 йил 22 май, 91-сон. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й. 20-21 (208-209) – сон.
2. Джонс Эрнест. Деловые финансы: Пер. с англ. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 1998. – 654 с.
3. Жўраев А.С., Хўжамкулов Д.Ю., Маматов Б.С. Инвестиция лойиҳалари таҳлили; Акад. М.Шарифхўжаев таҳрири остида. – Т.: «Шарқ», 2003. – 256-б.
4. Кочетков И.А., Никешин С.Н., Рудаков Ю.П. и др. Управление проектами (зарубежный опыт). – СПб.: «ДваТри», 1993. – 458 с.
5. Ғуломов С.С. Инвестицияларнинг лойиҳавий таҳлили. – Т.: «Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси», 1998.
6. Маҳмудов Н.М., Маджидов Ш.А. Ипакчилик тармоғида инвестицион фаолиятнинг самарадорлигини ошириш. Монография. – Т.: «Fan va texnologiya» нашриёти, 2009 – 166 бет.

V БОБ.

ИНВЕСТИЦИОН ЛОЙИХАНИ МОЛИЯЛАШТИРИШ МАНБАСИ ВА ТАРТИБЛАРИ

5.1. Молиялаштириш манбалари ва уларнинг тузилиши

Бозор иктисодиёти шароитида мулкдан фойдаланиш ва унга эгалик қилишнинг ўзига хос бўлган «лизинг» кўриниши жадаллик билан ривожланиб бормоқда.

Лизинг тушунчаси инглизча «leasing» сўзининг тўғридан-тўғри талаффуз шакли бўлиб, асоси «lease» яъни ўзбекча «ижара» ёки «ижарага бериш» сўзларига тўғри келади. Шу нуқтаи назардан, аксарият ҳолларда лизингга ижара хусусиятидан келиб чиққан ҳолда таъриф берилади. Шундай ҳолатни Ўзбекистон Республикасининг 1999 йил 14 апрелда қабул қилинган «Лизинг тўғрисида»ги Қонунида ҳам кузатиш мумкин. Мазкур Қонуннинг 2-моддасида лизинг тушунчасига қуйидагича таъриф берилган: «Лизинг (молиявий ижара) ижара муносабатларининг алоҳида тури бўлиб, унда бир тараф (лизинг берувчи) иккинчи тарафнинг (лизинг олувчининг) топширигига биноан учинчи тарафдан (сотувчидан) лизинг шартномасида шартлашилган мол-мулкни (лизинг объектини) мулк килиб сотиб олади ва уни шу шартномада белгиланган шартларда ҳақ эвазига эгалик қилиш ва фойдаланиш учун лизинг олувчига ўн икки ойдан ортиқ муддатга беради».

Юқоридаги Қонунда лизинг муносабатларида учта томон қатнашиши мажбурлиги белгилаб қўйилапти. Бу ҳолат соҳага бағишланган бошқа илмий адабиётларда ҳам учраб, лизинг муносабатларида «учта ва ундан ортиқ субъект қатнашади: ускуналарни етказиб берувчи, лизинг (молия) компаниялари ва фойдаланувчилар» таъриридаги таърифлар сифатида лизинг моҳияти ёритилади. Аммо бугунги кунда хорижий мамлакатларда кенг қўлланилаётган лизинг турларини таҳлил қиладиган бўлсак, уларнинг ҳаммасида ҳам учта томон иштирок этмаслигининг гувоҳи бўлиш мумкин. Масалан, қайтарма лизингни оладиган бўлсак, унда икки томон иштирок этади. Ана шундай ҳолатда айланма маблағларга муҳтожлик сезган корхона ва маблағ таъминотчиси (молия ташкилоти, яъни лизинг берувчи) иштирок этади. Корхона ўз мулкнинг талаб қилинадиган айланма маблағ суммасига тенг қисмини лизинг берувчига шартнома асосида беради. Натижада корхона айланма маблағга эга бўлиш орқали ишлаб чиқариш фаолиятини ривожлантиришга эришади ва шартноманинг амал қилиш муддати тугагандан сўнг лизинг берувчидан мулкни сотиб олиш ҳуқуқига эга бўлади. Бу эса юқоридаги таърифга кўра лизингнинг бундай, яъни икки хўжалик субъекти ўртасида амалга оширилиши мумкин бўлган тури четлаб ўтилади ганидан далолат беради, дейиш мумкин.

Лизинг иқтисодий атамасига баҳо бериш учун, энг аввало, унинг иқтисодий моҳиятини тўғри тушуниш талаб этилади.

Лизинг ўзининг иқтисодий моҳиятига кўра, тўғридан-тўғри инвестицияга хосдир, яъни лизинг муносабатларида фақатгина хўжалик субъектлари фаол қатнашиб, бевосита давлат аралашуви талаб этилмайди. Унга кўра, лизинг олувчи маҳсулот ва хизматлар ишлаб чиқаришни ташкил этиш жараёнида

кўрсатган хизматлари учун лизинг берувчига пул ёки моддий кўринишда инвестиция харажатларини ва мукофот пули тўлайди. Шу жиҳатдан лизинг тадбиркорлик фаолиятининг бир кўринишидир.

Лизинг фаолияти ўзида маълум муддат фойдаланилмай турган ёки жалб қилинган молиявий ресурсларни инвестициялашни гавдалантириб, молиявий ижара (лизинг) лизинг берувчи шартли мулккий шартнома асосида ишлаб чиқарувчи мулкка эга бўлиш ва бу мулкни лизинг олувчига тадбиркорлик мақсадида вақтинчалик тўлов шarti асосида тақдим этишни ифодалайди. Лизинг берувчи ишлаб чиқарувчига тақдим этиладиган мулкни ўз маблағлари ёки жалб қилинган маблағлар ҳисобига молиялаштириши мумкин. Бу Ўзбекистон Республикасининг 1999 йил 14 апрелда қабул қилинган «Лизинг тўғрисида»ги Қонунининг 8-моддасида ҳам ўз ифодасини топган.

Лизинг шартномасида кўрсатилган муддат давомида мулк лизинг берувчининг мулккий ҳуқуқи остида бўлади. Лизинг олувчи эса ундан вақтинчалик фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлади. Бу жараён шартномада кўрсатилган пул маблағи лизинг олувчи томонидан тўлиқ тўланган ёки шартнома шартлари бажарилгунга қадар давом этади. Амалдаги қонунчиликда ҳам «лизинг объектига бўлган мулк ҳуқуқи лизинг олувчи томонидан сотиб олингунга қадар лизинг берувчига тегишлидир» деб белгилаб қўйилган.

Лизинг шартномаси тугагач, лизинг олувчи келишилган нарх (тўлов) ҳисобига лизинг объектига эга бўлиши, лизинг шартномаси муддатини узайтиришга эришиши ёки уни эгасига қайтариши мумкин.

Одатда, лизинг муносабатларида учта томон, яъни лизинг берувчи, лизинг олувчи ва мулкни сотувчи (етказиб берувчи) иштироки кўзда тутилади. Баъзи

ҳолатларда улар сони қисқариши ёки аксинча, кўпайиши мумкин. Масалан, сотувчи ва лизинг берувчи ёки сотувчи ва лизинг оловчи бир шахс бўлганда, лизинг муносабатлари иштирокчилари сони иккитани, йирик миқдордаги инвестицияни жалб қилишни талаб этадиган лойиҳаларни амалга оширишда эса молиявий манбаларга эга бўлган (банклар, суғурта компаниялари, инвестицион фондлар ва ҳоказо) хўжалик субъектларини жалб қилиш ҳисобига лизинг берувчилар сони кўпайиши натижасида лизинг муносабатлари иштирокчилари сони бир қанчани ташкил этиши мумкин.

Аксарият адабиётларда лизингга ижара шакли сифатида таъриф берилади. Масалан, «лизинг деганда кўчар ва кўчмас объектларга эгалик қилишнинг алоҳида ижара муносабатларига асосланган тадбиркорликни ривожлантиришга қаратилган иктисодий-ҳуқуқий, шу жумладан, кредит-молиявий муносабатлар мажмуи ва мулкӣ ҳуқуқларнинг йиғиндиси тушунмоқ керак», «лизинг – молия-кредит муносабатларининг шаклларида бири бўлиб, корхоналар томонидан машина, асбоб-ускуна ва шунга ўхшашларни узоқ муддатли ижарага олинишини англатади» ёки «лизинг ижара муносабатларининг алоҳида шакли» кабилар. Аммо улар ўртасида фарқ қилувчи жиҳатлар тўлиқ очиб берилмаган. Шундан келиб чиққан ҳолда, «лизинг» ва «ижара» муносабатлари ўртасида фарқни очиб бериш юзасидан шахсий фикрларимизни баён қиламиз.

Ижара муносабатлари мулк эгаси ва ижарага оловчи ўртасида амал қилиб, мулкдан фойдаланиш билан боғлиқ асосий масъулият ижарага оловчи зиммасига юклатилади. Лизинг муносабатларида эса ижарадан фарқли ўлароқ, лизинг оловчи лизинг берувчига нисбатан пассив роль ўйнайди. Сотувчи эса мустақил фаолият кўрсатиш ҳуқуқига эга бўл-

майди, яъни у мулкни бевосита шартномада кўрсатилган манзилга (лизинг олувчига) етказиб бериш билан шуғулланади.

Ижара муносабатларида ижарага берувчи ижарачи олдида мулкдан фойдаланишга тўсқинлик қилувчи барча камчиликлар юзасидан жавобгарликни шартнома бўйича ўз зиммасига олишга мажбур бўлса, лизинг муносабатларида эса лизинг берувчи лизинг олувчи олдида лизингга берилган мулк нуқсонлари, ундан фойдаланиш жараёнида кишиларнинг соғлиғи ва ҳаётига етказилиши мумкин бўлган зиёнлар учун лизинг олувчи ва сотувчи олдида жавобгар эмас. Фақатгина объект лизинг берувчи томонидан ёки унинг тавсиясига кўра танланган вазиятларда лизинг олувчига етган зарарни қоплаш лизинг берувчи зиммасига тушиши мумкин. Лизинг берувчи лизингга берилаётган мулкда кузатилиши мумкин бўлган носозликни бартараф қилиш юзасидан жавобгарликни ишлаб чиқарувчи (сотувчи)га юклашга ҳаракат қилади. Бу, ўз навбатида, лизинг олувчига қабул қилиб олинган мулкда носозлик кузатилган вақтда тўғридан-тўғри ишлаб чиқарувчига талабнома билан мурожаат қилиш имкониятини яратади. Халқаро тажрибадан келиб чиқиб, мулкни таъмирлаш ва унга техник хизмат кўрсатиш билан боғлиқ масъулият шартнома шартларига асосан, лизинг берувчи, лизинг олувчи ёки сотувчи зиммасига юклатилиши мумкин.

Шунга қарамасдан лизинг шартномасида кўзда тутилган муддатда объект лизинг берувчи мулккий ҳукуки остида бўлиб, лизинг олувчи эса ижарадан фарқли ўлароқ, лизинг берувчи олдидаги тўлов интизомини тўлиқ адо этиш орқали мулккий ҳукук билан боғлиқ бўлган мажбуриятларни ўз зиммасига олади. Ижара муносабатларида барча хавф-хатар ижарага берувчи зиммасида бўлиб, ижарага олувчи ихтиёрий вақтда шартномани бекор қилиши мумкин.

Лизинг муносабатларида эса лизинг шартномасини муддатидан олдин бекор қилиш лизинг олувчи томонидан шартнома шартлари тўлиқ бажарилмаганлиги муносабати билан лизинг берувчи ёки аксинча, лизинг олувчи томонидан талаб қилинган тақдирда, иккинчи томон лизинг тўловини ҳамда шу билан бирга, баъзи ҳолларда жарима тўлашга ҳам мажбур бўлади.

Умуман олганда, лизинг ижарага нисбатан кенг тушунча бўлиб, ҳужалик юритувчи субъектлар масъулиятини кенгайтириш ва ишлаб чиқаришни ривожлантиришга қаратилган замонавий тадбиркорлик фаолияти кўринишидир.

Иқтисодий нуқтаи назардан, лизинг ва мулк сотиб олиш учун фойдаланиладиган кредит муносабатлари ўртасида ҳам ўхшашликлар мавжуд. Лизингга «кўчар ва кўчмас асбоб-ускуналарни ижарага бериш шартномасида унинг ижарачига сотилиши мумкинлигини кўзда тутувчи профессионал кредитнинг бир шаклидир» кўринишида берилган таъриф фикримиз тасдиғидир.

Асосий фондлар кредит ресурслари ҳисобига сотиб олинганда, кредитор (қарздор ёки тадбиркор) қарзни узиш учун ўрнатилган муддатда белгиланган миқдордаги пул маблағини тўлаб боради. Мавжуд ҳолатда банк кредит маблағининг қайтарилишини таъминлашнинг кафолати сифатида кредитор томонидан кредит мажбуриятлари тўлиқ бажарилгунга қадар мулккий ҳуқуқни тўлиқ ўзида ушлаб туради. Бундан ташқари, банк кредит қайтарилмаслик хавфини қисқартириш мақсадида сотиб олинаётган мулкни кредит суммасининг тўлиқ қийматида қабул қилмайди (асосан, умумий кредит суммасининг 80 фоизи миқдориди ҳисобга олади). Лизинг муносабатларида ҳам лизинг олувчи томонидан лизинг шартномасида кўзда тутилган шартлар тўлиқ бажарил

рилгунга қадар мулкӣ ҳуқуқ лизинг берувчида сақлаб қолинади. Лизинг ва кредит муносабатлари ўртасидаги мавжуд ўхшашлик лизингнинг молиявий турига хосдир. Шунинг эътиборга олган ҳолда, лизингга баъзи манбаларда «банк кредити ёки унинг шакли» сифатида баҳо берилади. Шундай таърифлардан бири қуйидагича баён этилган: «Лизинг – машина, асбоб-ускуна, транспорт воситалари, ишлаб чиқариш иншоотларини ижарага берувчида мулкӣ ҳуқуқ сақланишини кўзда тутувчи узок муддатли ижарага беришнинг янги махсус шакли бўлиб, капитал қўйилмаларини молиялаштириш банк кредитининг муқобил шаклидир».

Замонавий лизинг хизматлари бозори лизингнинг кўплаб турларини, уларни амалга ошириш юзасидан турли хилдаги шартномалар ва лизинг операцияларини тартибга солишга қаратилган меъёрий-ҳуқуқӣ ҳужжатларни ўзида акс эттиради.

Лизингнинг муҳим турларидан бири *молиявий* лизинг бўлиб, у лизинг шартномаси даврида мулк (амортизация) қийматининг тўлиқ ёки асосий қисми тўланишини кўзда тутаяди. Бу асосан, мулкнинг лизинг олувчига ўтиши (агар шартномада бошқа мақсадлар кўзда тутилмаган бўлса) ва лизинг берувчи эса мавжуд молиявий операциядан фойда олишини назарда тутаяди.

Лизингнинг *тезкор* (оператив) тури эса бир марталик лизинг шартномаси билан мулкнинг лизинг олувчига ўтишини таъминламайди ва лизинг берувчининг мулкка эгалик қилиш билан боғлиқ барча харажатларини қоплаш имкониятини бермайди, яъни мулк қийматини тўлиқ шакллантириш ва маълум миқдордаги даромадга эга бўлиш учун лизингга берувчи мулкни бир неча бор ижарага бериши лозим бўлади. Ўз навбатида, «лизинг компанияси тезкор лизингда мулкни олар экан, ундан аниқ ким

фойдаланишини билмайди, шунинг учун у лизинг мулки бозорининг конъюнктурасини яхши билиши керак».

Тезкор лизинг шартномаси мулкнинг жисмоний эскиришига нисбатан қисқа муддатга тузилиб, лизинг олувчи ихтиёрий муддат шартномани тўхтатиш юзасидан таклиф киритиш имкониятига эга бўлади. Мулк юзасидан асосий жавобгарлик лизинг берувчида бўлиб, унинг ишга яроқлилигини таъминлаб туриши талаб этилади. Бу лизинг туловларининг молиявий лизингга нисбатан анча юқори бўлишини таъминлайди. «Тезкор лизинг объекти ҳисобланувчи мулкни лизинг компанияларининг ўзи суғурталаб, таъмирлаш масалалари билан шуғулланади».

Бугунги кунда жаҳон амалиётида лизинг операцияларининг умумий инвестициялардаги улуши пастлиги (ўртача 15 фоиз) сақланиб қолаётган бўлиб, нисбатан юқори кўрсаткичлар бир қатор ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларга тўғри келади. Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги мамлакатларида эса унинг улуши жуда пастлигича сақланиб қолмоқда.

Лизингнинг мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришдаги ўрнига баҳо бериш учун, энг аввало, мавжуд муносабатларнинг ривожланишини тақозо қилган омиллар моҳиятини атрофлича таҳлил қилиш зарур.

Лизинг – мулкка эгалик қилиш билангина чекланишдан эмас, балки ундан самарали фойдаланишдан иборат эканлигини ҳам исботлаб келмоқда.

Лизингнинг туб моҳияти мулккий ҳуқуқ, капитал, ишлаб чиқариш воситалари ва ишчи кучи каби ишлаб чиқариш муносабатларини уйғунлаштиришга қаратилган. Шу билан бирга, мулкдордан мулккий ҳуқуқ босқичма-босқич ундан фойдаланувчига ўтиб бориши ёки мавжуд фаолият даврида мулк субъекти ўзгариши лизинг муносабатларининг ўзига

хослигидан далолат беради. Яъни лизинг муносабатлари жараёнида лизинг олувчи ўз маблағи ва меҳнاتини асосий фондларнинг сифат ва сон жиҳатидан яхшиланишига қаратиши оқибатида фойдаланувчидан эгалик қилувчига айланиш имкониятига эга бўлади. У, ўз навбатида, тадбиркор – меҳнаткаш – мулкдор сифатида намоён бўлади.

Давлат инвестицион қўйилмалари, кредит ресурслари ва хорижий инвестициялар у ёки бу фаолият соҳаси, мулкчилик шаклини устун санаб, имтиёзли шартлар жорий қилишни кўзда тутса, лизинг муносабатлари учун эса уларнинг барчаси бир хил мавқега эга.

Умуман олганда, лизингнинг иқтисодий-ижтимоий моҳияти мулкий муносабат, ҳамкорликдаги иқтисодий фаолият ва мулкий ҳуқуқ ўзгаришининг ҳаётда ўз ифодасини топиши билан баҳоланади, дейиш мумкин.

Лизингнинг ишлаб чиқариш функцияси фан-техника жадал ривожланиб бораётган бир шароитда тез фурсатларда маънавий эскириши мумкин бўлган асбоб-ускуналар сотиб олиш ҳисобига эмас, балки нисбатан қисқа муддатда вақтинчалик фойдаланиш шарти асосида ишлаб чиқариш фаолиятини ташкил этишда намоён бўлади.

Бу ишлаб чиқаришни техник жиҳатдан қуроллантиришнинг самарали усули бўлиш билан бирга, фан-техниканинг охириги ютуқларидан манфаатдор бўлишни таъминлайди. Шу билан бирга, лизинг олувчи ишлаб чиқарувчи ёки лизинг берувчи томонидан техник хизмат кўрсатиш, суғурта қилиш, хом ашё билан таъминлаш, ишчи кучи малақасини ошириш каби қатор хизматлардан ҳам фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлади.

Лизинг асбоб-ускуналар ишлаб чиқарувчилар учун янги бозорлар очиш имкониятини беради. Агар

бугунги кунда фан-техниканинг сўнгги ютуқлари асосида тайёрланган машина ва асбоб-ускуналар анча қиммат ҳисобланиб, уларнинг, асосан, ривожланаётган, ривожланиш даражаси паст бўлган (ёки сотиб олиш имконияти чекланган) ҳудудлар ишлаб чиқариши учун талаб қилинишини эътиборга оладиган бўлсак, лизинг фаолияти имкониятларини юқори баҳолаш мумкин.

Лизинг фаолиятини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари 2006 йилда ҳам давом эттирилиб, 2006 йил 17 апрелдаги «Ўзбекистон Республикасида 2006–2010 йилларда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантиришни жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 325-сонли қарори қабул қилинди. Унга кўра, 2006 йил 1 апрелдан бошлаб лизинг хизмати курсатаётган юридик шахслар уч йил муддатга даромад (фойда) солиғи тулашдан озод қилинган.

Амалга оширилган лизинг операциялари тарқибини таҳлил қиладиган бўлсак, асосий улушни қишлоқ хўжалик техникалари ташкил қилганлигини куришимиз мумкин (5.1.1-жадвал).

Демак, республикада амалга оширилаётган лизинг операцияларининг катта қисми қишлоқ хўжалик техникалари сотиб олишни молиялаштиришга қаратаётган бўлиб, «Ўзқишлоқхўжаликماشлизинг» акциядорлик лизинг компанияси асосий улушга эга.

Лизинг операцияларининг ривожланишида солиқ ва амортизация ажратмаларидан бериладиган имтиёзлар муҳим аҳамият касб этиб, улардан фойдаланиш куйидаги бир қанча хусусиятларга эга:

- лизингга олинган мулкнинг шартнома келишувига кўра лизинг олувчи ёки лизинг берувчи балансида акс этиши;

5.1.1-жадвал

Ўзбекистон Республикасида 2010–2012 йилларда
лизингга берилган мулклар таркиби

млн. АҚШ доллари

Соҳалар буйича асбоб- ускуналар	2010 йил		2011 йил		2012 йил	
	лизинг битим- лари сони	сум- ма	лизинг битим- лари сони	сум- ма	лизинг битим- лари сони	сум- ма
Енгил саноат	26	540	4	2152	38	5626
Полиг- рафия саноати	5	940	9	3301	30	3619
Компью- тер ва оргтех- никалар	52	756	36	1307	28	953
Қишлоқ хўжалиги	2493	30527	3422	46157	5022	61337
Юк автотранс- порти	2	221	10	888	24	1700
Пассажир автотранс- порти	80	1552	242	5489	274	7019
Кучмас мулк	16	2702	38	2352	49	8917
Бошқалар	12	426	33	1356	47	8222
Жами:	2686	37664	3794	63002	5512	97393

• лизинг туловларининг ишлаб чиқариладиган маҳсулот ва кўрсатиладиган хизматлар таннархига киритилиб, солиққа тортиладиган базадан чегирилиши;

- тезлаштирилган амортизация усулини қўллаш имкониятининг берилиши;
- лизинг берувчилар даромади (фойдаси)ни имтиёзли солиққа тортиш тизимининг амал қилиши.

Республикамиз лизинг бозорида 2012 йилга қадар фаолият кўрсатувчи юридик шахсларнинг ҳаммаси ҳам лизинг фаолияти билан шуғулланишда давлат томонидан тақдим этилган солиқ имтиёзларидан бир хилда фойдаланиш имкониятига эга эмас эдилар. Вазирлар Маҳкамаси томонидан 2004 йил 26 апрелда қабул қилинган «Лизинг хизматини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 199-сонли қарорда белгиланган солиқ имтиёзларидан умум-белгиланган солиқларни тўловчи корхоналар фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлиб, ягона солиқ тўловчи ҳужалик субъектлари ундан маҳрум эди. Чунки қонун ҳужжатлари ягона солиқ тўловчи ҳужалик субъектлари учун мол-мулк солиғини тўлаш ва тезлаштирилган амортизация усулини қўллаш имкониятини бермасди. Ушбу ҳолат ягона солиқ тўловчи ҳужалик субъектларининг лизинг операцияларида фаол иштирокини таъминлаш мақсадида ягона солиқ ставкасини лизинг тўловини амалга ошириш муддатида маълум миқдорга қисқартириш бўйича ҳуқуқий-меъёрий ҳужжат қабул қилишни талаб этар эди. Мавжуд муаммо Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 14 мартдаги «Ишлаб чиқаришни модернизациялаш, техник ва технологик қайта жиҳозлашни рағбатлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-3860 сонли Фармони билан ўз ечимини топди.

Юқорида санаб ўтилган омилларни республика-миз лизинг бозори амалиётига жорий этиш орқали лизинг фаолиятининг ривожланишига, унинг кўлами кенгайишига, корхоналарда ишлаб чиқаришнинг ривожланишига ва янги техника-технологияларни иш-

лаб чиқаришга жорий қилиш цикли қисқаришига эришиш мумкин, деб ҳисоблаймиз.

Лизингнинг *ижтимоий аҳамияти* – давлат мулки хусусийлашаётган бир шароитда унинг маълум қисмига эгалик қилиш, қайта жиҳозлаш, ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш, тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш, саноат ишлаб чиқаришини ривожлантириш, меҳнат бозорида ишчи кучи таклифи талабга нисбатан бир неча бор ортиб кетган шароитда унинг тартибланишига қўмаклашиш, импорт ўрнини босувчи ва экспортга йўналтирилган маҳсулотлар ишлаб чиқарилишини таъминлашда намоён бўлади.

Сиёсий аҳамияти эса ўрта мулкдорлар қатлами шаклланиши, моддий таъминот яхшиланиши натижасида амалга ошириладиган ислохотлардан мамнуният ҳиссининг кучайиши билан боғлиқдир.

5.2. Лизинг тўловлари суммасини аниқлаш

Лизинг тўлови – лизинг лойиҳаси молиявий қисмининг ялпи умумлашган кўриниши бўлиб, лизинг берувчи учун фаолиятни амалга ошириш билан боғлиқ (лизинг объектини сотиб олиш, етказиб бериш, ишга яроқлилигини таъминлаш каби) харажатларни қоплаш ва даромад олиш имкониятини аниқловчи ҳамда лизинг олувчи олиши мумкин бўлган (ёки олган) даромаднинг бир қисмини қайта тақсимловчи молиявий кўрсаткичдир.

Лизинг берувчи ва олувчининг лизинг тўловлари таркиби бир-биридан фарқланади. Лизинг берувчининг лизинг тўлови таркиби 2004 йил 14 апрелда қабул қилинган «Лизинг тўғрисида»ги Қонуннинг 22-моддасига асосан аниқланади. Лизинг тўловини иккисодчи олим Юлдашев М.А. қуйидаги формула ёрдамида ҳисоблашни таклиф этади.

$$L_m = L_{cx} + K_m + L_{eb} + L_{яx} + L_{бо}$$

L_{cx} – лизинг объектини сотиб олиш харажатлари;
 K_m – кредит ресурсларидан фойдаланиш билан боғлиқ тўлов;

L_{eb} – лизинг объектини етказиб бериш харажатлари;

$L_{яx}$ – лизинг объектини ярокли ҳолда ушлаб туриш билан боғлиқ бўлган харажатлар;

$L_{бо}$ – лизинг берувчи даромади.

Лизинг олувчининг лизинг тўлови таркибини эса қуйидаги формула кўринишида ифодалаш мумкин:

$$L_m = A_a + K_{рm} + L_{xm} + M_n + C_m$$

A_a – амортизация ажратмалари миқдори;

$K_{рm}$ – кредит ресурсларидан фойдаланганлик учун тўлов;

L_{xm} – қўшимча хизматлар учун тўлов;

M_n – лизингга берувчи оладиган мукофот пули;

C_m – суғурта тўлови.

Юқорида лизинг берувчи ва лизинг олувчининг лизинг тўловлари таркибини формула кўринишида ифодалашда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 28 августдаги ПФ–3122 сонли «Лизинг фаолиятини ривожлантиришни янада рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги фармони билан лизинг тўловлари қўшилган қиймат солиғидан, лизинг объекти божхона божидан ва мол-мулк солиғидан озод қилинганлиги боис мазкур жиҳатлар эътиборга олинмади.

Ушбу Фармонда берилган имтиёزلарни эътиборга олмаганда, лизинг тўлови қиймати қуйидагиларни ўз ичига олади:

$$L_{\text{тк}} = A_{\text{к}} + K_{\text{т}} + L_{\text{бкт}} + L_{\text{бх}} + K_{\text{кс}}$$

$A_{\text{к}}$ – амортизация ажратмалари қиймати;

$K_{\text{т}}$ – кредит ресурсларидан фойдаланиш билан боғлиқ тўлов;

$L_{\text{бкт}}$ – лизинг берувчининг комиссиян тўлови (маржаси) миқдори;

$L_{\text{бх}}$ – лизинг берувчининг бошқа харажатлари;

$K_{\text{кс}}$ – қўшилган қиймат солиғи.

Лизинг тўловларини мулкка эгалик қилиш ҳуқуқини берувчи мулк олди-сотдисининг иктисодий шаклларида бири сифатида эътироф этиш мумкин. Лизинг берувчи мулкни лизингга бераётганда унинг қиймати қўшимча даромад билан белгиланган фоизлар шаклида қайтиб келишини мақсад қилади.

Масалан, кишлоқ хўжалик машинаси лизинг асосида берилганда, лизинг тўлови қуйидаги тартибда ҳисобланади: лизинг компанияси томонидан умумий қиймати ўртача 18 млн. сўм бўлган кишлоқ хўжалик техникаси 7 фоизли ставка билан 7 йил (84 ой)га лизингга берилган. Лизинг олувчидан лизинг объектининг 15 фоиз қиймати миқдорида бўнак тўлови амалга оширилиб, бу 2,7 млн. сўмни ташкил қилади. Лизинг муддатида лизинг олувчи томонидан лизинг объекти қиймати, яъни 15,3 млн. сўм ва фоиз ставкаси тўланиши талаб этилади. Лизинг тўлови ҳар 6 ойда тенг улушда тақсимланган ҳолда 1092,86 минг сўмни ташкил этиб, лизинг тўлови илк давридан бошлаб фоиз ставкалари билан бирга асосий қарз суммаси ҳам тўлаб боришганлигини кузатиш мумкин.

Асосий қарз суммасини топиш учун умумий қарз суммасини лизинг тўлови муддати (ойлар сони)га бўлинди ёки

$$A_{\text{к}} = K_{\text{с}} / L_{\text{тм}}$$

Бу ерда: A_k – асосий қарз суммаси;

K_c – умумий қарз суммаси;

L_{mm} – лизинг тўловлари муддати.

Фоиз тўловлари суммасини топиш учун эса асосий қарз суммаси фоиз ставкасига кўпайтирилиб, йил кунларини ой кунлари кўпайтмасига бўлинганига тенгдир. Уни формула ёрдамида қуйидагича ифодалаш мумкин:

$$\Phi_{mc} = A_k \times \Phi_c / 365 \times O_k$$

Бу ерда: Φ_{mc} – фоиз тўлови суммаси;

A_k – асосий қарз суммаси;

Φ_c – фоиз ставкаси;

O_k – ой кунлари сони.

Жами лизинг тўловлари суммаси,

$$L_m = A_k + \Phi_{mc}$$

Лизинг олувчи томонидан 19093,13 минг сўм лизинг тўлови тўланиши талаб этилиб, шундан 80,1 фоизи асосий қарз суммасига тўғри келади. Лизинг компанияси фоиз кўринишида 3793,13 минг сўм ёки асосий қарз суммасининг 24,8 фоизи миқдорида маржа олиши намоён бўлмоқда. Умумий маржа суммасининг 35,7 фоизи лизинг компаниясига тегишли бўлиб, умумий маржа суммасининг 50 фоизи Молия вазирлиги ҳузуридаги Қишлоқ хўжалигини техника билан таъминлашни давлат томонидан кўллаб-қувватлаш жамғармасига, қолган 14,3 фоизи эса «Агробанк»га ўтказиб борилади.

Қишлоқ хўжалик техникаси 7 йил ёки 84 ойга лизингга берилганда, амортизация қийматининг 81 фоизини ташкил қилиб, ишлаш нормаси 9112,5 мото/соатни ташкил этиши кўзда тутилади. Демак, бу лизинг тўловини нафақат муддат, балки ишлаган мото/соати

билан ҳам боғлаш заруратини туғдиради. Масалан, текшириш натижалари 2012 йил 1 июль ҳолатига 1900 мото/соат ёки 20,9 фоизни ташкил қилишини кўрсатса, тўлов суммаси 3186,6 минг сўм ўрнига 3981,0 минг сўм бўлиши лозимлигини билдиради. Уни аниқлаш қуйидагича амалга оширилади:

Лизинг тўлов суммаси = $(19093,13 \times 20,9\%) = 3981,0$ минг сўм.

Бу лизинг тўловлари жадвалига қишлоқ хўжалик техникаси ишлаши лозим бўлган мото/соатларни ҳам киритиб бориш лозимлигини кўрсатади. Мото/соатни назорат қилиб боришдан асосий мақсад эса лизингга олувчи томонидан лизинг шартлари ўз вақтида бажарилмаган, яъни лизинг объектини қайтариб олишга зарурат туғилганда ҳисоб-китобни туғри амалга ошириш ва бошқа лизингга олувчига беришда қолдик қийматини аниқлашда фойдаланишдан иборатдир.

Бугунги кунда республика лизинг амалиётида лизинг тўловларини ҳисоблашнинг юқорида «Ўзқишлоқхўжаликмашлизинг» акциядорлик лизинг компанияси мисолида келтирилган каби, асосан, молиявий рента (аннуитетлар) усулидан фойдаланиб келинмоқда.

5.3. Хорижий инвестициялар ва у орқали амалга ошириш тартиби

Ҳар бир алоҳида мамлакатнинг жаҳон ҳамжамиятидаги тутган ўрни ва салоҳияти унинг иқтисодий ҳамда ижтимоий ривожланиш даражаси билан белгиланади. Ҳар қандай давлатнинг тарақиётида хорижий инвестициялар муайян ўрин тутаети. Шунинг учун ҳам хорижий инвестицияларни ўз иқтисодиётига жалб қилишнинг оқилона йўллари танлаш Ўзбекистон учун энг муҳим вазифалардан бири бўлиб қолди. Бозор иқтисодиёти талабларидан келиб чиқиб,

жаҳонда инвестициялар учун катъий рақобатли кураш давом этмоқда. Ташқи иқтисодий фаолиятни эркинлаштириш, республика иқтисодиётига бевосита хорижий инвестициялар жалб қилинишини таъминлайдиган ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий ва бошқа шарт-шароитларни такомиллаштириш, хорижий инвестицияларга нисбатан очик эшиклар сиёсатини изчиллик билан ўтказиш, маблағларни мамлакатнинг иқтисодий мустақиллигини таъминловчи устувор йўналишларда ҳамда рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқариш билан боғлиқ йўналишларда мужассам қилиш республикада ўтказилаётган инвестиция сиёсатининг асосий тамойилларидир. Ўзбекистонда иқтисодиётнинг бозор муносабатларига ўтишда турли мулк шакллари вужудга келишининг шарт қилиб қўйилиши, ўз навбатида, мамлакатимиз иқтисодиётида давлат, хусусий, ширкат мулк шакллари билан бир қаторда, аралаш мулк шакли ҳам фаолият юритишига имконият яратди. Аралаш мулк шаклининг классик кўриниши бўлиб хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар ҳисобланади. Аксарият ривожланган давлатларда вужудга келган молиявий тангликдан чиқишда ушбу турдаги хўжалик субъектларидан фойдаланилганлигини алоҳида таъкидлаш лозим.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов миллий иқтисодиётни ривожлантиришда, уни босқичма-босқич юксалтиришда хорижий инвестицияларнинг аҳамияти хусусида: «Мамлакатимиз иқтисодиётига чет эл инвестицияларини жалб этиш – бу нафақат хорижий шериклар билан ҳамкорликда янги, истикболли лойиҳаларни амалга ошириш, айна пайтда – бу, аввало, янги замонавий техника, дастгоҳ ва ускуналар, технология ва ноу-хауларни жорий этиш, шу асосда ишлаб чиқарадиган маҳсулотларимизнинг юксак сифатини таъминлашга қаратилган», деб таъкидлайди. Ҳақиқатан ҳам, Ўзбекистон миллий иқти-

содиётини юксалтиришда хорижий инвестицияларнинг ўрни ва аҳамияти кун сайин ошиб бормоқда. Ташқи иқтисодий алоқаларнинг ривожланиши иқтисодиётимизнинг жаҳон иқтисодиётига интеграциялашувига ва унинг барқарор суръатлар билан ривожланишига кенг йўл очди.

Ўзбекистонда хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарнинг молия-кредит механизмидаги муаммоларини тадқиқ этишнинг долзарблиги ушбу корхоналар фаолиятини ташкил этишда айрим жиддий камчиликларнинг мавжудлиги; мамлакатимизга жалб этилган хорижий инвестицияларнинг минтакавий нотекис жойлашганлиги; хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарнинг мамлакатимиз иқтисодиётини устувор тармоқларида етарли даражада фаолият кўрсатмаётганлиги; инвестиция салоҳиятини шакллантиришда ва хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарнинг самарали фаолият юритишида солиқ тизимидаги ўзгаришларнинг таъсирини сезиларлиги нисбатан заифлиги билан белгиланади.

Мамлакатимизга кириб келаётган хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар «... айниқса, тўғридан-тўғри келаётган сармоялар оқими ҳар бир киши, умуман жамият ҳаёти учун сув ва ҳаводек зарур»лигидан келиб чиқиб, хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар билан боғлиқ бўлган муаммоларни тадқиқ этиш, уларни бартараф қилиш йўллариини белгилаш бугунги куннинг долзарб муаммоларидан бири бўлиб қолмоқда.

Республикадаги барқарор сиёсий ва иқтисодий вазият, пухта ўйланган сиёсат ҳамда Президент ва ҳукуматнинг хорижий инвестициялар кириб келишини рағбатлантириш соҳасида аниқ мақсадни кўзлаб олиб бораётганлиги, хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарни солиққа тортиш тартиби

мукаммаллиги туфайли қўшма корхоналар, чет эл фирмалари, уларнинг шўъба корхоналари, филиаллари, ваколатхоналари ҳамда тижорат фаолияти билан шуғулланувчи халқаро бирлашмаларнинг ташкил этилиши кун сайин кўпайиб бормоқда.

Хорижий инвестиция иштирокидаги корхоналарни барпо этиш масаласида Президент И.А. Каримовнинг: «Энг муҳими, четдан имтиёзли сармояларни олиб келиш – бу пировард натижада мамлакатимизда рақобатга бардошли, кучли иқтисодий ва барпо этиш ва жаҳон бозорида ўз муносиб ўрнимизни эгаллашга қодир бўлиш демакдир. Ўйлайманки, бугунги кунда бу ҳақиқатни ҳеч кимга исботлаб ўтиришнинг ҳожати йўқдир» деб билдирган фикрлари муҳим аҳамиятга эга.

Ўзбекистонда ўтказилаётган иқтисодий сиёсат жаҳон иқтисодий ҳамжамиятига интеграциялашув жараёнининг фақат давлатнинг таркибий тузилиши бўйича эмас, балки хусусий сектор даражасида ҳам жадаллашишини назарда тутди. Очиқ бозорнинг фаолият кўрсатиши учун яратилаётган шароит Ғарб ва Шарқ ишбилармонларининг мамлакатимизга барқарор қизиқишини уйғотмоқда. Бугунги кунда бизнинг тадбиркорларимиз ҳам хорижий инвесторларни ҳамкорликка жалб этмоқда.

Ҳозирги даврда хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарни барпо этиш куйидаги босқичларни ўз ичига олади: корхонани ташкил этиш сабабларини инобатга олиш; шерик танлаш; хорижий инвестициялар иштирокидаги корхона барпо этиш ҳақида қарор қабул қилиш. Хорижий инвестициялар иштирокидаги корхонани ташкил этиш сабабларининг, асосан, уч туркумини ажратиб кўрсатиш мумкин: ички, ташқи ва стратегик.

Ички сабаблар таркиби куйидагилардан иборат:

- яратилган инвестиция муҳитидан фойдаланиш;
- бошқарувнинг янги усуллари *ўзлаштириш*;
- замонавий ва энг қулай тартибга эришиш;
- маҳаллий ишчи кучи ресурсларидан самарали фойдаланишни кенгайтириш;
- хориж бозорига кириб боришни тезлаштириш;
- ижтимоий, маданий ва сиёсий билимларни кенгайтириш;

• ходимлар малакасини ошириш.

Ташқи сабаблар таркиби қуйидагилардан иборат:

- жаҳон бозорига чиқиш;
- соғлом ва самарали рақобат муҳити;
- сиёсий кескинликнинг юмшаши;
- маҳаллий ҳукуматнинг талаблари.

Стратегик сабаблар таркиби қуйидагилардан иборат:

- мамлакатда замонавий иш юритиш усуллари *дан* фойдаланиш имконияти;
- мустақкам хомашё базасига эга бўлиш;
- технологиялар трансферти;
- ишлаб чиқаришни кенгайтириш.

Тест топшириги

1. «Лизинг тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни қачон қабул қилинган?
  - А. 1999 й 14 апрель
  - Б. 1998 й 18 апрель
  - С. 2000 й 10 декабрь
  - Д. 2005 й 10 март
2. Лизинг операцияларининг қандай турлари мавжуд?
  - А. Молиявий, оператив, қайтарилувчан

- Б. Оператив, молиявий
- С. Қайтарилувчан, оператив
- Д. Оператив
- 3. Қайтарилувчан лизинг қўлланилганда, кимлар харидор сифатида намоён бўлиши мумкин?**
- А. Суғурта компаниялари; тижорат банки; фирма; якка инвестор
- Б. Суғурта компаниялари; тижорат банки
- С. Фирма, якка инвестор
- Д. Тижорат банки; якка инвестор
- 4. Жаҳон амалиётида лизингнинг нечта тури мавжуд?**
- А. Молиявий; оператив; қайтарилувчан
- Б. Молиявий; оператив
- С. Оператив; қайтарилувчан
- Д. Молиявий; қайтарилувчан
- 5. Молиявий лизингнинг ўзига хослигини нимадан билса бўлади?**
- А. Ижара олинган мол-мулкка ижарага берувчи ҳеч қандай хизмат курсатмайди, ижарани муддатидан олдин тўхтатишга йўл қўйилмайди, молиявий лизинг тўлиқ амортизациялаштирилган ҳисобланади
- Б. Муддатидан олдин тўхтатишга йўл қўйилмайди
- С. Молиявий лизинг тўлиқ амортизациялаштирилган ҳисобланади
- Д. Ижарани муддатидан олдин тўхтатишга йўл қўйилмайди, молиявий лизинг тўлиқ амортизациялаштирилган ҳисобланади

“Блиц-суров” савол ва топшириқлари

1. Лизинг тушунчасига таъриф беринг.
2. Лизинг фаолиятини амалга оширишни кафотлайдиган республикамизда қандай меъёрий-ҳуқуқий асослар яратилган?
3. Лизинг муносабатига қандай томонлар иштирок этади?
4. Лизингнинг иктисодий моҳиятини тушунтириб беринг.
5. Лизинг ижарадан қандай фарқланади?
6. Лизингнинг қандай турлари мавжуд?
7. Ўзбекистонда лизингни ривожлантириш тўғрисида маълумот беринг.
8. Лизинг тўловлари қандай ҳисобланади?
9. Лизингнинг ижтимоий аҳамиятини таърифланг.
10. Лизингнинг сиёсий аҳамиятини таърифланг.

“Ақлий ҳужум” усулидан фойдаланиш учун савол ва топшириқлар

1. Хорижий инвестицияларни жалб қилишнинг иктисодий моҳияти нимадан иборат?
2. Хорижий инвестицияларнинг заруратини асослаб беринг.
3. Республикамизда хорижий инвестицияларни меъёрий – ҳуқуқий асослари қай даражада таъминланган?
4. Тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларнинг моҳиятини тушунтиринг.
5. Хорижий инвестициялар асосида иктисодиёт соҳаларида барпо этилган корхоналар ҳақида маълумот беринг.
6. Хорижий инвесторларга қандай солиқ имтиёзлари берилган?

Адабиётлар руйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг “Ижара тўғрисида”ги Қонуни, 1991 йил 19 ноябрь.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Лизинг тўғрисида»ги Қонуни, 1999 йил 14 апрель.
3. *Бернар И., Колли Ж-К.* Толковый экономический и финансовый словарь Французская, русская, немецкая, испанская терминология: В 2-х тт. – Т1: Пер с фр. – М.: Международные отношения, 1994. – 507 с.
4. *Васильев Н.П., Катырин С.Н., Лене Л.Н.* Лизинг как механизм развития инвестиций и предпринимательства. – М.: ИКК «ДеКА», 1999. –185 с.
5. *Газибеков Д.Г., Сабиров О.Ш.* «Лизинг и его развитие в Узбекистан». – Т.: «Молия», 2001. –68 с.
6. *Газман В.Д.* Лизинг: теория, практика, комментарии. – М.: Фонд “Правовая культура”, 1997. –30 с.
7. *Жуков Е.Ф.* Банки и банковские операции: – М.: Банки и биржи «ЮНИТИ», 1997.-128 с.
8. *Маликов Т.С.* Солиққа тортишнинг долзарб масалалари. – Т.: «Академия». 2002. -153 б.
9. Рынок. Бизнес. Коммерция. Экономика. Толковый терминологический словарь. -4е изд., исправ. и доп. – М.: Информационно – внедренческий центр «Маркетинг». 1998.- 356 с.
10. *Хайдаров Ш.У.* Лизинг: Признание, оценка и учет /Хайдаров Ш.У., Ортиков Х.А., Туксанов Х.А. – Ташкент: ООО «NORMA», 2006. – 240 с.
11. *Ғозибеков Д.Ғ., Сабиров О.Ш.* ва бошқалар. Лизинг муносабатлари назарияси ва амалиёти. Тошкент, «Fan va texnologiya», 2004.-308 б.
12. *Ғозибеков Д.Ғ.* Инвестицияларни молиялаштириш масалалари. – Т.: «Фан ва технология», 2004. – 308-б.
13. *Юлдашев М.А.* Лизинг – иқтисодийни модернизация қилишнинг асосий воситаларидан биридир. // Иқтисодий ва таълим, 2007. № 1

VI БОБ.

ИНВЕСТИЦИОН ТАВАККАЛЧИЛИКЛАРНИ БОШҚАРИШ УСУЛЛАРИ

6.1. Таваккалчиликни баҳолашнинг асосий мезонлари ва унинг услублари

Инвестицион фаолиятни амалга оширишда инвестиция таваккалчилиги тушунчасини билишнинг ўзи етарли эмас. Бунда таваккалчилик, аввало, корхонанинг молиявий ҳолатига таъсир этишини ва уни пасайтириш йўллари билиш муҳимдир. Одатда, таваккалчиликни пасайтириш икки йўналишда амалга оширилади.

- Таваккалчиликнинг вужудга келишини камайтириш;
- Таваккалчиликнинг корхона молиявий-хужалик фаолиятига таъсирини камайтириш.

Бозор иктисодиёти шароитида реал инвестицияларнинг барча турлари турли шаклдаги таваккалчиликлар таъсирида бўлади. Бунга асосий сабаб иктисодиётдаги турли ўзгаришларнинг мавжуд бўлиши, инвестиция бозори конъюнктурасининг ўзгариб туриши, турли шаклдаги реал инвестицион лойиҳаларни вужудга келиши ва уларни молиялаштириш шакллари турлича бўлишлигидадир. Лойиҳаларни баҳолашда таваккалчилик даражаси инвестицион харажатлар ҳажми ва соф пул оқими суммасидан кейин учинчи ўринда туради.

Реал инвестицион лойиҳанинг таваккалчилиги, бу – инвестицион лойиҳаларни амалга оширишга

таҳдид солувчи ва уларнинг ҳисобланган самарадорлигини пасайтирувчи имкониятлар тушунилади.

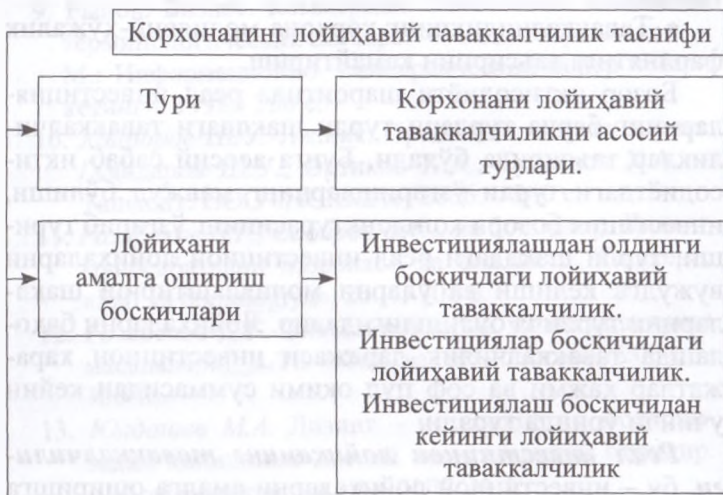
Корхонани лойиҳавий таваккалчилиги кўп қиррали бўлиб, уларни самарали бошқариш мақсадида қуйидаги хусусиятларга қараб таснифлаш лозим (6.1.1- расм).

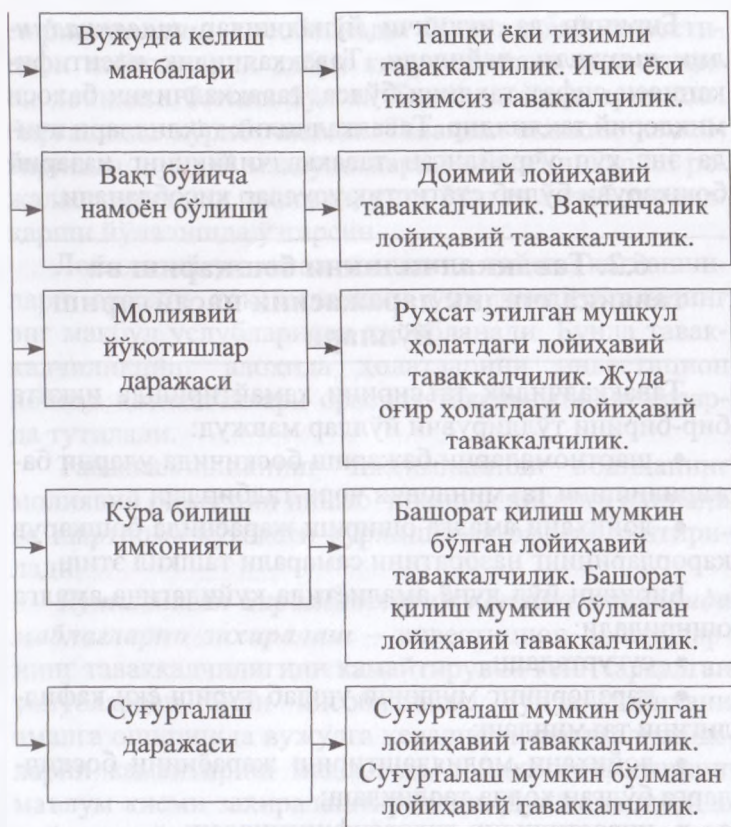
Корхонанинг инвестицион лойиҳаси таваккалчилиги таснифи қуйидаги еттига гуруҳдан иборат:

- тури бўйича;
- лойиҳани амалга ошириш босқичлари бўйича;
- вужудга келиш манбалари бўйича;
- вақт бўйича намоён бўлиш хусусиятига кўра;
- молиявий йўқотишлар даражаси бўйича;
- кўра билиш имконияти бўйича;
- суғурталаш даражаси бўйича.

Бу гуруҳлар, ўз навбатида, ҳар бири яна турли хусусиятларга қараб гуруҳланади.

Бугунги кунда таваккалчиликни бошқариш бўйича етарли даражада яхши таркиб топган фаолият мавжуддир. Бу фаолият қуйидаги асосий йўналишларни ўз ичига олади.

6.1.1 расм. Корхонанинг лойиҳавий таваккалчилик таснифи

1. Идентификация;
2. Таваккалчиликларни баҳолаш;
3. Таваккалчилик бошқарувида мақсад ва инструмент танлаш;
4. Таваккалчиликнинг олдини олиш ва назорат қилиш;
5. Таваккалчиликни молиялаштириш;
6. Натижалар баҳоси.

Биринчи ва иккинчи йўналишлар **таваккалчилик таҳлили**, дейилади. Таваккалчилик идентификацияси сифат таҳлили бўлса, таваккалчилик баҳоси миқдорий таҳлилдир. Таваккалчилик таҳлиллари ичида энг кўп учрайдиган таваккалчиликнинг назарий бошқаруви бўлиб статистик усуллар ҳисобланади.

6.2. Таваккалчиликни бошқариш ва таваккалчилик даражасини пасайтириш йўллари

Таваккалчилик таъсирини камайтиришда иккита бир-бирини тўлдирувчи йўллар мавжуд:

- шартномаларни бажариш босқичида уларни бажарилишини таъминловчи чора-тадбирлар;
- лойиҳани амалга ошириш жараёнида бошқарув қарорларининг назоратини самарали ташкил этиш.

Биринчи йўл дунё амалиётида қуйидагича амалга оширилади:

- суғурталаш;
- қарздорнинг мулкани ушлаб туриш ёки кафиллигини таъминлаш;
- лойиҳани молиялаштириш жараёнини босқичларга бўлган ҳолда тасдиқлаш;
- инвестицияни диверсификациялаш.

Иккинчи йўл, яъни лойиҳани амалга ошириш жараёнида бошқарув қарорларининг назоратини самарали ташкил этиш қуйидаги услублар асосида амалга оширилади:

- кутилмаган харажатларни қоплаш мақсадида маблағларни захиралаш;
- кредитларни реструктуризациялаш;

Лойиҳавий таваккалчиликларни камайтирувчи услубларнинг бир нечтасини кўриб чиқамиз.

Инвестицион таваккалчиликларни камайтирувчи услубларнинг энг муҳимларидан бири, бу – *дивер-*

сификациялаш ҳисобланади. Ҳар қандай инвестицион лойиҳаларни қабул қилувчи шахс инвестицион лойиҳага боғлиқ бўлган бошқа лойиҳаларни ҳам биргаликда кўриб чиқади. Таваккалчиликни камайтиришда шундай маҳсулотларни ишлаб чиқариш режалаштирилиши лозимки, унга бўлган талаб қарама-қарши йўналишда ўзгарсин.

Лойиҳавий таваккалчиликнинг лойиҳа қатнашчилари орасида тақсимланиши уни камайтиришнинг энг мақбул услубларидан ҳисобланади. Бунда таваккалчиликнинг алоҳида ҳолатларини инвестицион лойиҳа қатнашчилари орасида тақсимланиши назарда тутилади.

Таваккалчиликнинг тақсимланиши лойиҳанинг молиявий режасини ишлаб чиқишда ҳисобга олинади ва шартнома ҳужжати кўринишида расмийлаштирилади.

Кутилмаган харажатларни қоплаш мақсадида маблағларни захиралаш – инвестицион лойиҳаларнинг таваккалчилигини камайтирувчи кенг тарқалган услублардан бири ҳисобланади. Бунда лойиҳани амалга оширишда вужудга келадиган таваккалчиликларни камайтириш мақсадида лойиҳа қийматининг маълум қисми захиралаштирилади. Дунё амалиётида лойиҳа қийматини форс-мажор ҳолатлари учун 7-12 фоиз кўпайтиришга рухсат берилади.

Инвестиция лойиҳаларини амалга оширишдаги алоҳида таваккалчиликлар таъсирини йўқотиш ёки юмшатиш учун бир қанча усуллар қўлланилади.

1. Таваккалчиликдан қочиш. Қочиш деганда таваккалчилик билан боғлиқ тадбирлардан шунчаки оғиш тушунилади. Таваккалчиликни пасайтиришнинг бу усули мукамал кўриб чиқилмайди.

2. Таваккалчиликни лойиҳа иштирокчилари ўртасида тақсимлаш (таваккалчиликнинг бир қисмини ҳамкорларга бериш). Таваккалчиликни тақсимлаш

лойиҳанинг молиявий режасини ва аниқ ҳужжатларини ишлаб чиқишда амалга оширилади.

3. Таваккалчиликни суғурталаш. Таваккалчиликни суғурталаш, мантиқан олганда, муайян таваккалчиликларни суғурта компанияларига беришни англазади. Унинг моҳияти инвесторнинг таваккалчиликдан қутулиш мақсадида даромаднинг бир қисмидан воз кечиши орқали акс эттирилади. Бунда инвесторнинг таваккалчилик даражасини «ноль»га тушириш учун туловни амалга оширишга тайёр эканлигини тушуниш мумкин. Кўп ҳолларда, суғурта компаниялари молиявий таваккалчиликларни суғурталаш билан таваккалчилик даражасини пасайтиришга тўлиқ эришишга хизмат қиладилар.

4. Таваккалчиликни пасайтириш (кўзда тутилмаган харажатларни қоплаш учун захира маблағларини ташкил этиш йўли билан йўқотишлар ҳажмини қисқартириш). Кўзда тутилмаган харажатларни қоплаш учун захира маблағларини ташкил этишдаги асосий муаммо таваккалчиликларнинг жиддий оқибатларини баҳолаш ҳисобланади. Бунинг учун лойиҳа қийматини бошланғич баҳолашни ҳисобга олиш лозим. Бу эса захира суммасини аниқлашга катта ёрдам беради.

Таваккалчиликни пасайтиришнинг аниқ воситасини танлашда инвестор қуйидаги тамойилларга асосланса, мақсадга мувофиқ бўлар эди:

- ортиқча таваккал қилиш керак эмас;
- таваккалчилик оқибатлари тўғрисида уйлаш лозим;
- кам нарса учун таваккалчилик қилиш керак эмас.

Биринчи тамойилнинг амалга оширилиши инвестор капитални қўйишдан олдин:

- ушбу таваккалчилик бўйича мумкин бўлган зарарнинг максимал ҳажмини аниқлаб олиши;

• уни барча хусусий молиявий маблағлари билан тақослаши ва ушбу капиталнинг йўқотилиши инвесторнинг банкрот бўлишига олиб келишкелмаслигини аниқлаши лозим.

Капитал қўйилмасидан қўрилган зарар ҳажми ушбу капитал ҳажмига тенг, ундан катта ёки кичик бўлиши ҳам мумкин. Хусусан, бевосита инвестициялардаги зарар ҳажми, одатда, инфляция омилини ҳисобга олган ҳолдаги венчур капитали ҳажмига тенгдир.

Иккинчи тамойилнинг амалга оширилиши инвесторнинг таваккалчилик эҳтимоллиги миқдори ва оқибатларини аниқлаб олган ҳолда таваккалчиликни пасайтириш усуллари тўғрисида қарор қабул қилинишини талаб этади.

Учинчи тамойилнинг амал қилиниши лойиҳадан қўриладиган зарар ҳажми нисбатан юқори бўлган ҳолларда таваккалчиликдан бош тортиш зарурлиги билан англашилади.

Инвестор учун унинг манфаатига мос бўлган лойиҳа уни амалга оширишдаги юзага келувчи таваккалчиликларнинг тулик бартараф этилганидир. Лойиҳанинг иқтисодий самарадорлигини аниқлашда муқобил лойиҳаларни таққослама таҳлил этишнинг аҳамияти жуда каттадир. Лойиҳаларнинг таққослама таҳлили, ҳатто, уларнинг қайси бири энг кам таваккалчиликли, юқори фойдали, тез қайтимли, кафолатланган даромадли, ҳаётийлиги ишончли инвестиция лойиҳаси эканлигини аниқлашга имкон беради. Бундай таҳлил инвесторнинг молиялаштиришга лойик ҳақиқий рақобатбардош лойиҳани аниқлаши ва танлашига имкон яратади.

Тест топшириги

1. Иқтисодий таваккалчиликлар – бу...

- А. Иқтисодий омилларнинг ўзгариши билан боғлиқ таваккалчиликлар.
- Б. Давлат томонидан амалга ошириладиган сиёсий ўзгаришлар билан боғлиқ таваккалчиликлар.
- С. Инвестицияланаётган корхоналарнинг ишчилари таъсири остида режалаштирилмаган ижтимоий дастурларни амалга ошириш.
- Д. Инвестицияланаётган объектлар фаолиятига салбий таъсир кўрсатувчи турли хил экологик офатлар ва фожиялар.

2. Мавжуд бўлиш хусусиятига кўра таваккалчиликлар:

- А. Тижорат, ишлаб чиқариш, молиявий таваккалчиликлар.
- Б. Моддий-техника таъминоти.
- С. Тизимсиз таваккалчиликлар.
- Д. Тизимли таваккалчиликлар.

3. Таваккалчиликни пасайтиришнинг аниқ воситасини танлашда инвестор қайси тамойилларга асосланади?

- А. Ортиқча таваккал қилиш керак эмас.
- Б. Таваккалчилик оқибатлари тўғрисида ўйлаши лозим.
- С. Кам нарса учун таваккалчилик қилиш керак эмас.
- Д. А, Б ва С.

4. Инвестиция лойиҳаларини амалга оширишдаги алоҳида таваккалчиликлар таъсирини йўқотиш ёки юмшатиш учун қандай усуллар қўлланилади?

- А. Таваккалчиликдан қочиш.
- Б. Таваккалчиликни лойиҳа иштирокчилари уртасида тақсимлаш.
- С. Таваккалчиликни суғурталаш, таваккалчиликни пасайтириш.
- Д. Барча жавоблар тўғри.

“Блиц-суров” савол ва топшириқлари

1. Таваккалчиликларнинг турларини айтинг.
2. Таваккалчиликлар қандай таснифланади?
3. Иқтисодий ва сиёсий жараёнларнинг таваккалчиликка қандай таъсири бор?
4. Кутилмаган харажатларни қоплаш мақсадида маблағларни захира қилиш деганда нимани тушунасан?

“Ақлий ҳужум” усулидан фойдаланиш учун саволлар:

1. Инвестиция таваккалчиликларини аниқлаш усуллари.
2. Таваккалчиликни бошқариш ва таваккалчилик даражасини пасайтириш йўллари нималардан иборат?
3. Таваккалчиликларни суғурталаш қандай амалга оширилади?

Адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг «Суғурта фаолияти туғрисида»ги Қонуни. 2002 й.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 14 апрель 2001 йилдаги «Корхоналар инвестицион фаоллигини рағбатлантириш чора-тадбирлари ҳақида»ги 184-сонли Қарори.
3. *Абдуллаев Ш.З.* Банк рисклари ва кредитлаш. Т.: - Молия, 2002.
4. *Глазунов В.П.* Финансовый анализ и оценка рисков реальных инвестиций. М.: - Финстатинформ. 2002.
5. *Шодмонов Ш., Жўраев Т.* Иқтисодий назарияси. Т.: ТДИУ, 2001.-5276.

Иқтисодий атамалар изоҳи (гlossарий)

Автоном инвестиция – соф даромад (фойда) шаклла-
нишига бевосита боғлиқ бўлмаган капитал қўйилмаларни
ифодалайди. Масалан, технологик жараёнларни такомил-
лаштириш учун йўналтириладиган инвестиция.

Аралаш инвестиция – инвестиция объектларига
хусусий ва давлат капитали қўйилишини ифодалайди.

Бевосита инвестиция – капитал қўйилмаларни инвес-
тор томонидан тўғридан-тўғри инвестицион объектларга
йўналтирилиши назарда тутилади.

Билвосита инвестиция – воситачи молиявий таш-
килотлар орқали инвесторлар томонидан капитал қўйил-
маларнинг қўйилиши тарзида ифодаланилади.

Бир-бирини инкор этувчи инвестиция – амалга
ошириш мақсадида ўхшаш технологияларни, маҳсулот
турларини танлашда муқобилликни талаб этишни ифода-
лайди.

Боғлиқ бўлмаган инвестиция – инвестицион дас-
тур доирасидаги инвестицион лойиҳа таркибига кирувчи
ўзаро боғлиқ бўлмаган объектларга капитал қўйилишини
ифодалайди.

Давлат инвестицияси – давлат бюджети ва бюджет-
дан ташқари давлат фондлари ҳамда давлат корхоналари
томонидан капиталлар қўйилишини ифодалайди.

Даромадсиз инвестиция – инвестор томонидан фойда
олмаслик мақсадида инвестицион объектларни инвести-
циялашни ифодалайди. Одатда, бундай инвестициялардан
ижтимоий, экологик ва бошқа ноиқтисодий самара олиш
мақсад қилиб қўйилади.

Даромаднинг ички меъёри – инвестициядан пул
оқимини, келажакдаги қийматини дисконт ставкаси билан

белгиланган инвестицион маблағларни ҳозирги қийматига келтирилган аниқ бир инвестицион лойиҳанинг даромадлилик даражасини ифодалайди.

Дастлабки инвестиция – ўзининг маблағи ҳамда қарз шаклидаги молиявий ресурслар ҳисобига инвестицион мақсадлар учун қайта шаклланган капитал ишлатилишини ифодалайди.

Дезинвестиция – инвестицион мақсадлар учун қайта ишлатмаслик шарти билан илгари киритилган инвестицион капитални инвестицион оборотдан ажратиб олиш жараёнини ифодалайди. Масалан, корхона қўрган зарарини қоплаш учун йўналтирилган инвестиция.

Дисконтланган қоплаш муддати – инвестицион лойиҳанинг амалга оширилишидан бошлаб, иқтисодий ижобий самарага эришгунга қадар бўлган қисқа вақт интервали.

Инвестиция – капиталнинг барча шакллари хўжалик фаолиятининг турли объектларига фойда олиш мақсадида киритилиши ҳамда бозор тамойилларига асосланган таваккалчилик, ликвидлик ва вақт омилига боғлиқ бўлган иқтисодий ёки ноиқтисодий самара олишдир.

Инвестицион жозибadorлик – инвестиция объектларини таснифлаш ва баҳолаш, рейтинг орқали таққослашни амалга ошириш, турли иқтисодий ривожланиш босқичлари ва даражасидаги хўжалик ҳамда инвестицион жараёнларни қиёслаш орқали таҳлил қилиш.

Инвестицион лойиҳа – маълум ҳаракатларни амалга оширувчи, яъни келгусида фойда олиш мақсадида капитал қўйилишига асосланган, ташкилий-ҳуқуқий ва молиявий ҳисоб-китоб ҳужжатлари тизими.

Инвестицион муҳит – корхона, тармоқ, худудда инвестицион жозибadorликни таъминловчи иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, ҳуқуқий ва бошқа шарт-шароитларнинг объектив жамламаси.

Инвестицион таваккалчилик – ноаниқ ҳолатдаги инвестицион фаолиятда қўтилмаган йўқотишларнинг вужудга келиши эҳтимоли.

Интеллектуал инвестиция – патентлар, лицензиялар, ноу-хаулар, ходимларни тайёрлаш ва қайта тайёрлашга инвестицияларнинг йўналтирилиши.

Ички инвестиция – мамлакат ичида турли шаклдаги капиталлар қўйилишини ифодалайди.

Ишлаб чиқариш инвестицияси – жамғариш ва истеъмол орқали соф даромад (фойда) олиш динамикасини ифодалайди.

Кам даромадли инвестиция – инвестициянинг соф инвестицион фойда даражаси унинг ўртача меъридан кам бўлган инвестиция объектларига йўналтирилишини ифодалайди.

Капитал қўйилма – асосий воситалар ва бошқа узоқ муддатли активларни сотиб олиш, қуриш, капитал таъмирлаш, кенгайтириш ҳамда яратиш билан боғлиқ харажатлар йиғиндиси.

Лизинг – машина, асбоб-ускуна, транспорт воситалари, ишлаб чиқариш иншоотларини ижарага берувчида мулкий ҳуқуқ сакланишини кўзда тутувчи узоқ муддатли ижарага беришнинг янги махсус шакли бўлиб, капитал қўйилмаларини молиялаштириш банк кредитининг муқобил шаклидир.

Лизинг тўлови – лизинг лойиҳаси молиявий қисмининг ялпи умумлашган кўриниши бўлиб, лизинг берувчи учун фаолиятни амалга ошириш билан боғлиқ (лизинг объектини сотиб олиш, етказиб бериш, ишга яроқлилигини таъминлаш каби) харажатларни қоплаш ва даромад олиш имкониятини аниқловчи ҳамда лизинг олувчи олиши мумкин бўлган (ёки олган) даромаднинг бир қисмини қайта тақсимловчи молиявий кўрсаткичдир.

Миллий инвестиция – корхоналар ёки давлат ташкилотларининг капиталини мамлакатимиздаги турли инвестицион объектларга қўйилишини ифодалайди.

Молиявий инвестиция – даромад олиш мақсадида инвестицияларни турли қимматли қоғозларга (акциялар, облигациялар, банкларнинг депозит сертификатлари ва бошқалар) қўйилиши назарда тутилади.

Молиявий лизинг – лизинг шартномаси даврида мулк (амортизация) қийматининг тўлиқ ёки асосий қисми тўланишини кўзда тутати. Бу асосан, мулкнинг лизинг олувчига ўтиши (агар шартномада бошқа мақсадлар кўзда тутилмаган бўлса) ва лизинг берувчи эса мавжуд молиявий операциядан фойда олишини назарда тутати.

Ноликвидлик инвестиция – алоҳида амалга ошириш имконияти бўлмаган ва инвестицион бозорларда барча мулк таркибида биргаликда амалга ошириладиган инвестициялар киритилади.

Паст таваккалчилик инвестиция – ўртача бозордаги хавф-хатар даражасидан паст бўлган инвестицион объектларга капитал қўйилишини ифодалайди.

Паст ликвидлик инвестиция – ўзининг жорий бозор қийматини йўқотмаган ҳолда, узоқ муддатдан кейин (ярим йил ва ундан кўп) пул шаклига айлантириш имконияти мавжуд бўлган инвестицион объектларга киритилиши.

Реал инвестиция – асосий воситаларни вужудга келтириш, товар-моддий бойликлар захирасини оширишга қўйиладиган капитал, яъни корхоналарни бунёд этиш ҳамда уларнинг бир маромда ишлашини таъминлаш учун етарли миқдорда хом ашё захираларини барпо этишга йўналтирилиши.

Реинвестициялар – инвесторнинг фаолияти натижа-сида олинган фойдани (даромадни) муомалага киритиш.

Реновация инвестицияси – асосий воситаларни қайта тиклашга қўйиладиган капитал ҳажмини ифодалайди. Миқдорий жиҳатдан реновация инвестицияси маълум даврдаги амортизация ажратмалари суммасига тенглаштирилади.

Рентабеллик индекси – лойиҳа бўйича инвестицион харажатлар ҳажми билан кутилаётган соф пул оқими ўртасидаги боғланишни аниқлаш.

Соф инвестиция – асосий воситаларни такрор ишлаб чиқаришни кенгайтириш учун инвестицияланадиган капитал ҳажмини ифодалайди. Миқдорий жиҳатдан соф инвестиция маълум даврдаги ялпи инвестициядан барча

турдаги амортизацияланадиган капиталларни амортизация ажратмаси суммасининг айирмаси сифатида ҳисобланади.

Соф жорий қиймати – муайян вақт оралиғида даромад ва капитал қўйилмалар орасидаги дисконтланган фарқни ифодалайди.

Стратегик инвестиция – стратегик инвестицион лойиҳаларни амалга ошириш учун йўналтирилади.

Таваккалчиликсиз инвестиция – ҳисобланган реал соф инвестицион фойда олиш кафолатланган ёки капитални йўқотиш хавфи бўлмаган инвестицион объектларга маблағларнинг қўйилишини ифодалайди.

Ташқи инвестиция – капитал бошқа корхоналарининг реал активларига қўйилишини ифодалайди.

Ташқи омилларга боғлиқ бўлган ва таъсир этувчи инвестиция – ўзаро боғлиқ бўлиб, улар инфляция даражаси, ижтимоий инфраструктура, ишлаб чиқаришнинг мавжудлигига ва бошқа омилларга боғлиқ бўлган капитал қўйилма.

Тезкор лизинг (оператив) – бир марталик лизинг шартномаси билан мулкнинг лизинг олувчига ўтишини таъминламайди ва лизинг берувчининг мулкка эгалик қилиш билан боғлиқ барча харажатларини қоплаш имкониятини бермайди, яъни мулк қийматини тулиқ шакллантириш ва маълум микдордаги даромадга эга бўлиш учун лизингга берувчи мулкни бир неча бор ижарага бериши лозим бўлади.

Тижорат инвестицион таваккалчилиги, бу – тадбиркорлик таваккалчилигининг бир тури бўлиб, инвестицион фаолият билан боғлиқ инвестицион лойиҳа, тижорат фаолиятининг амалга оширилиши билан боғлиқ таваккалчилик бўлиб, ҳамкорларнинг масъулиятсизлиги, асоссиз техник ва технологик ечимлар, муваффақиятсиз маркетинг натижасидаги йўқотишларни англатади.

Узоқ муддатли инвестицион лойиҳа, бу – турдаги лойиҳани амалга ошириш муддати уч йилдан кўп бўлиб, бу даврда янги йирик қурилиш ишлари ёки корхонада таркибий ўзгаришларни амалга ошириш мақсадида тула реконструкция ишлари бажарилади.

Халқаро инвестиция ёки (халқаро бозордаги инвестиция) – мамлакатдаги турли шаклдаги капиталларни унинг ташқарисида қўйилишини ифодалайди.

Хорижий инвестиция – чет эллик инвесторлар фойда (даромад) олиш мақсадида тадбиркорлик фаолияти ва бошқа турдаги фаолият объектларига қўшаётган мулккий бойликларнинг ва уларга нисбатан ҳуқуқларнинг, шунингдек, интеллектуал мулкка нисбатан ҳуқуқларнинг барча турлари чет эл инвестициялари ҳисобланади.

Хорижий инвестиция – республикамиздаги инвестицион объектларга хориждаги юридик ёки жисмоний шахсларнинг капитали қўйилишини ифодалайди. Бундай инвестициялар давлат томонидан кафолатланган ёки тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестициялар шаклида киритилади.

Хусусий инвестиция – жисмоний шахслар, шунингдек, нодавлат мулк шаклига эга бўлган юридик шахслар томонидан капиталлар қўйилишини ифодалайди.

Юқори даромадли инвестиция – инвестицион бозорлардаги ўртача фойда меъёридан кутилаётган юқори соф инвестицион фойда даражасини таъминловчи лойихаларга капитал қўйилишини ифодалайди.

Юқори таввакалчиликли инвестиция – ўртача бозордаги хавф-хатар даражасидан юқори бўлган инвестицион объектларга капитал қўйилишини ифодалайди.

Юқори ликвидлик инвестиция – ўзининг жорий бозор қийматини йўқотмаган ҳолда, қисқа муддат ичида (одатда бир ойгача) пул шаклига айлантириш имконияти мавжуд бўлган инвестицион объектларига киритилади.

Ялпи инвестиция – маълум давр ичида асосий воқиталар ва номоддий активларни вужудга келтириш учун сарфланадиган инвестицион капиталнинг умумий ҳажмини ифодалайди.

Якка тартибдаги инвестиция – корхонанинг жорий фаолияти давомида янги ишлаб чиқариш объектларини барпо этиш учун ишлатилади.

Якка ҳолда ажратилган инвестиция – бошқа инвестицияга эҳтиёж қолдирмайдиган қўйилма.

Ўзаро боғлиқ бўлган инвестиция – капитални маълум бир кетма-кетликда жойлашган ва ишлатилиши ўзаро боғлиқ бўлган инвестицион объектларга қўйилишини ифодалайди.

Ўрта даромадли инвестиция – инвестицион бозорларда шаклланган фойда меъёрига мос келадиган соф инвестицион фойдани олиш имкониятини берадиган лойиҳаларга капитал қўйилишини ифодалайди.

Ўрта ликвидлик инвестиция – Ўзининг жорий бозор қийматини йўқотмаган ҳолда, (одатда бир ойдан олти ойгача) бўлган муддат ичида пул шаклига айлантириш имконияти мавжуд бўлган инвестицион объектларига кiritилади.

Ўрта муддатли инвестицион лойиҳа – бу турдаги лойиҳани амалга ошириш муддати бир йилдан уч йилгача бўлган даврни ўз ичига олиб, асосан, корхонанинг техник воситаларини модернизациялаш, уни реконструкциялаш, яхлит мулкларни тайёрлаш ва унга эғалик қилиш ишларининг амалга оширилишини ифодалайди.

Ўрта таваккалчиликли инвестиция – ўртача бозордаги хавф-хатар даражасига мос келадиган инвестицион объектларга капитал қўйилишини ифодалайди.

Қисқа муддатли инвестицион лойиҳа – бундай лойиҳа бир йилгача муддатда амалга оширилиб, асосан, маълум турдаги янги дастгоҳларни сотиб олиш, инновацияни инвестициялаш, моддий айланма активлар захираси ўсишини инвестициялаш билан боғлиқ.

Қоплаш муддати – амалга оширилган инвестициянинг (капитал қўйилманинг) қайтарилиши кутилаётган йили сифатида ифодаланилади.

Аклий ҳужум – бевосита жамоа бўлиб «фикрлар ҳужуми»ни олиб бориш. Бу усулнинг мақсади – мумкин қадар катта миқдордаги ғояларни йиғиш, талабаларни айна бир хил фикрлашдан холи қилиш, ижодий вазифаларни ечиш жараёнида дастлаб пайдо бўлган фикрларни энгишдир.

Баҳс-мунозара усулида гуруҳ аъзолари бирор муаммони ечиш (ёки билимларни ошириш ёхуд мавзунини тушуниш) мақсадида ўз ғояларини оғзаки таклиф этишлар. Усулдан самарали фойдаланиш учун иштирокчилар муҳокама предметиға оид етарли билим ва тажрибаға эға бўлишлари лозим.

Блиц – ўйин усули – ҳаракатлар кетма-кетлигини тўғри ташкил этиш, мантикий фикрлашға, ўрганилаётган фаннинг предмети асосида кўп хилма-хил фикрлардан, маълумотлардан кераклисини танлаб олишни ўргатишға қаратилган.

Бошқарув технологияси – ўқитувчиларни аудиторияни бошқаришдаги усуллари ҳамда талабларни иш жараёнида бошқариш усуллари билан таништирувчи ва шунға ўргатишға қаратилган.

Бумеранг технологияси – талабаларни дарс жараёнида, дарсдан ташқарида турли адабиётлар, матнлар билан ишлаш, ўрганилган материални ёдида сақлаб қолиш, сўзлаб бера олиш, фикрини эркин ҳолда баён эға олиш ҳамда дарс давомида барча талабаларни баҳолай олишға қаратилган.

Вейер технологияси мураккаб, кўп тармоқли, мумкин қадар муаммо характеридаги мавзуларни ўрганишға қаратилган. Технологиянинг моҳияти шундан иборатки, бунда мавзунинг турли тармоқлари бўйича бир йўла ахборот берилади. Айни пайтда, уларнинг ҳар бири алоҳида нуқталарда муҳокама этилади. Бу интерактив технология танқидий, таҳлилий, аниқ мантикий фикрлашнинг муваффақиятли ривожлантиришға ҳамда ўз ғоялари, фикрларини ёзма ва оғзаки шаклда ихчам баён этиш, ҳимоя қилишға имконият яратади.

Интервью технологияси – ўқувчи-талабаға савол бериш, эшита олиш, тўғри жавоб бериш, саволни тўғри тузишни ўргатишға қаратилган.

Иерархия технологияси – оддийдан мураккабға, мураккабдан оддийға ўтиш усулларини қўллаш орқали улар-

ни мантикий, танкидий, ижодий фикрлашга ўргатишга қаратилган.

Интерфаол – инглизча сўз бўлиб, «интераст», «интер»- ўзаро ва «аст» – ҳаракат қилмоқ, яъни ўзаро ҳаракат қилмоқ маъносини англатади.

Кейс-Стади, бу – услуб аниқ вазият, ҳодисага асосланган ўқитиш услуби ҳисобланади.

Мулоқот технологияси ўқитувчиларни аудитория диққатини ўзига жалб этиш, дарс жараёнида ҳамкорликда фаолият кўрсатишга, уни ташкил этишни ўргатишга қаратилган.

Скарабей – интерактив технология бўлиб, у талабаларга фикрий боғлиқлик, мантикий хотиранинг ривожланишига имконият яратади, қандайдир муаммони ҳал қилишда ўз фикрини очик ва эркин ифодалаш маҳоратини шакллантиради. Мазкур технология ўқувчиларга мустақил равишда билимнинг сифати ва савиясини холис баҳолаш, ўрганилаётган мавзу ҳақидаги тушунча ва тасаввурларни аниқлаш имконини беради. У айни пайтда, турли ғояларни ифодалаш ҳамда улар орасидаги боғлиқликларни аниқлашга имкон беради.

Талаба тренинги – талабалар билан индивидуал ҳолда ишлаш, ўқитувчи ва талаба ўртасидаги тўсиқни йўқ қилиш, ҳамкорликда ишлаш йўлларини ўргатишга қаратилган.

Тармоқлар (Кластер) усули – талабани мантикий фикрлаш, умумий фикр доирасини кенгайтириш, мустақил равишда адабиётлардан фойдаланишга ўргатишга қаратилган.

Ўқитувчи шахси тренинг – ўқитувчининг инновацион фаолиятини очиб берувчи «Ўқитувчи шахсига қўйиладиган талаблар» мавзусидаги мустақил фикрлашга, ижодий иншо ёзиш орқали фикрларни баён қилишга қаратилган.

3x4 усули – талабаларнинг эркин фикрлаши, кенг доирада турли ғояларни бера олиши, таълим жараёнида якка, кичик гуруҳ ҳолда таҳлил этиб, хулоса чиқара олиши, таъриф бера олишига қаратилган.

**Ўзбекистон Республикаси Президентининг
Ф А Р М О Н И**

**Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар
жалб этилишини рағбатлантиришга оид
қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида**

*(Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари
тўплами, 2012 й., 15-сон, 167-модда; 2013 й., 12-сон,
150-модда)*

Қайд этиш жоизки, мустақиллик йилларида Ўзбекистонда қулай инвестициявий муҳит шакллантирилди, хорижий инвесторларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича қонун йўли билан кенг қўламдаги имтиёзлар, афзалликлар ва кафолатлар тизими белгиланди.

Натижада республикада иқтисодиётнинг етакчи тармоқлари ва соҳаларида хорижий инвестициялар иштирокида 4,2 мингтадан кўпроқ корхона ташкил қилинди ва муваффақиятли фаолият юритмоқда. Ҳар йили 3,0 миллиарддан кўпроқ асосан тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ўзлаштирилмоқда, мамлакат иқтисодиётига киритилаётган инвестиция умумий ҳажмининг 26,6 фоиздан кўпроғи уларнинг ҳиссасига тўғри келади. Бу эса хорижий инвесторларнинг республика иқтисодиёти барқарорлиги ва пишиқ-пухталигига, уни ривожлантириш истиқболларига қизиқиши ҳамда ишончи ортиб бораётганлигидан яққол далолат беради.

Шу билан бирга, жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози давом этаётганлиги, жаҳон ва минтақавий инвестиция бозорларида рақобат кучайиб бораётганлиги мамлакатда яна ҳам қулайроқ инвестиция муҳитини яратиш, ишлаб чиқаришларни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш бўйича лойиҳаларни амалга ошириш учун хорижий инвестициялар жалб этилишини рағбатлантириш, шунингдек, хорижий инвесторлар билан ишлашдаги мав-

жуд бюрократик ғовлар ва тўсиқларни бартараф этиш, хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар фаолиятига давлат ва назорат идоралари томонидан ноқонуний аралашувларга йўл қўймаслик борасида қўшимча чора-тадбирлар қабул қилинишини тақозо этмоқда.

Юқори технологияли ишлаб чиқаришларни ривожлантиришга тўғридан-тўғри қўйилмалар киритаётган хорижий инвесторлар учун максимал даражада қулай инвестиция муҳитини яратиш, республика минтақаларига хорижий сармоялар ва замонавий технологиялар жалб этилиши рағбатлантирилишини кучайтириш, хорижий инвесторлар ҳамда хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар учун қафолатлар ва имтиёзлар тизимини янада мустақкамлаш мақсадида:

1. Маълумот учун қабул қилинсинки, республика қонунчилиги томонидан 1-иловага¹ мувофиқ хорижий инвесторлар ҳамда хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар учун кенг қўламдаги қафолатлар, имтиёзлар ва афзалликлар тизими яратилган.

2. Белгилаб қўйилсинки, хорижий инвесторнинг пул шаклидаги улуши 5 миллион АҚШ долларидан кам бўлмаган янгидан ташкил этилаётган хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар давлат рўйхатидан ўтган санадан бошлаб 10 йил мобайнида солиқ қонунчилигида ўзгаришлар юз берган ҳолларда, юридик шахслардан олинadиган фойда солиғи, қўшилган қиймат солиғи (товарлар, ишлар, хизматларни реализация қилиш айланмаси), мол-мулк солиғи, ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи, ягона ижтимоий тўлов, ягона солиқ тўлови, шунингдек, Республика йўл жамғармасига ҳамда Таълим ва тиббиёт муассасаларини реконструкция қилиш, мукамал таъмирлаш ва жиҳозлаш жамғармасига мажбурий ажратмалар тўлашнинг мазкур корхоналар давлат рўйхатидан ўтиш санасида амал қилган меъёрлари ва қоидаларини қўллашга ҳақлидирлар.

---

¹ 1-илова рус тилидаги матнда берилган.

3. Шундай тартиб ўрнатилсинки, унга мувофиқ қиймати 50 миллион АҚШ долларидан ошадиган ва хорижий инвесторнинг улуши камида 50 фоиз бўлган инвестиция лойиҳалари доирасида, ишлаб чиқариш майдонидан ташқаридаги зарур ташқи муҳандислик-коммуникация тармоқларини қуриш бюджет маблағлари ҳамда бошқа ички молиялаштириш манбалари ҳисобидан амалга оширилади.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» 2005 йил 11 апрелдаги ПФ-3594-сон Фармони билан белгиланган солиқ имтиёзлари 2012 йилнинг II чорагидан бошлаб:

2-иловага мувофиқ, иқтисодиёт тармоқлари ва соҳаларида фаолият юритаётган;

Тошкент шаҳри ва Тошкент вилояти истисно этилган ҳолда, республиканинг барча минтақаларида жойлаштириладиган хорижий сармоялар иштирокидаги корхоналарга татбиқ этилсин.

5. Вазирликлар, идоралар, маҳаллий давлат органлари, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат идоралари, тижорат банклари томонидан хорижий инвесторлар ҳамда хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарнинг фаолияти билан боғлиқ қўшимча талаблар ва чекловлар ўрнатилиши қатъиян тақиқлансин ва бу ҳол қонунга хилоф деб ҳисоблансин.

Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси хорижий инвесторларнинг, хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарнинг ҳуқуқ ва кафолатларини ҳимоя қилиш бўйича амалдаги қонун ҳужжатларига барча давлат ва ҳужалик бошқаруви органлари сўзсиз риоя этишлари устидан қаттиқ назорат ўрнатсин ҳамда қонунчилик бузилишининг олдини олиш ва айбдор мансабдор шахсларни жавобгарликка тортиш бўйича таъсирчан чоралар кўрсин.

6. Давлат мулкани хорижий инвесторларга сотишда тендер (танлов) савдоларини ўтказиш бўйича Давлат

комиссиясига (Р.С. Азимов) хорижий инвесторларнинг буюртманомалари бўйича хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарни барпо этиш учун маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг балансида бўлган паст ликвидли объектларни аниқ инвестиция мажбурияти остида инвестор билан тўғридан-тўғри шартномалар тузиш йули билан танлов ўтказмасдан «ноль» харид қиймати бўйича сотиш ҳуқуқи берилсин.

7. Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлиги, Ички ишлар вазирлиги вазирликлар, идоралар ва ҳўжалик бирлашмаларининг буюртманомалари бўйича инвестиция лойиҳаларини амалга оширишда қатнашаётган хорижий компанияларнинг мансабдор шахслари ва мутахассисларига 12 ой муддат билан кириш визалари ҳамда кўп марталик визалар расмийлаштирилишини таъминласин.

8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси Иқтисодиёт вазирлиги, Молия вазирлиги, Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги, Давлат статистика қўмитаси, Марказий банкни жалб этган ҳолда хорижий инвесторларга ўзларининг инвестиция фаолиятини амалга оширишлари учун Давлат бюджети ва унинг ижроси, пул-кредит сиёсати, ташқи савдо ҳамда бошқа кўрсаткичларни ҳисобга олган ҳолда зарур бўлган иқтисодий ахборотлардан тизимли асосда белгиланган тартибда кенг фойдаланиш имкониятларини таъминласин.

9. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги Иқтисодиёт вазирлиги, Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги билан биргаликда хорижий инвесторлар ҳамда хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар учун берилган кафолатлар, имтиёзлар ва афзалликларга доир конун ҳужжатларининг амалда рўёбга чиқарилиши юзасидан тизимли мониторинг ўрнатсин ҳамда берилаётган имтиёзлар ва афзалликларга вазирликлар, идоралар ва бошқа ижрочилар томонидан риоя этилмаслиги ҳолатлари бўйича Вазирлар Маҳкамасига ҳар чоракда ахборот киритиб борсин.

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тўғри-

дан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» 2005 йил 11 апрелдаги ПФ-3594-сон Фармонига 2-иловага мувофик ўзгартиш ва қўшимчалар киритилсин.

Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги, Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги Адлия вазирлиги ҳамда бошқа манфаатдор вазирликлар ва идоралар билан биргаликда бир ой муддатда конун ҳужжатларига ушбу Фармондан келиб чиқадиган ўзгартиш ва қўшимчалар тўғрисида Вазирлар Маҳкамасига таклифлар киритсин.

11. Мазкур Фармоннинг ижросини назорат қилиш Ўзбекистон Республикасининг Бош вазири Ш. М. Мирзиёев зиммасига юклансин.

Ўзбекистон Республикаси Президенти
И. КАРИМОВ

Тошкент ш., 2012 йил 10 апрель, ПФ-4434-сон

*Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10
апрелдаги ПФ-4434-сон Фармонига 2-илова*

Ўзбекистон Республикаси Президентининг
«Тўғридан-тўғри хусусий хорижий
инвестицияларни жалб этишни
рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-
тадбирлар тўғрисида» 2005 йил 11 апрелдаги
ПФ-3594-сон Фармонига киритиладиган
ЎЗГАРТИРИШ ВА ҚЎШИМЧАЛАР

1. 2-бандда:

а) иккинчи хатбоши қуйидаги таҳрирда баён этилсин:
«мазкур корхоналарни Тошкент шаҳри ва Тошкент вилоятини истисно қилган ҳолда, республиканинг барча шаҳарлари ва қишлоқ аҳоли пунктларида жойлаштириш»;

б) тўртинчи хатбошидаги «50 фоизни» сўзлари «33 фоизни» сўзлари билан алмаштирилсин;

в) бешинчи хатбоши чиқариб ташлансин;

г) олтинчи ва еттинчи хатбошилар тегишли равишда бешинчи ва олтинчи хатбошилар деб ҳисоблансин;

д) олтинчи хатбошидаги «даромадни» сўзи «даромаднинг камида 50 фоизини» сўзлари билан алмаштирилсин.

2. Илова куйидаги таҳрирда баён этилсин:

Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестициялар учун бериладиган имтиёзлар жорий этиладиган иктисодиёт тармоқлари

Р Ў Й Х А Т И

1. Радиоэлектрон саноати буюмлари ҳамда компьютер ва ҳисоблаш техникаси бутловчи буюмларини ишлаб чиқариш.

2. Енгил саноат:

– тайёр ип газлама, жун газлама ва аралаш газламалар, шунингдек, трикотаж газлама ишлаб чиқариш;

– тайёр тикувчилик, трикотаж, пайпоқ маҳсулотлари ва тўқимачилик галантереяси ишлаб чиқариш;

– табиий терилар ишлаб чиқариш, кўн-галантерея саноати, пойабзал саноати.

3. Ипакчилик саноати:

– шойи газламалар ва ипакдан тайёр буюмлар ишлаб чиқариш.

4. Қурилиш материаллари саноати:

– Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 24 мартдаги ПФ–3586-сонли Фармони 1а-илоvasида кўрсатилган қурилиш материалларининг янги турларини ишлаб чиқариш.

5. Парранда гўшти ва тухумни саноат миқёсида етиштириш.

6. Озиқ-овқат саноати:

– маҳаллий хом ашёдан саноат миқёсида қайта ишланган тайёр озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш (алкоголли, алкогольсиз ичимликлар ва тамаки маҳсулотлари бундан мустасно).

7. Гўшт-сут саноати:

– гўшт ва сут маҳсулотларининг тайёр турлари, пиш-
лоқ ва сарийёғ, шунингдек, хайвонларнинг ички органлари-
дан қайта ишланган маҳсулотлар ишлаб чиқариш.

8. Балиқ ва балиқ маҳсулотларини қайта ишлаш ҳамда
консервалаш.

9. Кимё саноати.

10. Нефть-кимё саноати.

11. Тиббиёт саноати, шунингдек, ветеринария учун
дори воситаларини ишлаб чиқариш.

12. Қадоклаш материалларини ишлаб чиқариш.

13. Муқобил энергия манбалари негизида электр стан-
циялари қуриш.

14. Кумир саноати:

– кўмирни бойитиш;

– кўмир брикетларини ишлаб чиқариш;

– сланец саноати.

15. Ишлаб чиқаришга мўлжалланган электроферрос-
плав ва металл буюмларни ишлаб чиқариш.

16. Машинасозлик ва металлга ишлов бериш:

– машинасозлик;

– трактор ва қишлоқ хўжалик машинасозлиги;

– қурилиш, йўл ва коммунал машинасозлик;

– енгил ва озик-овқат саноати ҳамда маиший асбоблар
машинасозлиги.

17. Станоксозлик ва асбобсозлик саноати.

18. Шиша ва чинни-фаянс саноати.

19. Микробиология саноати.

20. Уйинчоқлар ишлаб чиқариш.

Республикамизнинг ҳудудларида 2013–2015 йилларда энгил саноат соҳасида амалга ошириладиган лойиҳалар

(қисқартирилган кўчирма)

№	Маҳсулот турлари	Корхона номи	Йиллик қувват	Лойиҳа қиймати, % шу жумладан:			Янги иш уринлари, киши
				ўз маблағи	банк кредити		
Қорақалпоғистон Республикаси							
I. Янги лойиҳалар							
1	Ипкалава ишлаб чиқариш	«Астера текстиль» МЧЖ	минг тн	5,2	12,2	87,8	150
	Газлама ишлаб чиқариш	«Астера текстиль» МЧЖ	млн. кв.м.	22,5	-	100,0	150
2	Ипгазлама ишлаб чиқариш	“Элит Стар текстиль” МЧЖ	млн. кв.м.	22,5	-	100,0	150
3	Ипкалава ишлаб чиқариш-ни тапқил қилиш	“Амударё текстиль” МЧЖ	минг тн	8,0	82,6	17,4	250
	Газлама ишлаб чиқариш	“Амударё текстиль” МЧЖ	млн. кв.м.	5,2	100,0	-	105
4	Тайёр тикув маҳсулотини ишлаб чиқариш	«Хурзия-Разия» МЧЖ	минг дона	700	24,4	75,6	50

Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш

5	Тайёр тикув маҳсулотини ишлаб чиқариш	«Сахра Универсал бизнес» МЧЖ	минг дона	1 700	20,0	80,0	25
II. Мавжуд қувватларни кенгайтириш ва модернизация қилиш							
1	Ипкалава, жинси матоси ва тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришни тиклаш	«Global national textile» МЧЖ	минг тн	2,0	28,6	71,4	300
			млн. кв. м	3,2			
			минг дона	1 500			
2	Ипкалава ишлаб чиқариш	“Турткул Асака текстиль” МЧЖ	минг тн	4,0	100,0	-	120
Андижон вилояти							
I. Янги лойиҳалар							
1	Трикотаж мато	“Крав Текстиль” МЧЖ	тонна	500	16,7	83,3	200
2	Пайпок маҳсулотлари	“Олтинкул туқимачилик саноати” МЧЖ	минг жуфт	1600	33,5	66,5	140
3	Трикотаж мато	“Кезар Текст” МЧЖ	тонна	3100	20,1	79,9	130
	Трикотаж маҳсулотлари		минг дона	700			
4	Трикотаж маҳсулотлари	“Ал Ҳаким” ХК	минг дона	500	74,7	25,3	100
5	Ип калава	“Trust rest servis” МЧЖ	минг тонна	1,2	100,0		160

II. Мавжуд қувватларни кенгайтириш ва модернизация қилиш							
1	Трикотаж маҳсулотлари	МЧЖ “Роял Силк”	минг дона	500	-	100,0	100
2	Трикотаж маҳсулотлари	“Нил Гранит” МЧЖ	минг дона	5000	66,7	33,3	200
3	Ип калава	“Асака Текстиль” МЧЖ	минг тонна	1,6	-	100,0	120
	Сочик маҳсулотлари		минг тонна	0,6	-	100,0	100
4	Ип калава	ХК “Скортон Текстиль”	минг тонна	4,2	24,8	75,2	120
5	Трикотаж маҳсулотлари	“Хонобод Олтин водий текстиль” МЧЖ	минг дона	1000	100,0	-	200
	Трикотаж мато		тонна	250	68,8	31,3	50
Бухоро вилояти							
I. Янги лойиҳалар							
1	Трикотаж маҳсулотлари ишлаб чиқариш	“Meridian Servis Vuxara” МЧЖ	минг дона	2000	37,5	62,5	80
2	Трикотаж маҳсулотлари ишлаб чиқариш	“И. Фозилов” МЧЖ	минг дона	5000	25,0	75,0	200
3	Ипкалава ишлаб чиқариш	“Индорама Индастриез” (Сингапур)	минг тн	18	100,0	-	700
4	Ипкалава ишлаб чиқариш	“Маданият Артекс” ҚК	минг тн	1	20,0	80,0	70
5	Ипйигирув корхонасини ташкил этиш	“Бухоро текс” АЖ	минг тн	2,5	30,0	70,0	150

Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш

II. Мавжуд қувватларни кенгайтириш ва модернизация қилиш							
1	Калава ип ишлаб чиқаришни модернизация қилиш	“Текстиль Спектрум Колорс” ҚК	минг тн	2,5	20,7	79,3	100
2	Тикувчилик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кенгайтириш	“ОФС” МЧЖ	минг дона	50	100,0	-	35
3	Калава ип ишлаб чиқаришни модернизация қилиш	“Умидтекс” МЧЖ	минг тн	2,5	28,6	71,4	100
4	Ипгазлама ишлаб чиқариш қувватларини кенгайтириш	“Бухоро натур-продукт” МЧЖ	млн. кв. м.	1,8	50,0	50,0	50
5	Тикувчилик фаолиятини тиклаш	“Алмаз Оил” ҚК	минг дона	1500	-	100,0	100
Жиззах вилояти							
I. Янги лойиҳалар							
1	Ипкалава ишлаб чиқариш	“Жиззах Кентекс” МЧЖ	минг тн	7,5	37,6	62,4	150
2	Ипкалава ишлаб чиқариш	“Элеганс текс” МЧЖ	минг тн	5	-	100,0	100
3	Ипкалава ишлаб чиқариш	“Санзор текстиль” МЧЖ	минг тн	3	28,6	71,4	80

4	Ипкалава ишлаб чиқариш	“Жиззах Пласттекс” МЧЖ ҚК	минг тн	12	43,6	56,4	700
5	Трикотаж мато ишлаб чиқариш	“Жиззах Пласттекс” МЧЖ ҚК	минг тн	6,1	43,2	56,8	350
II. Мавжуд қувватларни кенгайтириш ва модернизация қилиш							
1	Ипкалава ишлаб чиқариш	“Жиззах Пласттекс” МЧЖ ҚК	минг тн	12	26,7	73,3	150
2	Пайпоқ маҳсулотлари ишлаб чиқариш	“Мир Улуғбек МХ” МЧЖ	млн. жуфт	2	38,9	61,1	40
Қашқадарё вилояти							
I. Янги лойихалар							
1	Ипкалава ишлаб чиқариш	“Қарши йиғма темир-бетон” МЧЖ	минг тн	5	100,0	-	200
2	Ипкалавани бўяш цехини ташкил қилиш	“SN INVEST” МЧЖ	минг тн	5	28,6	71,4	50
3	Мато ишлаб чиқариш	“SN INVEST” МЧЖ	тн	2500	25,9	74,1	100
4	Тайёр кийим-кечак ишлаб чиқариш	“Коттон роуд” ҚК	минг дона	150	100,0	-	100
5	Сочиқ ва пайпоқ маҳсулотлари ишлаб чиқариш	“Касби Сеул” МЧЖ	минг жуфт	1	100,0	-	51
II. Мавжуд қувватларни кенгайтириш ва модернизация қилиш							
1	Ипкалава ишлаб чиқариш	“Оксарой-текстиль” МЧЖ	минг тн	4	100,0	-	50

Инвестицияларни таъкил этиш ва молиялаштириш

2	Ипкалава ишлаб чиқаришни кенгайтириш	“Яккабоғтекс” МЧЖ	минг тн	1	100,0	-	40
3	Ипкалава ишлаб чиқариш	“Яккабоғ Хумо текс” МЧЖ	минг тн	0,6	61,5	38,5	25
4	Ипкалава ишлаб чиқариш	“Китоб ип йигирув” ОАЖ	минг тн	3,5	30,0	70,0	100
5	Кийим-кечак ишлаб чиқаришни кенгайтириш	“Садо” МЧЖ	минг дона	100	50,0	50,0	20
Навоий вилояти							
I. Янги лойиҳалар							
1	Газлама ишлаб чиқариш	“Эдем Текстиль” МЧЖ	млн. кв/м	0,5	89,0	11,0	20
2	Аралаш мато, одеял ва плед ишлаб чиқариш	“Навоий-азот” ОАЖ	млн. кв/м	0,21	100,0	-	60
			минг дона	46,6			
			минг дона	35,4			
3	Тайёр трикотаж мато ишлаб чиқариш	“Форт про импекс” МЧЖ	минг тн	2	100,0	-	60
4	Калава ип ишлаб чиқариш	“Навбахор Текстиль” МЧЖ	минг тн	5,4	63,6	36,4	240
5	Тайёр тикув маҳсулотлари ишлаб чиқариш	“Навоий кварц тош” МЧЖ	минг дона	100	50,0	50,0	25

II. Мавжуд қувватларни кенгайтириш ва модернизация қилиш							
1	Ипкалава ишлаб чиқаришни модернизация қилиш	“Бахт текстиль” ҚК	минг тн	2	3,2	96,8	40
2	Ипкалава (синтетик) ишлаб чиқаришни модернизация қилиш	“Элмурод Улмас” ИЧФ	тн	150	25,0	75,0	5
3	Тайёр тикув маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кенгайтириш	“Триумф горняк” МЧЖ	минг дона	400	40,0	60,0	30
4	Гилам маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кенгайтириш	“Ишонч гилам” ИЧФ	млн. кв.м	0,625	17,1	82,9	20
Наманган вилояти							
I. Янги лойиҳалар							
1	Ипкалава, тайёр газламалар, трикотаж мато ва трикотаж маҳсулотларини ишлаб чиқариш	“Намимпекс Текстиль” МЧЖ	минг тн	2,6	29,9	71,1	450
			млн. кв.м.	8			
			тн	1000			
			минг тн	1,2			
2	Трикотаж маҳсулотлари ишлаб чиқариш	“Янтекс” МЧЖ	минг дона	280	11,9	88,1	80

Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш

3	Тикувчилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш	“Поп курғони” Х.К	минг дона	50	50,0	50,0	50
4	Ип-калава ишлаб чиқариш	“Азиз-94” Х. К	минг тн	1,2	100,0	-	60
5	Тикувчилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш	“Мос транс монтаж” МЧЖ	минг дона	800	21,6	78,4	37
II. Мавжуд қувватларни кенгайтириш ва модернизация қилиш							
1	Тикувчилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш	“Асадбек Чоркесар” Х.К	минг дона	400	20,0	60,0	85
2	Момик сочиқ ишлаб чиқаришни ташкил этиш	“AISHA HOME TEXTILE” ҚК	минг тн	1,2	100,0	-	100
3	Ипкалава ишлаб чиқариш	“Нам Текс” МЧЖ	минг тн	0,6	-	100,0	30
4	Туқимачилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш	“Голден Хелло Траде” МЧЖ	млн. кв.м.	1,1	40,9	59,1	15
5	Трикотаж маҳсулотлари ишлаб чиқариш	“Олмос Нисора бону” ХК	минг дона	650	20,2	79,8	75
Самарқанд вилояти							
I. Янги лойиҳалар							
1	Ипкалава ишлаб чиқариш	“Жомбой Текс” МЧЖ	минг тн	2,0	50,0	50,0	120

2	Ипкалава ишлаб чиқариш	“Мароқанд сифат сервис” МЧЖ	минг тн	3,0	47,2	52,8	350
	Ипкалава (аралашма) ишлаб чиқаришни ташкил этиш			1,5	33,3	66,7	
3	Ипкалава ишлаб чиқариш	“Сам универсал текс” МЧЖ	минг тн	3,0	14,0	86,0	150
4	Ипкалава ишлаб чиқариш	“Нарпай Нозимжон” фермер хўжалиги негизида	минг тн	3,0	100,0	-	200
5	Ипкалава ишлаб чиқариш	“Оқдарё Текс” МЧЖ	минг тн	4,5	20,4	79,6	250
	Газлама ишлаб чиқариш		млн. кв.м.	1,6			
II. Мавжуд қувватларни кенгайтириш ва модернизация қилиш							
1	Ипкалава ишлаб чиқариш қувватларини кенгайтириш	“Артек интернэшнл” ҚК	минг тн	0,5	76,9	23,1	30
2	Ипкалава ишлаб чиқариш қувватларини кенгайтириш	“Дака Текс” хорижий корхонаси	минг тн	2,0	9,1	90,9	70

3	Трикотаж мато ишлаб чиқариш	“8-март” МЧЖ	тн	825,0	-	100,0	40
	Тайёр маҳсулотларни ишлаб чиқариш		минг дона	1200	-	100,0	120
4	Трикотаж мато ишлаб чиқариш	“Самарқанд Техмат мато” МЧЖ	тн	1500	100,0	-	50
5	Ип газлама ишлаб чиқариш	“Амина Голд Инвест” МЧЖ	млн. кв. м.	5,0	47,4	52,6	32
Сирдарё вилояти							
I. Янги лойиҳалар							
1	Пайпок маҳсулотлари ишлаб чиқариш	“Neo Cotton” МЧЖ	млн. жуфт	20,0	100,0	-	120
2	Пайпок маҳсулотлари ишлаб чиқариш	“Жамшидбек” СИЧК	минг жуфт	0,5	25,0	75,0	120
3	Ипкалава ишлаб чиқариш	“Бахттекс-фарм” МЧЖ	минг тн.	3,3	100,0	-	120
4	Ипкалава ишлаб чиқариш	“Neo Cotton” МЧЖ	минг тн.	3,0	30,0	70,0	150
5	Гилам маҳсулотлари ишлаб чиқариш	“RED CARPET” МЧЖ	млн. кв. м	1,2	22,6	77,4	60

II. Мавжуд қувватларни кенгайтириш ва модернизация қилиш							
1	Тикувчилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш	“Барака текс” ХК “West FZE” (ОАЭ)	млн. дона	2,0	33,3	66,7	150
2	Тайёр трикотаж маҳсулотлари ишлаб чиқариш	“Ҳабиб текс” ХК “Twenty First Century Trading” CO LLC (ОАЭ)	минг дона	500,0	100,0	-	80
4	Тайёр боғлама материаллар ишлаб чиқаришни кенгайтириш (стерилланган салфетка)	“Бахттекс-фарм” МЧЖ	млн. дона	1,0	20,0	80,0	150
5	Тикувчилик мажмуаси ташкил этиш	“BAYTEKS TIGARET” МЧЖ	млн. п.м. мато	25,0	31,4	68,6	200
			млн. п.м. тайёр газ-лама	15,0			
			млн. дона	10,7	-	100,0	510
Сурхондарё вилояти							
I. Янги лойиҳалар							
1	Тикув-трикотаж маҳсулотлари ишлаб чиқариш	“Зулай-ҳобону Ибрахимовна” хусусий корхонаси	минг дона	0,7	30,0	70,0	50

Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш

2	Ипкалава ишлаб чиқариш	“Қумқўрғон механика заводи” МЧЖ	минг тн	2,0	25,0	75,0	70
3	Ипкалава ишлаб чиқариш	“Мумин текстиль” МЧЖ	минг тн	3,5	18,8	81,3	100
4	Тикув-трикотаж маҳсулотлари ишлаб чиқариш	“Бойсун текстиль” хк	минг дона	0,4	33,3	66,7	40
5	Тикувчиликни ташкил этиш	“Акс Сурхон” МЧЖ	минг дона	0,6	44,4	55,6	50

II. Мавжуд қувватларни кенгайтириш ва модернизация қилиш

1	Пахта ипли газламалар ва трикотаж мато ишлаб чиқариш ва бўяш	“TELA TEXTILE” ҚК	млн. кв. м.	22,5	26,0	74,0	250
					20,0	80,0	

Тошкент шаҳри

I. Янги лойиҳалар

1	Болалар ва ўсмирлар учун тайёр тикув маҳсулотларини ишлаб чиқариш	“RUTA” ХТИФ	минг дона	500	30,2	69,8	120
2	Тайёр тикувчилик ва трикотаж маҳсулотлари ишлаб чиқариш	“FAR-EKO-PLAST” МЧЖ	минг дона	2000	100,0	-	150

3	Тайёр тикувчилик ва трикотаж маҳсулотлари ишлаб чиқариш	“Royan Lux Exclusiva” МЧЖ	минг дона	50	55,9	44,1	75
4	Болалар учун тайёр трикотаж маҳсулотлари ишлаб чиқариш	“Bultex Eurostar” МЧЖ	минг дона	1400	100,0	-	250
5	Тайёр тукимачилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш	“N-joy Garments” ҚК	минг дона	2500	100,0	-	150
II. Мавжуд қувватларни кенгайтириш ва модернизация қилиш							
1	Тайёр текстиль маҳсулотлари ишлаб чиқариш	“UNIKS STAR” МЧЖ	минг дона	300	100,0	-	50
2	Ип калава ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва модернизация қилиш	“BF Tekstile Produktion” ХК МЧЖ	минг тн	0,372	100,0	-	300
3	Трикотаж мато ишлаб чиқаришни кенгайтириш	“ELEKTRO- TEST” МЧЖ	тн	1500	100,0	-	150
4	Нотўқима ва ватин маҳсулот- ларини ишлаб чиқаришни кенгайтириш	“TO‘QI- MACHI ABDUL- LOH” МЧЖ	тн	500	100,0	-	175

5	Трикотаж махсулотларини ишлаб чиқаришни кенгайтириш	“Savdo-energo” МЧЖ	минг донга	4000	95,3	4,7	200
---	---	--------------------	------------	------	------	-----	-----

Илова-3

**Ўзбекистон Республикаси Вазирлар
Маҳкамасининг
Қ А Р О Р И**

**Инвестиция лойиҳаларини тасдиқлаш
ва амалга ошириш мониторинги
механизмларини такомиллаштириш,
мурувват ёрдами юкларини ва техник
кўмаклашиш маблағларини ҳисобга олиш ва
назорат қилиш чора-тадбирлари тўғрисида**

*(Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари
тўплами, 2005 й., 46-сон, 350-модда; 2006 й., 20-
21-сон, 180-модда, 33-сон, 331-модда, 48-50-сон,
484-модда; 2007 й., 1-2-сон, 11-модда, 19-20-сон,
196-модда, 23-сон, 238-модда; 2009 й., 5-сон, 41-
модда, 43-сон, 456-модда, 46-сон, 498-модда; 2010
й., 23-сон, 182-модда; 2012 й., 36-сон, 412-модда, 44-
сон, 507-модда, 45-сон, 516-модда; 2013 й., 37-сон,
485-модда)*

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг айрим қарорларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш, шунингдек баъзиларини ўз кучини йўқотган деб ҳисоблаш тўғрисида» 2005 йил 10 августдаги 192-сон қарорига мувофиқ, Вазирлар Маҳкамаси қарор қилади:

1. Қуйидагилар:

(1-банднинг иккинчи хатбоши Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2007 йил 7 июндаги 110-

сонли қарори билан ўз кучини йўқотган – ЎР ҚХТ, 2007 й., 23-сон, 238-модда)

Ўзбекистон Республикаси Инвестиция дастурига киритилган лойиҳаларни тайёрлаш ва уларнинг амалга оширилиши устидан давлат мониторинги туғрисидаги низом 2-иловага мувофиқ;

Мурувват ёрдами юклари қабул қилиниши, ҳисобга олиниши, аниқ йўналтирилган тарзда тақсимланиши ва улардан мақсадли фойдаланилишини назорат қилиш тартиби ҳамда мурувват лойиҳалари мониторинги туғрисидаги низом 3-иловага мувофиқ;

Лойиҳа таклифларини ишлаб чиқиш ва келишиш, шунингдек техник кўмаклашиш маблағлари мониторинги ва улардан мақсадли фойдаланилишини назорат қилиш тартиби туғрисидаги Низом 4-иловага мувофиқ тасдиқлансин.

(1-банднинг тўртинчи хатбошиси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 8 ноябрдаги 319-сонли қарори таҳририда – ЎР ҚХТ, 2012 й., 45-сон, 516-модда)

2. Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг 5-иловага мувофиқ айрим қарорларига ўзгартиришлар киритилсин, шунингдек баъзи қарорлари ўз кучини йўқотган деб ҳисоблансин.

3. Мазкур қарорнинг бажарилишини назорат қилиш Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг ўринбосарлари зиммасига юклансин.

Ўзбекистон Республикасининг Бош вазири
Ш. МИРЗИЁЕВ

Тошкент ш., 2005 йил 15 ноябрь, 251-сон

(1-илова Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2007 йил 7 июндаги 110-сонли қарори билан ўз кучини йўқотган – ЎР ҚХТ, 2007 й., 23-сон, 238-модда)

*Вазирлар Маҳкамасининг 2005 йил 15 ноябрдаги 251-сон
қарорига 2-илова*

**Ўзбекистон Республикаси Инвестиция
дастурига киритилган лойиҳаларни тайёрлаш
ва уларнинг амалга оширилиши устидан
давлат мониторинги тўғрисида
НИЗОМ**

I. Умумий қоидалар

1. Мазкур Низом «Чет эл инвестициялари тўғрисида», «Чел эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунларига, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги фаолиятини ташкил этиш тўғрисида» 2005 йил 26 июлдаги ПҚ–136-сон қарорига мувофиқ ишлаб чиқилган.

Мазкур Низомнинг амал қилиши улар учун қонун ҳужжатларида амалга ошириш ва мониторинг олиб боришнинг алоҳида тартиби белгиланган лойиҳаларга татбиқ этилмайди.

(1-банд Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2007 йил 3 январдаги 5-сон қарорига мувофиқ иккинчи хатбоши билан тўлдирилган – ЎР ҚХТ, 2007 й., 1-2-сон, 11-модда)

2. Ўзбекистон Республикаси Инвестиция дастурига киритилган лойиҳаларни тайёрлаш ва уларнинг амалга оширилиши устидан давлат мониторинги (кейинги ўринларда «Мониторинг» деб аталади) Ўзбекистон Республикаси инвестиция дастурига киритилган инвестиция лойиҳаларининг амалга оширилишини бошқариш ва назорат қилишнинг асосий механизми ҳисобланади.

3. Мониторинг:

вазирликлар, идоралар томонидан ташаббус кўрсатилган инвестиция лойиҳалари ва таклифлари юзасидан – Вазирлар Маҳкамасининг тегишли ахборот-таҳлил

департаментлари билан биргаликда, шунингдек Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари ҳамда хорижий инвестициялар жалб этилган корхоналар томонидан ташаббус кўрсатилган инвестиция лойиҳалари ва таклифлари юзасидан – Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари билан биргаликда Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги томонидан;

Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Халқаро молия институтлари, ташкилотлари ва донор мамлакатлар билан ҳамкорлик қилиш, йирик ва стратегик жиҳатдан муҳим инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш масалалари буйича Идоралараро кенгаш (кейинги ўринларда Идоралараро кенгаш деб аталади) – хорижий инвестициялар иштирокидаги йирик ва стратегик жиҳатдан муҳим инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш буйича.

(3-банднинг учинчи хатбошиси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2009 йил 15 октябрдаги 274-сонли қарори таҳририда – УР ҚХТ, 2009 й., 43-сон, 456-модда)

4. Қуйидагилар:

– республика инвестиция дастурига киритилган ва биринчи навбатда, хорижий инвестицияларни жалб этиш ҳисобига амалга ошириладиган инвестиция лойиҳаларининг ўз вақтида ва самарали рўёбга чиқарилишини таъминлаш;

– давлат бошқаруви органларининг, инвестиция жараёни бошқа қатнашчиларининг фаолиятини мувофиқлаштириш, уларнинг инвестиция лойиҳаларини, улар тулик тугаллангунга қадар, амалга ошириш билан боғлиқ масалаларни ўз вақтида ҳал этиш юзасидан жавобгарлигини ошириш;

– инвестиция лойиҳалари ҳаракатига уларни амалга оширишнинг барча босқичларида тўсқинлик қилаётган омилларни аниқлаш ва ўрганиш, уларни, шу жумладан инвестиция лойиҳаларининг амалга оширилиши билан

боғлиқ бўлган турли хил масалаларни кўриб чиқиш муддатларини ўзгартириш йўли билан, баргараф этиш бўйича тезкор чора-тадбирлар куриш;

– инвестиция лойиҳалари тасдиқланган ҳажмлар ва муддатларга қатъий риоя қилинган ҳолда инвестиция лойиҳалари ташаббускорлари ва ваколатли банклар томонидан маблағлар билан ўз вақтида таъминланиши устидан назорат қилиш;

– инвестиция лойиҳаси бўйича хорижий шериклар олдидан қабул қилинган мажбуриятларнинг бажарилишига кўмаклашиш;

– инвестиция муҳитини такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш;

– инвестиция дастурига киритилган лойиҳалар ва таклифлар бўйича маълумотлар банкани шакллантириш мониторингининг асосий вазифалари ҳисобланади.

5. Аниқ дастурга ва Ўзбекистон Республикаси Инвестиция дастурининг таркибий қисми бўлган инвестиция таклифларининг йиғма рўйхатига киритилган инвестиция лойиҳалари мониторинг объекти ҳисобланади.

II. Инвестиция лойиҳалари бўйича маълумотлар банкани яратиш

6. Инвестиция дастури белгиланган тартибда тасдиқланган вақтдан бошлаб бир ой муддатда Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги вазирликлар ва идоралар, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари, шунингдек инвестиция лойиҳалари ташаббускорлари билан биргаликда инвестиция лойиҳаларининг аниқ дастурига, шунингдек инвестиция дастурининг таркибий қисми бўлган устувор инвестиция таклифларининг йиғма рўйхатига киритилган лойиҳалар бўйича маълумотлар банкани (кейинги ўринларда «Маълумотлар банки» деб аталади) шакллантиради.

7. Маълумотлар банки:

– инвестиция лойиҳасининг ташаббускори томонидан тасдиқланган инвестиция лойиҳаларининг аниқ дастурига киритилган инвестиция лойиҳаси паспорти;

– ҳар бир инвестиция лойиҳасини амалга оширишнинг инвестиция лойиҳалари ташаббускорлари томонидан Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги билан келишилган ҳолда тасдиқланадиган режа-жадваллари;

– устувор инвестиция таклифларининг йиғма рўйхатига киритилган инвестиция таклифлари бўйича ишлаб чиқиладиган янгидан бошланаётган устувор инвестиция лойиҳаларини олға суриш чора-тадбирлари дастури.

Инвестиция дастурига киритилган инвестиция лойиҳаси ташаббускори томонидан йилнинг ҳар чорагида тақдим этиладиган ахборот асосида шакллантирилади.

(7-банднинг бешинчи хатбошиси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 1 ноябрдаги 313-сонли қарори таҳририда – ЎР ҚХТ, 2012 й., 44-сон, 507-модда)

8. Инвестиция лойиҳаси паспорти мазкур Низомга 1-иловага мувофиқ шакл бўйича тузилади ва унда инвестиция лойиҳаси ташаббускори, хорижий шерик, лойиҳанинг умумий қиймати ва барпо этилаётган ишлаб чиқаришнинг лойиҳадаги қуввати, маҳсулотни экспорт қилиш, маблағ билан таъминлаш манбалари ва схемаси бўйича прогноз кўрсаткичлар, лойиҳанинг қопланиш ва қарз маблағларни қайтариш муддатлари туғрисидаги ахборотлар, шунингдек, зарурат бўлганда, хорижий инвестициялар иштирокида ташкил этилаётган корхона бўйича маълумотлар бўлади.

9. Режа-жадвал мазкур Низомга 2-иловага мувофиқ шакл бўйича тузилади ва унда янги ташкил этилаётган корхонанинг техник-иқтисодий асосланишини ишлаб чиқиш, экспертизадан ўтказиш ва тасдиқлаш, рўйхатдан ўтказиш (зарурат бўлганда), асосий контрактни тузиш ва рўйхатдан ўтказиш, инвестиция лойиҳаси бўйича Вазирлар Маҳкамаси қарорини келишиш ва қабул қилиш, кредит битимларини имзолаш, лойиҳа-смета ҳужжатларини ишлаб чиқиш, келишиш ва тасдиқлаш, миллий ва хорижий валютада маблағ билан таъминлашни бошлаш, ишлаб

чиқариш майдонларини ва инфратузилма объектларини қуриш, технология асбоб-ускуналарини ўрнатиш, корхонанинг лойиҳадаги қувватга чиқиши бўйича аниқ муддатлар тўғрисидаги ахборотлар бўлади.

10. Чора-тадбирлар дастури мазкур Низомга 3-иловага биноан Халқаро молия ва иқтисодий институтлар ҳамда донор мамлакатлар иштирокида Инвестиция лойиҳаларини тайёрлаш ва амалга ошириш регламентига мувофиқ ишлаб чиқилади ва инвестициялашдан олдин инвестиция лойиҳаларининг техник-иқтисодий асосланишини тасдиқлаш ва маблағ билан таъминлашнинг аниқ манбаларини белгилашгача бўлган ишлар комплексини (уларни бажаришнинг прогноз муддатларини кўрсатган ҳолда) ўз ичига олади.

11. Инвестиция лойиҳасининг ташаббускори ҳисобот ойдан кейинги ойнинг 3-кунидан кечикмай йилнинг ҳар чорагида Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлигига келишилган шакл бўйича инвестиция лойиҳаси амалга оширилиши режа-жадвалининг бажарилиши тўғрисида ахборот тақдим этади.

(11-банд Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 1 ноябрдаги 313-сонли қарори таҳририда – ЎР ҚХТ, 2012 й., 44-сон, 507-модда)

12. Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги йилнинг ҳар чорагида:

(12-банднинг биринчи хатбошиси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 1 ноябрдаги 313-сонли қарори таҳририда – ЎР ҚХТ, 2012 й., 44-сон, 507-модда).

– хорижий инвестициялар ва кредитлар иштирокидаги инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш тўғрисида Давлат статистика ишлари дастурида белгиланган ҳажмда ва муддатларда тақдим этиладиган йиғма статистика ахбороти бўйича – Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси томонидан;

– марказлаштирилган инвестициялардан, шу жумладан Ҳукумат кафолати остида жалб этиладиган хорижий ин-

вестициялар ва кредитлардан фойдаланиш бўйича – Молия вазирлиги ва тижорат банклари томонидан;

– хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарни давлат рўйхатидан ўтказиш бўйича – Адлия вазирлиги томонидан;

– хусусийлаштирилаётган корхоналар акциялари пакедини хорижий инвесторларга сотиш, мулкида давлат улуши бўлган хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар фаолияти бўйича – Давлат ракобат қўмитаси томонидан;

(12-банднинг бешинчи хатбошиси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2013 йил 9 сентябрдаги 244-сонли қарори таҳририда – ЎР ҚХТ, 2013 й., 37-сон, 485-модда);

(12-банднинг олтинчи хатбошиси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2010 йил 2 июндаги 105-сон қарорига асосан чиқарилган – ЎР ҚХТ, 2010 й., 23-сон, 182-модда);

– лойиҳа кўрсаткичлари (лойиҳадаги қувватни таъминлаш, экспортни таъминлаш, янги иш ўринлари барпо этиш) инвестиция лойиҳаси ташаббускори томонидан бажарилиши юзасидан – Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари томонидан тақдим этиладиган ахборотлар асосида Маълумотлар банкани янгилаб боради.

13. Маълумотлар банкига Инвестиция дастурида назарда тутилган капитал қўйилмалар ҳажмлари прогнози белгиланган тартибда аниқлаштирилиш натижалари бўйича Идораларо кенгашнинг қарори билан тузатишлар киритилиши мумкин.

(13-банд Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2009 йил 15 октябрдаги 274-сонли қарори таҳририда – ЎР ҚХТ, 2009 й., 43-сон, 456-модда)

III. Мониторингни амалга ошириш

14. Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги Иқтисодиёт вазирлиги, Вазирлар Маҳкамасининг тегишли ахборот-таҳлил департаментлари, Молия вазирлиги (Ўзбекистон Республикаси ҳукумати номидан

Молия вазирлиги қарз олувчи сифатида иш кўрадиган қарзлар бўйича), Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари билан биргаликда Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қабул қилинган қарорларига, шунингдек тасдиқланган режа-жадвалларга мувофиқ инвестиция лойиҳалари амалга оширилиши ишларининг ҳолатини, шу жумладан жойнинг ўзига чиқиб мунтазам равишда урганadi.

Бундай ишни ташкил этиш учун Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги турли вазирликлар ва идоралар ёхуд халқаро ташкилотлар ва консултация компаниялари мутахассисларини жалб этиши мумкин.

15. Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги томонидан мониторинг:

инвестиция лойиҳалари ташаббускорлари томонидан Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлигига тақдим этиладиган тасдиқланган режа-жадвалларнинг бажарилиши тўғрисидаги ахборотларни;

Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси томонидан Давлат статистика ишлари дастурида белгиланган ҳажмда ва муддатларда тақдим этиладиган Ўзбекистон Республикаси бўйича хорижий инвестициялар ва кредитлар иштирокидаги инвестиция лойиҳаларининг амалга оширилиши тўғрисидаги йиғма статистика ахборотини;

– мавжуд ва потенциал хорижий инвесторлар фаолиятининг норматив-ҳуқуқий базасини такомиллаштириш бўйича уларнинг таклифларини урганиш асосида вақт-вақти билан тайёрланадиган инвестиция муҳити шарҳини;

– манфаатдор вазирликлар ва идоралар томонидан тақдим этиладиган тезкор ахборотларни;

– марказлаштирилган манбалар ҳисобига амалга ошириладиган лойиҳаларни ўз вақтида маблағ билан таъминлаш масалалари бўйича ахборотларни таҳлил қилиш ва умумлаштириш йўли билан амалга оширилади.

16. Хорижий инвестициялар иштирокидаги йирик ва стратегик муҳим инвестиция лойиҳаларининг амалга оширилиши мониторинги Идоралараро кенгаш томонидан:

(16-банднинг биринчи хатбошиси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2009 йил 15 октябрдаги 274-сонли қарори таҳририда—ЎР ҚХТ, 2009 й., 43-сон, 456-модда)

тасдиқланган режа-жадваллар бажарилишини, лойиҳаларни амалга ошириш юзасидан зарур ишлар комплексини олиб боришнинг технологик изчиллигига риоя этилишини назорат қилиш;

техник-иқтисодий асослашларнинг асосий қоидаларини кўриб чиқиш, лойиҳаларни амалга ошириш мумкинлиги юзасидан умумий қарорлар қабул қилиш;

алоҳида йирик лойиҳалар, шу жумладан техник-иқтисодий асослашлар кўрсаткичларига нисбатан лойиҳаларнинг қимматлашиши ёки арзонлашиши мумкинлигини ҳисобга олган ҳолда базавий лойиҳалаштиришни тасдиқлаш;

марказлаштирилган манбалар ҳисобига ажратиладиган маблағларнинг ўз вақтида молиялаштирилишини ва улардан самарали фойдаланилишини таъминлаш, ҳукумат кафолати остида жалб этиладиган қарз маблағларнинг ўз вақтида қайтарилиши таъминланишини назорат қилиш;

манфаатдор вазирликлар ва буюртмачи идоралар томонидан ишлаб чиқилган эҳтиёт қисмлар ва компонентлар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш дастурларини, шунингдек ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг ташқи бозорларга кириб бориши бўйича маркетинг дастурларини экспертизадан ўтказиш;

айрим стратегик муҳим ва йирик лойиҳаларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари, қурилиши амалдаги қонун ҳужжатлари бузилган ҳолда амалга ошириладиган лойиҳаларни маблағ билан таъминлашни тўхтатиб қўйиш, шунингдек Инвестиция дастури бажарилиши барбод бўлишига йўл қўювчи вазирликлар ва идоралар, корхоналар ва буюртмачи ташкилотларнинг раҳбарларини жавобгарликка тортиш юзасидан таклифлар ва тавсиялар ишлаб чиқиш;

хорижий инвестициялар иштирокидаги йирик ва стратегик муҳим инвестиция лойиҳаларини ўз вақтида рўёбга

чиқаришга кўмаклашувчи бошқа асосий масалаларни кўриб чиқиш йўли билан амалга оширилади.

IV. Мониторинг натижаларини кўриб чиқиш

17. Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги Молия вазирлиги, Иқтисодиёт вазирлиги ва ваколатли банклардан олинган маълумотлар асосида инвестиция дастурининг амалга оширилиши тўғрисида йиғма ахборот тайёрлайди.

Йиғма ахборотда хорижий инвестицияларни ўзлаштириш бўйича умумлаштирилган маълумотлар билан бир қаторда вазирликлар, идоралар ва Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари ҳамда инвестиция лойиҳалари ташаббускорлари бўлган корхоналар ва ташкилотлар томонидан тақдим этиладиган инвестиция лойиҳалари ва таклифларини амалга оширишнинг асосий босқичлари бўйича қуйидаги маълумотлар:

– инвестициялашдан олдинги тадқиқотларнинг ўз вақтида ўтказилиши, техник-иқтисодий асослашлар ва лойиҳа-смета ҳужжатларининг ишлаб чиқилиши тўғрисида инвестиция лойиҳалари ташаббускорларида олинган ахборот;

– техник-иқтисодий асослашлар ва лойиҳа-смета ҳужжатлари ваколатли экспертиза органлари томонидан экспертиза қилинганлиги тўғрисидаги ахборот;

– инвестиция лойиҳаларининг маблағ билан таъминлашнинг тасдиқланган схемаларига мувофиқ ўз вақтида маблағ билан таъминланиши тўғрисидаги ахборот;

– қурилиш-монтаж ишларини бажариш ва объектларни ишга тушириш муддатларига ва технологик изчиллигига рўя қилиниши тўғрисидаги ахборот;

– ҳукумат кафолати остидаги инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш учун жалб қилинадиган кредит маблағларидан фойдаланиш ва уларни қайтариш муддатлари ва шартларига рўя қилиниши тўғрисидаги ахборот (банклар);

– инвестиция лойиҳалари ташаббускорлари томонидан лойиҳаларни инвестиция лойиҳаларининг аниқ дасту-

рига киритиш учун асос ҳисобланадиган лойиҳаларнинг техник-иқтисодий асосланишида ифодаланган инвестициялаш шартларига риоя қилиниши тўғрисидаги бошқа ахборот;

Инвестиция дастурига киритилган инвестиция лойиҳаларини амалга оширишни таъминлаш бўйича аниқ чоратадбирларни асослаган ҳолда таклифлар мавжуд бўлади.

18. Инвестиция дастурини амалга оширишнинг йўғма таҳлили, шунингдек қўшимча таҳлилий ахборот асосида, Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги:

шаклланаётган йўналишларни ўрганиб чиқади, инвестиция лойиҳаларини амалга оширишдаги бюрократик тусиқларни аниқлайди, хорижий инвесторлар учун мавжуд имтиёзлар ва преференциялар тизимининг самарадорлигини таҳлил қилади;

инвестиция фаолиятининг норматив-ҳуқуқий базасини такомиллаштириш юзасидан таклифлар ва тавсиялар ишлаб чиқади;

инвестиция жараёни самарадорлигини ошириш учун зарур бўлган ҳуқуқат қарорларини тайёрлаш ишларини ташкил этади;

Иқтисодиёт вазирлиги томонидан тақдим этиладиган ахборот асосида иқтисодиётнинг устувор секторлари ва тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этиш учун энг муҳим ишлаб чиқаришлар рўйхатини, шунингдек жалб этилаётган инвестицияларни республика иқтисодиёти тармоқлари ва минтақалари бўйича мақбул жойлаштиришга доир таклифларни ишлаб чиқади;

Инвестиция дастурини шакллантириш ва амалга оширишнинг муаммоли масалаларини ҳал этиш бўйича вазирликлар, идоралар, ташкилотлар, маҳаллий давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари билан биргаликда таклифлар тайёрлайди;

Иқтисодиёт вазирлиги ва Молия вазирлиги билан келишув бўйича қўшимча инвестиция лойиҳаларини Инвестиция дастурининг аниқ қисмига киритиш ёки йўғма

кисмига ўтказиш юзасидан таклифларни кўриб чиқиш учун Идоралараро кенгашга киритади;

(18-банднинг еттинчи хатбошиси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2009 йил 15 октябрдаги 274-сонли қарори таҳририда—ЎР ҚХТ, 2009 й., 43-сон, 456-модда)

инвестиция дастурини шакллантириш ва унинг бажарилишини таъминлаш учун зарур бўлган бошқа ишларни ташкил этади.

19. Мониторинг натижалари йилнинг ҳар чорагида Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги томонидан Ўзбекистон Республикаси Президенти Девонига, Вазирлар Маҳкамасининг тегишли ахборот-таҳлил департаментларига ва Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлигига киритилади.

(19-банд Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 1 ноябрдаги 313-сонли қарори таҳририда – ЎР ҚХТ, 2012 й., 44-сон, 507-модда)

20. Зарур қарорлар қабул қилиш учун йилнинг ҳар чорагида:

(20-банднинг биринчи хатбошиси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 1 ноябрдаги 313-сонли қарори таҳририда – ЎР ҚХТ, 2012 й., 44-сон, 507-модда)

Инвестиция дастурига киритилган лойиҳаларнинг амалга оширилиши Вазирлар Маҳкамасининг тегишли комплекслари мажлисларида кўриб чиқилади;

мониторинг натижалари Вазирлар Маҳкамасининг иқтисодий ислохотларнинг бориши ва мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунларига бағишланган мажлисларида тингланади.

*Ўзбекистон Республикаси Инвестиция дастури-
га киритилган лойиҳаларни тайёрлаш ва уларнинг
амалга оширилиши устидан давлат мониторинги
туғрисидаги Низомга 1-илова*

Инвестиция лойиҳаси ПАСПОРТИ

(лойиҳанинг номи ва жойлашган жойи)

1. Лойиҳа буюртмачиси бўлган ташкилот –
2. Лойиҳанинг мақсади –
3. Лойиҳани инвестициялаш туғрисида Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарори (агар зарур бўлса) –
4. Ҳукумат кафолатлари –
5. Лойиҳа ТИА ҳолати –
6. Хорижий шерик ва инвестор (шу жумладан креди-
тор, бош пудратчи) –
7. Лойиҳани амалга ошириш муддатлари, шу жумла-
дан лойиҳадаги қувватга чиқиш муддати (йиллар) –
8. Лойиҳа жойлашган жой –

Т/р	Кўрсаткичлар номи	Ўлчов бирлиги	ТИА бўйи- ча	Лойи- хани амалга ошириш- нинг 2006 йил 1 январ- даги амалдаги ҳолати	Изоҳ
1.	Лойиҳа ташаббуси (ким томонидан, сана ва ҳуж- жатлар тартиб рақами)				
2.	Лойиҳанинг умумий қий- мати	млн. АҚШ доллари			

Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш

	жорий нархларда (ш. ж. эквивалент)				
	ЭМВда (эквивалент)				
3.	ЭМВдаги харажатлар, ҳаммаси	млн. АҚШ доллари			
	ш. ж. асбоб-ускуналар харид қилиш ва бошқалар учун				
3.1	Миллий валютадаги харажатлар, ҳаммаси (эквивалент)	сўм/ АҚШ доллари			
	ш. ж. қурилиш-монтаж ишлари ва бошқалар учун				
4	Молиялаштириш манбалари	тегишли бирликларда			
	бюджет маблағлари				
	хорижий кредитлар, ҳаммаси				
	ш. ж. ҳукумат кафолатлари остида				
	бошқа манбалар:				
	туғридан-туғри хорижий инвестициялар, ҳаммаси				
	ш. ж. хорижий шерикнинг устав фондига улуши				
	уз маблағлари				
	тижорат банклари кредитлари				
	бошқа манбалар				
5	Банд бўладиганларнинг мулжалланаётган сони	киши			

6.	Қурилишнинг давом этиши, ҳаммаси	ой			
	ш. ж. қурилиш бошланадиган йил				
	қурилиш тугалланадиган йил				
7.	Лойиҳанинг ўзини қоплаш муддати, ҳаммаси	йил			
	ш. ж. йиллар бўйича				
8.	Қарз маблағларини тўлаш муддати, ҳаммаси	йил			
	ш. ж. йиллар бўйича				
9.	ш. ж. валюта маблағларини тўлаш муддати, ҳаммаси	йил			
10.	Қарз маблағларини тўлашнинг ҳолати, ҳаммаси	тегишли бирликларда			
	ш. ж. йиллар ва тўлаш манбалари бўйича				
11.	ш. ж. туловларнинг муддати ўтказиб юборилган суммаси, ҳаммаси	тегишли бирликларда			
	ш. ж. йиллар ва тўлаш манбалари бўйича				
12.	Корхона қуввати (номенклатура бўйича ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар ва кўрсатиладиган хизматларнинг йиллик ҳажми)	тегишли бирликларда			

Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш

13.	Олинадиган хом ашёнинг мавжудлиги ва ҳажмлари	тегишли бирлик- ларда			
	ш. ж. йиллар буйича				
14.	Лойихани маҳаллийлаштириш даражаси, ҳаммаси	%			
	ш. ж. йиллар буйича				
15.	Экспорт ҳажми (маҳсулот ва курсатиладиган хизматлар экспорти ҳажми) ва унинг номенклатураси	тегишли бирлик- ларда			
16.	Маҳсулотни сотишнинг мўлжалланаётган бозорлари:				
	ички бозор	%			
	ташқи бозор	%			
17.	Лойиха буйича ваколатли экспертиза органлари хулосаси (хатлар тартиб рақами)				
	1. Молия вазирлиги –				
	2. Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги –				
	3. Иқтисодиёт вазирлиги –				
	4. Банк –				

Ўзбекистон Республикаси Инвестиция дастурига киритилган лойиҳаларни тайёрлаш ва уларнинг амалга оширилиши устидан давлат мониторинги тўғрисидаги Низомга 2-илова

«Тасдиқлайман»

Корхона раҳбари (раис, директор)

(Ф.И.О.)

200__ й. _____ «__»

Инвестиция лойиҳасини амалга ошириш

РЕЖА - ЖАДВАЛИ¹

(лойиҳа номи, ташаббускор)

Т/р	Лойиҳани амалга ошириш босқичлари	Бошлаш санаси (йил, ой)	Тугатиш санаси (йил, ой)
1.	Лойиҳа ташаббуси (ким томонидан, сана ва ҳужжатлар тартиб рақами)		
2.	Лойиҳанинг ТИАни ишлаб чиқиш тасдиқлаш		
3.	Хорижий шерик, инвестор, бош пудратчини ва бошқаларни танлаб олиш бўйича тендер ўтказиш (сана ва ҳужжатлар тартиб рақами)		
4.	Янги ташкил этилаётган корхонани, шу жумладан хорижий инвестициялар иштирокидаги корхонани (зарурат бўлса) рўйхатдан ўтказиш (ким томонидан, сана ва ҳужжатлар тартиб рақами)		

¹ И з о ҳ. Маблағларни манбалар (инвестициялар, кредитлар, бюджет маблағлари ва бошқалар) бўйича ўзлаштириш жадвали илова қилиниши зарур.

5.	Асосий контрактни тузиш, келишиб олиш ва рўйхатдан ўтказиш (ким томонидан, сана ва ҳужжатлар тартиб рақами)		
6.	Молиялаштириш шартларини, шу жумладан маблағ билан таъминловчи институтлар (банклар) билан тузиладиган кредит битимлари шартларини белгилаш		
7.	Лойиҳа бўйича Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қарорини қабул қилиш (агар талаб қилинса)		
8.	Лойиҳа-смета ҳужжатларини ишлаб чиқиш, келишиб олиш ва тасдиқлаш		
9.	Миллий валютада маблағ билан таъминлашни бошлаш		
10.	Хорижий валютада молиялаштиришни бошлаш		
11.	Қурилиш-монтаж ишларини бажариш		
12.	Технология асбоб-ускуналарини ишлаб чиқариш, етказиб бериш, ўрнатиш ва ишга тушириш-созлаш		
13.	Ишлаб чиқаришни бошлаш ва лойиҳадаги қувватга чиқиш		

Ўзбекистон Республикаси Инвестиция дастурига киритилган лойиҳаларни тайёрлаш ва уларнинг амалга оширилиши устидан давлат мониторинги туғрисидаги Низомга
3-илова

ХМИИ ва донор мамлакатлар иштирокидаги инвестиция лойиҳаларини тайёрлаш ва амалга ошириш РЕГЛАМЕНТИ

Т/р	Тайёрлаш ва амалга ошириш босқичлари	Назорат муддатлари	Масъул орган
<i>1. Лойиҳани амалга ошириш мақсадга мувофиқлигини олдиндан ишлаб чиқиш ва асослаш – муддат 2 ойгача</i>			
1	Тармоқ ва ҳудудни ривожлантириш дастурини ишлаб чиқиш	Регламентга мувофиқ	Вазирлик/идора (лойиҳа ташаббускори)
2	Айрим лойиҳаларни амалга оширишнинг иқтисодий самарадорлигини олдиндан ишлаб чиқиш		Вазирлар Маҳкамасининг мутасадди ахборот-таҳлил департаменти
3	Дастлабки ҳисоб-китобларни ишлаб чиқиш юзасидан техник топшириқни идоралараро келишиб олиш	1 ҳафта	Вазирлик/идора

4	<p>Ташаббускор томонидан лойиҳанинг дастлабки ҳисоб-китоблари тайёрланиши ва Вазирлар Маҳкамасининг Иқтисодиёт ва ташқи иқтисодий алоқалар масалалари йиғма ахборот-таҳлил департаментига ва ваколатли экспертиза органларига (Иқтисодиёт вазирлиги, Молия вазирлиги, Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлигига) киритиш</p>	1 ой	Вазирлик/идора
5	<p>Лойиҳани кўрсатиб утилган дастлабки шартларда амалга оширишнинг мақсадга мувофиқлиги туғрисида ваколатли экспертиза органлари хулосаларини олиш</p>	3 ҳафта (регламентга мувофиқ)	Иқтисодиёт вазирлиги, Молия вазирлиги, Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги
6	<p>Ташаббускор томонидан камчиликларнинг баргараф этилиши</p>	Экспертиза яқунларига кўра	Вазирлик/идора

¹ Ишлар ХМШИ/кредитор тартиб-қоидалари бўйича Лойиҳани бошқариш туғрисидаги ҳужжатни тайёрлаш билан бир вақтда олиб борилади.

II. ТИА/ТИХ¹ ишлаб чиқиш – мuddат 3 ойгача			
7	Лойиҳа ТИАни ишлаб чиқиш буйича молиялаштириш манбаларини белгилаш	3 ойгача	Вазирлик/идора
8	ТИА/ТИХ ^Р ни ишлаб чиқиш юзасидан техник топширикни ички идоравий келишиб олиш		Вазирлик/идора
9	Лойиҳанинг якуний ТИА/ТИХ ^н ни тайёрлаш		Вазирлик/идора
III. Лойиҳанинг техник-иқтисодий параметрларини экспертизадан ўтказиш, Вазирлар Маҳкамаси билан келишиб олиш ва тасдиқлаш тартиб-қоидаларини амалга ошириш – мuddат 2 ойгача			
Ички экспертиза		1 ҳафта	Вазирлик/идора
10	Маъқуллаш учун Вазирлар Маҳкамасининг мутасадди ахборот-таҳлил департаментига киритиш		Вазирлик/идора
11	Камчиликларни баргараф этиш ва Вазирлар Маҳкамасининг мутасадди ахборот-таҳлил департаментининг маъқуллаши		Вазирлик/идора

<i>Ташқи экспертиза</i>			
12	Лойиҳаларнинг ТИА/ТИХ буйича ваколатли экспертиза органларидан (Иқтисодиёт вазирлиги, Молия вазирлиги, Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги, ваколатли банк) лойиҳани ишлаб чиқилган якуний шартлар билан амалга оширишнинг мақсадга мувофиқлиги туғрисида хулосани олиш	3 ҳафта	Вазирлик/идора
13	Ташаббускор томонидан ТИА/ТИХ буйича камчиликларнинг бартараф этилиши	Экспертиза якунларига кура	Вазирлик/идора
14	Лойиҳа ТИА/ТИХ параметрларини ваколатли экспертиза органлари билан белгиланган тартибда келишиш	1 ҳафта	Вазирлик/идора
<i>Лойиҳанинг ТИАни Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланиши</i>			
15	Ҳукумат қарори лойиҳасини ишлаб чиқиш ва ваколатли экспертиза органлари билан келишиб олиш	10 кун	Вазирлик/идора

16	<p>Лойиханинг асосий техник-иқтисодий параметрларини тасдиқлаш юзасидан келишилган Ҳукумат қарорининг келишилган лойиҳасини Вазирлар Маҳкамасининг мутасадди ахборот-таҳлил департаментига киритиш</p>	1 ҳафта	Вазирлик/идора
17	<p>Лойиханинг асосий техник-иқтисодий параметрларини тасдиқлаш юзасидан Ҳукумат қарорини қабул қилиш</p>	Вазирлар Маҳкамасининг Иш тартибига мувофиқ	Вазирлар Маҳкамасининг мутасадди ахборот-таҳлил департаменти
<p><i>IV. Лойиҳани амалга ошириш учун молиялаштириш манбаларини қидириб топил ва келишиб олиш – муддат 3 ойгача</i></p>			
18	<p>Лойиҳани молиялаштириш (зарурат бўлганда қўшимча молиялаштириш) манбаларини ишлаб чиқиш</p>	1 ҳафта (ТИА/ТИҲни ишлаб чиқиш билан бир вақтда)	<p>Иқтисодиёт ва ташқи иқтисодий алоқалар масалалари йиғма ахборот-таҳлил департаменти, Иқтисодиёт вазирлиги, Молия вазирлиги, Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги</p>

Инвестицияларни ташкил этиши ва молиялаштириши

Т/р	Тайёрлаш ва амалга ошириш босқичлари	Назорат муддатлари	Масъул орган
20	Молиявий институтлар билан молиявий қарз маблағлари ажратиш шартларини ишлаб чиқиш	4 ҳафта (ТИА/ТИХни ишлаб чиқиш билан бир вақтда)	Молия вазирлиги, Иқтисодиёт вазирлиги, Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги
21	Молиявий институтларнинг баҳолаш ҳисоботлари асосида тегишли дастлабки битим (узро англаш туғрисидаги меморандум, умумий битим)ни имзолаш	1 ой (ТИА/ТИХни ишлаб чиқиш билан бир вақтда)	Вазирлар Маҳкамасининг мутасаддилик қилувчи комплекси раҳбари ёхуд ваколатли мансабдор шахс
Асосий молиявий институт			
22	Лойихани Молиявий институтнинг Директорлар кенгаши куриб чиқиши учун киритишни таъминлаш юзасидан музокара жараёнини олиб бориш, шунингдек қарз битими, зарур бўлганда лойиха ва кафолат битими магнларини келишиб олиш	Молиявий институт томонидан белгиланган муддатларни ҳисобга олган ҳолда	вазирликлар ва идоралар жалб этилган ҳолда Иқтисодиёт ва ташқи иқтисодий алоқалар масалалари йиғма ахборот-таҳлил департаменти
23	Лойихани Директорлар кенгаши куриб чиқиши учун киритиш туғрисида молиявий институтнинг дастлабки розилигини олиш		Иқтисодиёт ва ташқи иқтисодий алоқалар масалалари йиғма ахборот-таҳлил департаменти ҳамда Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги

Қўшимча молиялаштирувчи орган			
24	<p>Лойиҳани Молиявий институтнинг Директорлар кенгаши қўриб чиқиши учун киритишни таъминлаш юзасидан музокара жараёнини олиб бориш, шунингдек қарз битими, зарур бўлганда лойиҳа ва қафолат битими матнларини келишиб олиш</p>	<p>Молиявий институт томонидан белгиланган муддатларни ҳисобга олган ҳолда</p>	<p>вазирликлар ва идоралар жалб этилган ҳолда Иқтисодиёт ва ташқи иқтисодий алоқалар масалалари йиғма ахборот-таҳлил департаменти</p>
25	<p>Лойиҳани Директорлар кенгаши қўриб чиқиши учун киритиш туғрисида молиявий институтнинг дастлабки розилигини олиш</p>		<p>Иқтисодиёт ва ташқи иқтисодий алоқалар масалалари йиғма ахборот-таҳлил департаменти ҳамда Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги</p>
26	<p>Лойиҳанинг ХМИИ Директорлар кенгаши томонидан маъқулланиши</p>	<p>Молиявий институт Директорлар кенгашининг навбатдаги йиғилиши</p>	

Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш

<i>V. Лойиҳани амалга ошириш тўғрисидаги Ҳукумат қарорини келишиб олиш ва қабул қилиш – муддат 1 ойгача</i>			
27	Вазирлар Маҳкамасининг лойиҳани амалга ошириш чоратadbирлари тўғрисидаги қарори лойиҳасини тайёрлаш	1 ҳафта	Вазирлик/идора
28	Вазирлар Маҳкамаси қарорини ваколатли вазирликлар ва идоралар билан келишиб олиш ва Вазирлар Маҳкамасига киритиш	2 ҳафта	Вазирлик/идора
29	Вазирлар Маҳкамасининг лойиҳани амалга ошириш чоратadbирлари тўғрисидаги қарорини қабул қилиш		
30	Қабул қилинган Ҳукумат қарорини бажариш бўйича назорат режасини ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш	3 кун	Вазирлар Маҳкамасининг мутасадди ахборот-таҳлил департаменти
<i>VI. Моливий битимлар тузиш – муддат 1 ойгача</i>			
31	Молиявий институт билан қарз битимини имзолаш	Молиявий институт билан тузилган шартнома бўйича	Вазирлар Маҳкамаси комплекси раҳбари/Молия вазирлиги
32	Зарурат бўлганда, лойиҳа ва қафолат битимларини имзолаш	Молиявий институт билан тузилган шартнома бўйича	Молия вазирлиги, ваколатли банк Вазирлик/идора

VII. Тендер савдолари тартиб-қоидаларини бажариш, молиялаштиришни, инвестиция жараёнини ва молиявий маблағларни ўзлаштиришни бошлаш – муддат 3 ойгача			
33	Лойиҳани Инвестиция лойиҳасининг аниқ қисмига киритиш	Регламентга мувофиқ	Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги ҳамда Иқтисодиёт вазирлиги
34	Тендер ҳужжатларини тайёрлаш ва тасдиқлаш	1 ой	Вазирлик/идора
35	Етказиб берувчиларни танлаб олиш бўйича тендер ўтказиш		Вазирлик/идора
36	Тендер натижаларининг ХМИИ/кредитор томонидан маъқулланиши	Молиявий институтлар тартиб-қоидаларини ҳисобга олган ҳолда	
37	Амалга оширилаётган лойиҳа доирасида контрактлар тузиш	2 ҳафта	Вазирлик/идора
38	Лойиҳа доирасида импорт контрактларини экспертизадан ўтказиш ва хулоса бериш	2 ҳафта / регламентга мувофиқ	Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги Давлат божхона кўмитаси, ваколатли банк
39	ХМИИ томонидан молиялаштириш (қўшимча молиялаштириш) бошланиши ва давлат бюджети маблағлари ажратиш	Контрактларни экспертизадан ўтказиш яқунларига кўра	Молия вазирлиги (бюджет маблағлари қисми бўйича)

Изоҳлар:

1. Лойиҳани тайёрлаш ва амалга оширишнинг ҳар бир босқичида ижро этувчи агентлик Вазирлар Маҳкамасининг мутасадди департаменти билан келишган ҳолда Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлигига инвестиция лойиҳалари амалга оширилиши мониторинги тизимининг ягона компьютерлашган маълумотлар базасини шакллантириш ва унга ўзгартиришлар киритиш мақсадида лойиҳанинг жорий ҳолати тўғрисидаги ахборотни тақдим этади.

2. Лойиҳаларни тайёрлаш ва амалга оширишнинг мажбурий босқичлари чекланган муддатлари Вазирлар Маҳкамасининг мутасадди департаменти билан келишган ҳолда тузатишлар киритилиши мумкин.

МУНДАРИЖА

КИРИШ	5
I БОБ. “ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА МОЛИЯЛАШТИРИШ” ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ ВА МАЗМУНИ	8
1.1. Инвестициянинг иқтисодий тушунчаси ва иқтисодий ривожлантиришдаги ўрни	8
1.2. Инвестицияни назарий ва иқтисодий мазмуни ва инвестицияларнинг зарурлиги. Инвестициянинг шакллари ...	12
1.3. Давлат инвестицион сиёсати	24
II БОБ. ИНВЕСТИЦИЯЛАР САМАРАДОРЛИГИ ВА ВАҚТ КОНЦЕПЦИЯСИ АСОСИДА ИНВЕСТИЦИОН ДАРОМАДЛАРНИ ҲИСОБЛАШ	38
2.1. Инвестицияларни муқобил вариантларини жорий этишда NPV-соф жорий қийматни таққослаш усули	39
2.2. Инвестицияларни муқобил вариантларини жорий этишда даромаднинг ички меъёри асосида таққослаш усули – IRI (Internal Rate Index)	45
2.3. Инвестицияларни муқобил вариантларини жорий этишда лойихани қоплаш муддати усули – PP (Payback Period)	47
2.4. Инфляция. Инфляция шароитида келгусида пулнинг қадрини ҳисоблаш	50
2.5. Инфляция шароитида келтирилган қийматни ҳисоблаш усули	53
2.6. Инвестицион қарорларни баҳолашни таққослаш усули (WACC усули)	55
2.7. Аннуитет ва унинг турлари	57
2.8. Аннуитетни келгуси қиймати ва келтирилган қийматини ҳисоблаш усуллари	57
Мустақил иш учун топширик	61

**III БОБ. ҚАТЪИЙ БЕЛГИЛАНГАН ДАРОМАД
КЕЛТИРУВЧИ ИНСТРУМЕНТЛАРНИНГ БОЗОР
ҚИЙМАТИНИ АНИҚЛАШ** 71

- 3.1. Купонли облигациялар даромадлиги турлари ва уларнинг бозор баҳосини аниқлаш қоидаси. Номинал баҳода сотиладиган купонли облигациялар даромадлиги 71
Мустақил иш учун топшириқ 81

**IV БОБ. ИНВЕСТИЦИОН ЛОЙИҲА ВА УНИНГ
ТАҲЛИЛИ** 86

- 4.1. Инвестицион лойиҳанинг бизнес режаси асосий қисмларининг тузилиши. Инвестицион лойиҳанинг ҳаётӣй циклга эгаллиги 86
4.2. Ишлаб чиқариш режаси 105
4.3. Сотиш режаси 109
4.4. Маҳсулот таннархини ҳисоблаш 115
4.5. Молиявий режани ҳисоблаш 120
4.6. Техник иқтисодий асосни ҳисоблаш тартиби 123
4.7. Лойиҳанинг муқобил вариантларини таққослаш усуллари 134
4.8. Зарарсизлик нуқтаси 142
Мустақил иш учун топшириқ 145

**V БОБ. ИНВЕСТИЦИОН ЛОЙИҲАНИ
МОЛИЯЛАШТИРИШ МАНБАСИ
ВА ТАРТИБЛАРИ** 151

- 5.1. Молиялаштириш манбалари ва уларнинг тузилиши 151
5.2. Лизинг туловлари суммасини аниқлаш 163
5.3. Хорижий инвестициялар ва у орқали амалга ошириш тартиби 167

**VI БОБ. ИНВЕСТИЦИОН ТАВАККАЛЧИЛИКЛАРНИ
БОШҚАРИШ УСУЛЛАРИ** 175

- 6.1. Таваккалчиликни баҳолашнинг асосий мезонлари ва унинг услублари 175
6.2. Таваккалчиликни бошқариш ва таваккалчилик даражасини пасайтириш йўллари 178
ИҚТИСОДИЙ АТАМАЛАР ИЗОҲИ 184

СОДЕРЖАНИЕ

ВВЕДЕНИЕ	5
ГЛАВА I. ПРЕДМЕТ И СОДЕРЖАНИЕ «ОРГАНИЗАЦИЯ И ФИНАНСИРОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ»	8
1.1. Экономическое понятие об инвестиции и её роль в развитии экономики	8
1.2. Теоретическое и экономическое содержание инвестиции и её востребованность. Формы инвестиции	12
1.3. Государственная инвестиционная политика	24
ГЛАВА II. ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИНВЕСТИЦИЙ И ИСЧИСЛЕНИЕ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРИБЫЛЕЙ НА ОСНОВЕ КОНЦЕПЦИИ ВРЕМЕНИ	38
2.1. Метод сравнения чистого приведенной стоимости – при внедрении альтернативных вариантов инвестиции	39
2.2. Метод сравнения внутренней нормы прибыли – при внедрении альтернативных вариантов инвестиций	45
2.3. Метод срока окупаемости проекта –	47
2.4. Инфляция. Рассчёт покупательной способности денег в условиях инфляции	50
2.5. Метод расчёта стоимости при условиях инфляции	53
2.6. Метод сравнения оценки инвестиционных решений (метод WACCA)	55
2.7. Аннуитет и его виды	57
2.8. Метод исчисления будущей и приведенной стоимости аннуитета	57
ГЛАВА III. ВЫЯВЛЕНИЕ РЫНОЧНОЙ СТОИМОСТИ КОНКРЕТНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ ПРИБЫЛИ	71
3.1. Виды прибыльности купонных облигаций и правило определения их рыночной стоимости	71
Задание для самостоятельной работы	81

ГЛАВА IV. ИНВЕСТИЦИОННЫЙ ПРОЕКТ И ЕГО АНАЛИЗ	86
4.1. Структура составных частей бизнес-плана инвестиционного проекта. Обладание инвестиционного проекта определённым жизненным циклом	86
4.2. Производственный план	105
4.3. План реализации	109
4.4. Расчёт себестоимости продукции	115
4.5. Расчёт финансового плана	120
4.6. Порядок расчёта технико-экономической основы	123
4.7. Методы сравнения альтернативных вариантов проекта	134
4.8. Точки без убыточности	142
Задание для самостоятельной работы	145
ГЛАВА V. ИСТОЧНИКИ И ПОРЯДОК ФИНАНСИРОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОГО ПРОЕКТА	151
5.1. Источники финансирования и их структура	151
5.2. Расчёт сумм лизинговых платежей	163
5.3. Иностраные инвестиции и порядок их использования	167
ГЛАВА VI. МЕТОДЫ УПРАВЛЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫХ РИСКОВ	175
6.1. Основные критерии и методы оценки риска	175
6.2. Пути и методы управления рисками и понижения их степени	178
ГЛОССАРИЙ	184

CONTENTS

Introduction	5
CHAPTER I. THE SUBJECT AND CONTENT OF "THE MANAGEMENT AND FINANCING INVESTMENTS"	8
1.1. An economic concept of investments and its role in economic development	8
1.2. Theoretical and economic content of investments and their importance. Forms of investments	12
1.3. State investment politics	24
CHAPTER II. AN EFFICIENCY OF INVESTMENTS AND INVESTMENT INCOME ACCOUNTING BASED ON TIME CONCEPTION	38
2.1. Method of comparison Net Present Value – NPV in introduction alternative versions of investment	39
2.2. Method of comparison Internal Rate Index- IRI in introduction alternative versions of investment	45
2.3. Method of Payback Period – PP (Payback Period)	47
2.4. Inflation. The monetary purchasing power counting in a period of inflation	50
2.5. Method of counting value in a period of inflation	53
2.6. Method of comparison rating investment decisions (WACC)	55
2.7. Annuity and its forms	57
2.8. Method of analysing future and represented price of annuity	57
Tasks for an individual work	61

CHAPTER III. REVEALING A COMMERCIAL VALUE OF CONCRETE OF PROFIT INSTRUMENTS	71
3.1. Forms of profitability of coupon bonds and commercial value determination rules for them	71
Tasks for an individual work	81
CHAPTER IV. INVESTMENT PROJECT AND ANALYSIS FOR IT	86
4.1. The formation of business plan components of investment project. Definitive life cycle of investment project	86
4.2. Plan of production	105
4.3. Realization plan	109
4.4. Counting a cost of product	115
4.5. Financial plan counting	120
4.6. The calculating system of technical and economic basis	123
4.7. Methods of comparison alternative ways of project	134
4.8. Points without profitability	142
Tasks for an individual work	145
CHAPTER V. SOURCES AND RULES OF FINANCING INVESTMENT PROJECT	151
5.1. Sources of finance and their structure	151
5.2. Leasing payments amount counting	163
5.3. Foreign investments and using rules for them	167
CHAPTER VI. METHODS OF MANAGING INVESTMENT RISKS	175
6.1. Basic criteria and methods of risk rating	175
6.2. Ways and methods of managing risk and reduction it's degree	178
GLOSSARY FOR ECONOMIC TERMS	184

А.А. ХАШИМОВ, Ш.А. МАДЖИДОВ,
Н.М. МУМИНОВА

ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА МОЛИЯЛАШТИРИШ

Ўқув қўлланма

«Sharq» нашриёт-матбаа
акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти
Тошкент – 2014

Мухаррир *Р. Бойтура*
Бадий муҳаррир *Ф. Башарова*
Техник муҳаррир *Р. Бобохонова*
Саҳифаловчи *А. Нисанбаева*
Мусахҳиҳ *Ф. Отахонов*

Нашр лицензияси: АИ № 201 28.08.2011.

Теришга берилди 19.11.2013. Босишга рухсат этилди 22.04.2014.
Бичими 84x108¹/₃₂. «Times New Roman» гарнитураси. Шартли босма
табоғи 13,02. Нашриёт-хисоб табоғи 11,97. Адади 500 нусха. Буюртма
№ 3511 Баҳоси шартнома асосида.

«Sharq» нашриёт-матбаа акциядорлик
компанияси босмаҳонаси,
100000, Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41.

ISBN 978-9943-26-122-8

9 789943 261228